

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

БРОШКО ІВАН МИХАЙЛОВИЧ

УДК 343.368

**ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ
МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ
ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І. М. БРОШКО**

Науковий керівник ОЛЕФІР Людмила Іванівна, кандидат юридичних наук, доцент

Чернігів – 2023

АНОТАЦІЯ

Брошко І. М. Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Пенітенціарна академія України, Чернігів, 2023.

У дисертації здійснено розробку та наведено теоретичне обґрунтування кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні з формулюванням практико орієнтованих пропозицій та рекомендацій.

У процесі дослідження стану розробки проблеми кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі встановлено, що у вітчизняній кримінально-виконавчій науці взагалі вченими не було запропоновано визначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, воно також і не сформульовано у КВК України, а тому розгляд його на монографічному рівні підтверджує обґрунтованість обрання теми дослідження «Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні».

Вивчення методології дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі показало, що пріоритетними методами такого дослідження є соціологічний, експертного опитування, історико-порівняльний, порівняльно-правовий та системний. Такий підхід дозволив показати взаємопов'язані підсистеми методів дослідження та її окремих елементів.

Сформульовано авторське визначення методології дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі – це система наукового знання про методи, прийоми і засоби, які складають комплекс апробованих на практиці у сфері

виконання і відбування кримінальних покарань раціональних шляхів покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Використовуючи історико-правовий метод, виділено три періоди становлення і розвитку інституту матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, а саме: 1) дореволюційний (від утворення на теренах сучасної України першого централізованого державного утворення – Київської Русі – до 1917 р.); 2) радянський (1917–1991 рр.); 3) сучасний (бере свій початок із 1991 р. й триває до сьогодні). Надано характеристику кожному із трьох періодів.

Сформульовано поняття «матеріально-побутове забезпечення засуджених» – це цілеспрямована діяльність адміністрації органів і установ виконання покарань у взаємодії з іншими соціальними інституціями, спрямована на задоволення базових (порівняно з умовами життя на свободі) потреб, що забезпечує реалізацію засудженими низки немайнових прав (на житло, на повагу до їх гідності, на достатній життєвий рівень тощо) у процесі відбування покарань, пов'язаних з обмеженням особистої свободи.

Обґрунтовано, що соціальне призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі ґрунтується на конституційному праві людини на достатній життєвий рівень, ураховуючи при цьому особливості кримінально-виконавчої сфери із властивими їй предметом і методом правового регулювання.

За результатами дослідження виділено та розкрито соціальні фактори, поділивши їх на певні класифікаційні групи, що відображають соціальне призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, а саме: 1) соціально-правові; 2) економічні; 3) міжнародні; 4) кримінологічні; 5) кримінально-виконавчі.

Серед функцій матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі виділено такі, як: 1) гуманістична; 2) оздоровча; 3) виправно-ресоціалізаційна; 4) каральна; 5) забезпечувальна.

Установлено, що нормативна основа матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі передбачає 3 рівні правового регулювання, а саме: 1) міжнародний; 2) національний законодавчий; 3) національний підзаконний. Така диференціація нормативно-правових актів у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі зумовлена як національними, так і міжнародно визнаними підходами до регламентації пенітенціарної сфери, а також національною правовою традицією щодо сприйняття окреслених рівнів, викладених у ст. 9 Конституції України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України».

Запропоновано авторське визначення поняття «приміщення блочного типу» – це житлові приміщення, створені в межах структурних ділянок виправних і виховних колоній, обладнання яких передбачає внутрішню ізоляцію, дотримання встановленої норми жилої площі на одного засудженого, відповідність правилам санітарії та гігієни, наявність санітарного вузла й душової kabіни на блок, і які розраховані на утримання від 2 до 6 осіб в одному блоці.

За результатами проведеного дослідження матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі варто розглядати у дуалістичному розумінні, а саме:

1) у вузькому (легальному, або нормативно-правовому) розумінні – тобто воно включає елементи, вміщені у ст. 115 КВК України. За таких умов перелік елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених є вичерпним. До них, зокрема, належать: місце відбування покарання; харчування; надання індивідуального спального місця і постільних речей; забезпечення одягом, білизною і взуттям; забезпечення предметами першої потреби;

2) у широкому розумінні, виходячи з матеріальних потреб та потреб у побуті засуджених під час відбування покарання. За таких обставин до складових матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення

волі можна відносити: придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби (ст. 108 КВК України), одержання засудженими до позбавлення волі посилок (передач) і бандеролей (ст. 112 КВК України), одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів (ст. 114 КВК України) та ін.

Аналіз міжнародно-правового регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі дає можливість констатувати, що система матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні за її формальними ознаками відповідає вимогам міжнародно-правових актів у сфері забезпечення прав засуджених, проте механізми такого забезпечення реально не дають можливості доступу таким особам до вказаних стандартів.

Правила Нельсона Мандели та Європейські пенітенціарні правила серед загальноприйнятних правил поведіння із засудженими на перше місце ставлять вимоги щодо належного матеріально-побутового забезпечення. Це засновано на тому, що гідне матеріально-побутове забезпечення чинить на засуджених прямий виховний вплив, що є необхідною умовою і засобом виправлення засуджених до позбавлення волі. Відсутність належного матеріально-побутового забезпечення засуджених призводить до порушень прав людини, негативно позначається на процесі виправлення і ресоціалізації.

Постійний контроль міжнародних інституцій сприяє приведенню національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, що спричиняє зміни у правовому регулюванні досліджуваного питання і допомагає поліпшувати матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Проведений аналіз позитивного зарубіжного досвіду організації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі дав змогу дійти висновків, що у світі існують різні моделі побудови такого

забезпечення: повне державне забезпечення; поєднання приватного капіталу з державним; приватні в'язниці.

Результати дослідження дали підстави для висновку, що повна приватизація пенітенціарних установ для України ще не на часі. Україна належить до країн молодого демократії, верховенство права, як основний принцип побудови демократичної держави, проходить складний шлях становлення. Цей висновок обґрунтовується і результатами опитування практичних працівників: 23,1 % персоналу позитивно сприймають можливість приватизації установ виконання покарань; 47,8 % відкидають цю ідею; 29,1 % вагаються з чіткою відповіддю.

Проаналізовано один із феноменів пенітенціарної практики європейських країн (Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція) – Scandinavian exceptionalism (скандинавська винятковість). Констатується, що скандинавські країни є взірцем для країн, що розвиваються, в тому числі у сфері дотримання прав та свобод осіб, які перебувають в місцях ізоляції (пенітенціарних установах). Зазначені країни мають відносно низький рівень тюремного населення та вважаються такими, що мають виняткові (хороші) умови відбування покарань, тому скандинавська пенітенціарна політика та пенітенціарні системи використовуються як позитивні приклади значною мірою в усьому світі.

Результати дослідження дали можливість обґрунтувати пропозиції щодо надання засудженим дозволу на облаштування спеціальних місць для готування легких страв із продуктів, придбаних за власні кошти, або які надійшли у вигляді посилок та передач. Обґрунтовано необхідність внесення змін до КВК України в частині закріплення права адміністрацій установ виконання покарань здійснювати закупівлю послуг (аутсорсинг) з організації харчування або інших послуг у порядку, встановленому Міністерством юстиції України.

Удосконалено низку нормативно-правових актів у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в частині

доповнення норм забезпечення миючими та дезінфікуючими засобами, розширення переліку продуктів харчування, виробів і речовин, які засуджені можуть отримувати в посилках (передачах), купувати в крамницях установ виконання покарань та зберігати при собі; запропоновано надати засудженим дозвіл придбавати через мережу Інтернет за власні кошти шляхом безготівкового розрахунку продукти харчування і напої (за винятком спиртних, слабоалкогольних напоїв і пива, виробів на спиртовій основі, а також напоїв енергетичної дії), а також доставку готових страв.

Ключові слова: засуджені до позбавлення волі, покарання, матеріально-побутове забезпечення, кримінально-виконавчі засади, пенітенціарні установи, виправна колонія, міжнародні стандарти, зарубіжний досвід, Правила Нельсона Мандели, Європейські пенітенціарні правила, аутсорсинг, державно-приватне партнерство.

SUMMARY

Broshko I. M. Criminal-executive Principles of Material and Living Conditions for Persons Sentenced to Imprisonment in Ukraine. – Qualification scientific work on the rights of manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law. – Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, 2023.

The dissertation develops and provides a theoretical substantiation of the criminal-executive principles of material and living conditions for persons sentenced to imprisonment in Ukraine with the formulation of practice-oriented proposals and recommendations.

In the course of the research of the state of development of the issue of criminal-executive principles of material and living conditions for persons sentenced to imprisonment, it has been established that in the national criminal-executive science scientists have not proposed a definition of material and living conditions for persons sentenced to imprisonment. It is also not formulated in the Criminal Executive Code of Ukraine. Therefore, its consideration at the monographic level confirms the validity of the choice of the research topic “Criminal-Executive Principles of Material and Living Conditions for Persons Sentenced to Imprisonment in Ukraine”.

The study of the methodology for researching the criminal-executive principles of material and living conditions for persons sentenced to imprisonment has shown that the priority methods of such research are sociological, expert survey, historical and comparative, comparative legal and systemic. This approach made it possible to show the interrelated subsystems of research methods and their elements.

The author formulates the definition of the methodology for studying the criminal-executive principles of material and living conditions for persons sentenced to imprisonment as a system of scientific knowledge about the methods, techniques, and means that constitute a set of rational ways of improving material

and living conditions for persons sentenced to imprisonment which have been tested in practice in the field of execution and serving of criminal sentences.

Using the historical and legal method, the author distinguishes three periods of formation and development of the institute of material and living conditions for persons sentenced to imprisonment, namely: 1) pre-revolutionary (from the formation of the first centralized state entity – Kyivan Rus on the territory of modern Ukraine until 1917); 2) Soviet (1917-1991); 3) modern (dates back to 1991 and continues to this day). Each of the three periods is characterized.

The author formulates the concept of “material and living conditions for convicts” as a purposeful activity of the administration of penitentiary bodies and institutions in cooperation with other social institutions aimed at meeting basic (compared to the conditions of life in freedom) needs, which ensures the exercise by convicts of several non-property rights (to housing, to respect for their dignity, to an adequate standard of living, etc.) in the course of serving sentences involving restriction of personal freedom. It has been substantiated that the social purpose of material and living conditions for persons sentenced to imprisonment is based on the constitutional right of a person to an adequate standard of living while taking into account the specifics of the criminal executive sphere with its inherent subject matter and method of legal regulation.

Based on the results of the research, the author identifies and discloses social factors, dividing them into certain classification groups that reflect the social purpose of material and living conditions for persons sentenced to imprisonment, namely: 1) socio-legal; 2) economic; 3) international; 4) criminological; 5) criminal-executive.

Among the functions of material and living conditions for persons sentenced to imprisonment are the following: 1) humanistic; 2) health-improving; 3) correctional and re-socialization; 4) punitive; 5) supporting.

The author establishes that the regulatory framework for the material and living conditions for persons sentenced to imprisonment provides for 3 levels of legal regulation, namely: 1) international; 2) national legislative; 3) national by-

laws. This differentiation of legal acts in the area of material and living conditions for persons sentenced to imprisonment is due to both national and internationally recognized approaches to the regulation of the penitentiary sphere, as well as the national legal tradition of perception of the levels set out in Article 9 of the Constitution of Ukraine and Article 19 of the Law of Ukraine “On International Treaties of Ukraine”.

The author’s definition of the concept referred to as “block-type premises” is proposed – these are living quarters created within the structural units of correctional and educational colonies, the equipment of which provides for internal isolation, compliance with the established norm of living space per convict, compliance with the rules of sanitation and hygiene, availability of a sanitary unit and a shower cabin per block, and which are designed to accommodate from 2 to 6 persons in one block.

According to the results of the research, the material and living conditions for persons sentenced to imprisonment should be considered in a dualistic sense, namely:

1) in a narrow (legal or regulatory) sense – that is, it includes the elements contained in Article 115 of the Criminal Executive Code of Ukraine. Under such conditions, the list of elements of material and living conditions for convicts is exhaustive. These include, in particular: the place of serving the sentence; food; provision of an individual bed and bedding; provision of clothing, underwear, and footwear; provision of articles of daily necessity;

2) in a broad sense, based on the material needs and living conditions for convicts while serving their sentence. In such circumstances, the components of the material and living conditions for persons sentenced to imprisonment may include the purchase of food and basic articles of daily necessity by convicted prisoners (Article 108 of the Criminal Executive Code of Ukraine), receipt of parcels (packages) and small parcel (Article 112 of the Criminal Executive Code of Ukraine), receipt and sending of money transfers by convicted prisoners (Article 114 of the Criminal Executive Code of Ukraine), etc.

The analysis of the international legal regulation of the material and living conditions for persons sentenced to imprisonment makes it possible to state that the system of material and living conditions for persons sentenced to imprisonment in Ukraine, according to its formal features, meets the requirements of international legal acts in the field of ensuring the rights of prisoners. Still, the mechanisms of such provision do not allow such persons to access these standards.

The Nelson Mandela Rules and the European Prison Rules, among the generally accepted rules for the treatment of prisoners, put the requirements for proper material and living conditions in the first place. This is based on the fact that decent material and living conditions have a direct educational impact on convicts, which is a necessary condition and means of correcting those sentenced to imprisonment. The lack of proper material and living conditions for convicts leads to human rights violations and negatively affects the process of correction and resocialization.

Constant monitoring by international institutions helps to bring national legislation in line with international standards, which leads to changes in the legal regulation of the issue under research and helps to improve the material and living conditions for persons sentenced to imprisonment.

The analysis of positive foreign experience in organizing the material and living conditions for prisoners sentenced to imprisonment has resulted in the conclusion that there are different models of building such a provision in the world: full state provision; combination of private capital with state capital; and private prisons.

The results of the research gave grounds to conclude that full privatization of penitentiary institutions is not yet appropriate for Ukraine. Ukraine is a young democracy, and the rule of law, as a basic principle of building a democratic state, is going through a difficult process of development. This conclusion is supported by the results of the survey of practitioners: 23.1 % of the staff positively perceive the possibility of privatizing penitentiary institutions; 47.8 % reject this idea; 29.1 % are hesitant to give a clear answer.

The author has analyzed one of the phenomena of penitentiary practice in European countries (Denmark, Iceland, Norway, Finland, and Sweden) i. e. Scandinavian exceptionalism. It is stated that the Scandinavian countries are a model for developing countries, including in the area of observance of the rights and freedoms of persons in places of isolation (penitentiary institutions). These countries have a relatively low prison population and are considered to have exceptional (good) conditions for serving sentences, so Scandinavian penitentiary policy and penitentiary systems are used as positive examples to a large extent around the world.

The research results made it possible to substantiate proposals to permit convicts to equip special places for preparing light meals from products purchased at their own expense or received in the form of parcels and packages. The author substantiates the need to amend the Criminal Executive Code of Ukraine in terms of enshrining the right of penitentiary administrations to purchase services (outsourcing) for catering or other services following the procedure established by the Ministry of Justice of Ukraine.

Several regulatory legal acts in the area of material and living conditions for persons sentenced to imprisonment have been improved in terms of supplementing the rules for the provision of detergents and disinfectants, expanding the list of foodstuffs, products and substances that convicts may receive in parcels (packages), purchase in penitentiary institutions' shops and keep with them; it is proposed to grant convicts the right to purchase food and beverages (except for alcohol, low-alcohol drinks and beer, alcohol-based products, and energy drinks) via the Internet at their own expense through cashless payments including delivery of ready meals.

Keywords: persons sentenced to imprisonment, punishment, material and living conditions, criminal-executive principles, penal institution, correctional colony, international standards, foreign experience, Nelson Mandela Rules, European Prison Rules, outsourcing, public-private partnership.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Брошко І. М. Методологія дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 260–265. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/03/46.pdf>.

2. Брошко І. М. Сучасний стан реалізації в Україні міжнародно-правових стандартів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2023. № 1(13). С. 65–81.

3. Брошко І. М. Елементи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 336–340. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2023/78.pdf.

4. Брошко І. М. Шляхи удосконалення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 1(5). С. 3–8.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Брошко І. М. Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 26 лют. 2021 р.)* / за ред. д.ю.н. О. О. Шкути. Херсон: Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, 2021. С. 132–135.

6. Брошко І. М. Деякі проблемні питання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави: матеріали VII заоч. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 12 берез. 2021 р.)* / гол.

ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2021. С. 28–30.

7. Брошко І. М. Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі в контексті норм Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з ув'язненими (Правил Нельсона Мандели). *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали VIII заоч. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 26 листоп. 2021 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2021. С. 52–54.

8. Брошко І. М. Правова основа матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану*: тези міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 24 листоп. 2022 р.). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2023. С. 561–562.

9. Брошко І. М. Харчування засуджених до позбавлення волі як один з елементів матеріально-побутового забезпечення. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали X заоч. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 2 груд. 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2022. С. 41–45.

10. Брошко І. М. Позитивні зарубіжні практики матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. *Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів, породжених російською воєнною агресією: теорія, практика, перспективи розвитку*: зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький – м. Кривий Ріг, 19 трав. 2023 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 293–297.

ЗМІСТ	С.
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ЗАСАД МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ	26
1.1. Стан розробки проблеми та методологія дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні.....	26
1.2. Витоки становлення і розвитку нормативно-правової регламентації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні	50
Висновки до розділу 1.....	71
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ	76
2.1. Поняття та соціальне призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.....	76
2.2. Правова основа матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні	95
2.3. Елементи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні.....	120
Висновки до розділу 2.....	138
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ЗАСАД МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ	144
3.1. Міжнародно-правове регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.....	144
3.2. Зарубіжний досвід матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.....	165
3.3. Удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та правозастосовної практики у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.....	190
Висновки до розділу 3.....	209
ВИСНОВКИ	212
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	224
ДОДАТКИ	251

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВТК	Виправно-трудоий кодекс
ДКВС	Державна кримінально-виконавча служба
ЄКЗК	Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс
КК	Кримінальний кодекс
Конвенція	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПВРУВП	Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань
РЄ	Рада Європи
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦВР	Центр виправлення та реабілітації

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Становлення України як демократичної, соціальної та правової держави на основі принципу верховенства права, утвердження ідей прав та свобод людини, розподілу влад, сучасної моделі громадянського суспільства передбачає розроблення дієвих й конструктивних кроків, спрямованих на реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів, у тому числі пенітенціарної системи.

Сучасний вектор реформування (розвитку) пенітенціарної системи України під егідою Міністерства юстиції засвідчує особистісно орієнтований підхід до організації процесу виконання/відбування покарань. Повноцінна реалізація такого підходу неможлива без гарантування засудженим таких прав, як право на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності (абз. 3 ч. 1 ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України), на належне матеріально-побутове забезпечення (абз. 11 ч. 1 ст. 8 КВК України), а також гарантії забезпечення оптимальності між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності (ч. 2 ст. 102 КВК України) [18, с. 28].

Зазначені гарантії правового статусу засуджених корелюють із міжнародно-правовими (ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права) та конституційним положенням (ст. 28, 48 Основного Закону України), згідно з якими: «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню», «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» відповідно.

Порушена проблематика потребує свого осмислення на науково-практичному рівні шляхом проведення спеціального кримінально-виконавчого дослідження, покликаного з'ясувати реальний стан матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні та запропонувати систему заходів з удосконалення відповідного напрямку кримінально-виконавчої діяльності.

Розробленню актуальних проблем виконання та відбування покарань, у тому числі за напрямом матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних учених: К. А. Автухов [1], Є. Ю. Бараш [3], А. І. Богатирьов [7–8], І. Г. Богатирьов [9–13], І. В. Боднар [14–16], С. К. Гречанюк [35–36], Г. Д. Долженкова [37], О. І. Іваньков [46–48], В. В. Карелін [50–51], Н. В. Коломієць [56], В. Я. Конопельський [60], І. М. Копотун [62–64], Л. Ф. Пертлі [90], В. Ф. Пузирний [132–135], М. С. Пузирьов [136–137, 196], В. П. Севостьянов, А. Х. Степанюк [152–153], С. І. Халимон [196], С. В. Царюк [15], О. О. Шкута [163], О. В. Щербина [167], Д. В. Ягунов [168], І. С. Яковець [169] та ін.

Попри досить широкий спектр наукових досліджень, присвячених різним аспектам виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі, наукових розробок за напрямом визначення теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні нині немає. Власне це й обумовило обрання задекларованої теми дослідження і свідчить про її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації ґрунтується на положеннях Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (затверджена Законом України від 18.03.2004 № 1629-IV), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021), Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційному плані її реалізації у 2022–2024 роках (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р), Пріоритетних напрямів розвитку

правової науки на 2016–2020 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016) та виконана в рамках науково-дослідних робіт кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби на 2017–2021 роки «Права і свободи людини і громадянина та їх захист кримінально-правовими, кримінально-виконавчими засобами й системою заходів запобігання злочинам» (державний реєстраційний номер 0117u007206) та на 2022–2026 роки «Проблеми запровадження та застосування кримінально-правових засобів реагування в умовах реформування законодавства України про публічно-правову відповідальність» (державний реєстраційний номер 0122U002480). Тема дисертації затверджена вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 16 від 24.12.2020).

Мета дисертаційної роботи полягає в розробленні та теоретичному обґрунтуванні кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні з формулюванням практико орієнтованих пропозицій та рекомендацій. Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі **завдання**:

– визначення стану розробки проблеми та методології дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні;

– з'ясування витоків становлення і розвитку нормативно-правової регламентації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні;

– формулювання поняття та обґрунтування соціального призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі;

– надання характеристики правової основи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні;

– виокремлення елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні;

– аналіз міжнародно-правового регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі;

– дослідження позитивного зарубіжного досвіду організації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі;

– визначення основних напрямів удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та правозастосовної практики у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні.

Предметом дослідження є кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації виступає сукупність методів і прийомів наукового пізнання, що дозволило розкрити сутність ключових елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. Для одержання достовірних наукових результатів у дисертації використано сукупність загально- та спеціально-наукових методів пізнання. Так, за допомогою *діалектичного методу* пізнання з’ясовано стан розробки проблеми та методологія дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні (підрозділ 1.1); *історико-правовий метод* допоміг з’ясувати становлення та витоки правового регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (підрозділ 1.2); *формально-юридичний метод* дозволив розкрити основні правові положення про матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі (підрозділи 2.1, 2.2); *системно-структурний метод* використано при з’ясуванні структурних елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (підрозділ 2.3); *порівняльно-правовий метод* застосовано для дослідження зарубіжного досвіду матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення

волі (підрозділ 3.2); *статистичні методи* використаний під час аналізу та узагальнення емпіричної бази (результатів експертного опитування) (розділи 1–3); *експертного опитування* – для підтвердження наукових висновків результатами анкетування та інтерв'ювання практичних працівників (розділи 1–3); за допомогою методу *правового моделювання* здійснено конструювання правових моделей можливого функціонування системи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (підрозділ 3.3).

Емпіричну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України та інших країн, які визначають кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, дані офіційної статистики, правозастосовна практика, результати експертного опитування шляхом анкетування персоналу установ виконання покарань (182 особи, дод. А), засуджених до позбавлення волі (288 осіб, дод. Б), інформація, наведена у монографічних дослідженнях, наукових публікаціях вітчизняних та зарубіжних авторів, а також результати багаторічного досвіду проходження служби в Державній кримінально-виконавчій службі України на посадах різного управлінського рівня.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що у дисертаційному дослідженні вперше в Україні розроблено кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, а також сформульовано пропозиції з удосконалення відповідних нормативно-правових актів і правозастосовної практики.

За результатами дослідження сформульовано та обґрунтовано низку наукових положень, що виносяться на захист, зокрема:

вперше:

– визначено поняття «методологія дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі», під яким пропонується розуміти систему наукових знань про методи, прийоми і засоби, які складають комплекс апробованих на

практиці у сфері виконання і відбування кримінальних покарань раціональних шляхів покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі;

– запропоновано авторське визначення поняття «приміщення блочного типу» під яким автор розуміє – житлові приміщення, створені в межах структурних ділянок виправних і виховних колоній, обладнання яких передбачає внутрішню ізоляцію, дотримання встановленої норми жилої площі на одного засудженого, відповідність правилам санітарії та гігієни, наявність санітарного вузла й душової kabіни на блок, і які розраховані на утримання від 2 до 6 осіб в одному блоці.

– розроблено пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства, а саме Кримінально-виконавчого кодексу України у частині створення належних умов матеріально-побутового забезпечення відповідно до статі 115 Кримінально-виконавчого кодексу України;

– на підставі вивчення досвіду зарубіжних країн, запропоновано надання можливості засудженим дозволу на облаштування спеціальних місць для готування легких страв з продуктів, придбаних за власні кошти, або які надійшли у вигляді посилок та передач;

удосконалено:

– визначення поняття «матеріально-побутове забезпечення засуджених» – це цілеспрямована діяльність адміністрації органів і установ виконання покарань у взаємодії з іншими соціальними інституціями, спрямована на задоволення базових (порівняно з умовами життя на свободі) потреб, що забезпечує реалізацію засудженими низки немайнових прав (на житло, на повагу до їх гідності, на достатній життєвий рівень тощо) у процесі відбування покарань, пов'язаних з обмеженням особистої свободи;

– окремі положення національного законодавства у сфері організації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, а саме:

«Про норми витрат мила та мийних засобів для осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, курсантів і слухачів навчальних закладів, осіб рядового і молодшого начальницького складу та працівників Державної кримінально-виконавчої служби» в частині доповнення норм забезпечення миючими та дезінфікуючими засобами;

«Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» в частині розширення переліку продуктів харчування, виробів і речовин, які засуджені можуть отримувати в посилках (передачах), купувати в крамницях установ виконання покарань та зберігати при собі;

набули подальшого розвитку:

– історико-правові дослідження в галузі кримінально-виконавчого права, що дало можливість виділити три періоди становлення і розвитку нормативно-правової регламентації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні, а саме: 1) дореволюційний (від утворення на теренах сучасної України першого централізованого державного утворення – Київської Русі – до 1917 р.); 2) радянський (1917–1991 рр.); 3) сучасний (бере свій початок із 1991 р. й триває до сьогодні);

– пропозиції щодо надання засудженим дозволу придбавати через мережу Інтернет за власні кошти шляхом безготівкового розрахунку продукти харчування і напої (за винятком спиртних, слабоалкогольних напоїв і пива, виробів на спиртовій основі, а також напоїв енергетичної дії), а також доставку готових страв;

– пропозиції щодо проведення пілотного проєкту щодо облаштування кімнат блочного типу з поліпшеними умовами тримання, які матимуть окремі санітарні та душові кімнати, кімнати для відпочину на 1–2 осіб, а також кімнати для приготування їжі за рахунок оплати засуджених.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в роботі висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– *законотворчій діяльності* – у процесі підготовки пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства України з метою удосконалення

матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (лист Комітету Верховної Ради України з питань правової політики від 01.08.2023 р. № 04-26/18-2023/166642);

– *правозастосовній сфері* – для удосконалення діяльності установ виконання покарань щодо матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні (довідка про впровадження Департаменту з питань виконання кримінальних покарань б/н; акт про впровадження Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України від 29.06.2023 р. № 9-34; акти про впровадження установ виконання покарань цього управління: державної установи «Солонянська виправна колонія (№ 21)» від 04.07.2023 р. № 11, державної установи «Покровський виправний центр (№ 79)» від 28.06.2023 р. № 23, державної установи «Дніпровська виправна колонія (№ 89)» від 11.07.2023 р. № 2/1; акт про впровадження Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України від 29.06.2023 р. № 5к/вих/683; акти про впровадження установ виконання покарань цього управління: державної установи «Дрогобицька виправна колонія (№ 40)» від 03.07.2023 р. № 207/2, державної установи «Личаківська виправна колонія (№ 40)» від 07.07.2023 р. № 129/2);

– *освітньому процесі та науково-дослідній роботі* – у викладанні в закладах вищої освіти навчальних дисциплін кримінально-виконавчого циклу, як матеріал для підготовки навчальних посібників та підручників із відповідних профільних дисциплін та подальших наукових розробках у сфері виконання покарань (акти впровадження в наукову та освітню діяльність Харківського національного університету внутрішніх справ від 31.08.2023 б/н).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднені на міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Пріоритетні напрямки розвитку та

реформування правоохоронних органів України» (м. Херсон, 26 лютого 2021 р.); «Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави» (м. Чернігів, 12 березня 2021 р.), (м. Чернігів, 26 листопада 2021 р.), (м. Чернігів, 2 грудня 2022 р.); «Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану» (м. Хмельницький, 24 листопада 2022 р.); «Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів, породжених російською воєнною агресією: теорія, практика, перспективи розвитку» (м. Кропивницький, 19 травня 2023 р.), публікаціях у збірниках наукових праць, що входять до переліку фахових видань України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, списку використаних джерел (який містить 232 найменування) та шести додатків. Загальний обсяг дисертації – 282 сторінок, із них основного тексту – 207 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ЗАСАД
МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ
ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

1.1 Стан розробки проблеми та методологія дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні

Розглядаючи кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні, варто зазначити, що вони є предметом нашого дослідження і тому на них варто зупинитися. У кримінально-виконавчій науці термін «кримінально-виконавчі засади» вітчизняні вчені-пенітенціаристи розуміють, виходячи з проблем того чи іншого предмета дослідження.

У контексті нашого дослідження кримінально-виконавчі засади – це спосіб, метод здійснення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. Також визначення поняття й детальна розробка змісту категорії «кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні» не міститься в українській пенітенціарній доктрині.

Зокрема, вітчизняний учений В. Я. Конопельський у власному дослідженні дійшов висновку, що в науковій літературі з питань кримінально-виконавчого права словосполучення типу «кримінально-виконавчі засади» є широко вживаними, проте їх автори досі не визначили їхній зміст у вигляді окремого поняття. А тому, як зауважує дослідник, вчені оперують поняттям «кримінально-виконавчі засади», проте не наводять їх дефініцію під час авторського пошуку з того або іншого предмета дослідження [60, с. 468–475].

Із такою позицією автора варто погодитися, оскільки, як пише вітчизняна дослідниця у сфері пробації Л. І. Олефір, під кримінально-виконавчими засади варто розуміти виражені в кримінально-виконавчому праві або в інших законодавчих актах вихідні нормативно-керівні начала, які характеризують його зміст і закріплюють порядок та умови виконання та відбування кримінального покарання й застосування пробації [87, с. 23–24].

Інша вітчизняна вчена О. Т. Устюжанінова, вивчаючи кримінально-виконавчі засади, дійшла висновку, що їх необхідно розглядати як вихідні нормативно-керівні положення, що забезпечують реалізацію завдань ДКВС України за різними функціональними напрямками шляхом застосування норм кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства, а також відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, що регулюють порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань і пробації [162, с. 49].

Вважаємо, що відповідні теоретичні положення прийнятно використовувати для виведенні цілісної дефініції «кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні». Переконані, що запровадження до наукового обігу відповідної правової категорії сприятиме усуненню прогалин у теоретичних та правових положеннях виконання і відбування цього виду покарання.

Ураховуючи той факт, що у кримінально-виконавчому праві відсутній єдиний погляд на загальноприйняте визначення поняття «кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні», ми в дослідженні здійснили спробу розкрити його зміст через призму дослідження виконання і відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі.

До критеріїв визнання кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні варто віднести:

– по-перше, вихідні положення, ідеї, що мають фундаментальне значення для виконання і відбування засудженими кримінального покарання;

– по-друге, відповідні вихідні положення, ідеї мають бути закріплені у нормах кримінально-виконавчого права або в інших нормативно-правових актах, які забезпечують їх реалізацію;

– по-третє, такі засади мають бути реалізовані у всіх засобах виправлення і ресоціалізації засуджених;

– по-четверте, недотримання вищевказаних засад під час виконання покарання означає незаконність прийняття рішення адміністрацією місць несвободи та обов'язкове його скасування.

На нашу думку, саме недотримання кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні не дозволяє вирішувати основний комплекс соціально спрямованих завдань (зокрема пенітенціарна й постпенітенціарна адаптація), що поставлені перед порядком і умовами виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі.

Узагальнюючи вищевикладене, пропонуємо науковій спільноті таке визначення поняття **«кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні»** – це взаємозалежна система вихідних начал, принципів, нормативно-керівних положень, виражених у міжнародно-правових, національних законодавчих та відомчих нормативно-правових актах, втілених у практиці місць позбавлення волі щодо забезпечення належних матеріально-побутових умов засуджених до позбавлення волі.

Визначивши поняття кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні, перейдемо до визначення стану розробки проблеми та методології дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні, а також розв'язання інших завдань у межах предмета наукового пошуку.

Варто зазначити, що покарання у виді позбавлення волі – це поєднаний з виправно-ресоціалізаційним впливом захід державного примусу, який полягає в тому, що особа на підставі вироку суду, який набрав чинності, визнається винною у вчиненні злочину, ізолюється від суспільства шляхом поміщення до виправної чи виховної колонії, підлягає правовим обмеженням, набуває стану судимості, що тягне за собою ряд невігідних для неї наслідків після звільнення від відбування покарання.

Отже, широкий діапазон впливу позбавлення волі, можливість досягнення при цьому не тільки позитивних, а й негативних соціальних результатів робить особливо актуальною послідовну реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань принципу шляхом ізоляції засудженого за межами суспільства. Саме засудження особи, яка вчинила злочин, до покарання у виді позбавлення волі може мати на неї певний психологічний ефект, і з одного боку, вплинути на виправлення і ресоціалізацію, а з іншого боку, мати негативний результат.

Тому реалізація права засуджених до позбавлення волі на належне матеріально-побутове забезпечення розглядається нами як складова частина і необхідна умова відбування ними покарання [20, с. 132–133].

У процесі дослідження стану розробки проблеми кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі ми встановили, що у вітчизняній кримінально-виконавчій науці взагалі вченими не було запропоновано визначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, воно також і не сформульовано у КВК України, а тому розгляд його в цьому розділі підтверджує нашу гіпотезу щодо правильності обрання теми дослідження.

Аналізуючи сучасний стан розробки проблеми матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні, можна впевнено стверджувати, що серед основних звернень засуджених до Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Міністерства юстиції України та суду є порушення з боку адміністрації установ виконання

покарань житлово-побутових та санітарних вимог законодавства щодо умов тримання засуджених, зокрема:

– приміщення камери, в якій утримуються засуджені, є надто вузькими, штучне освітлення недостатнє, природне освітлення та вікна не відповідають стандартам, вентиляція дуже слабка; площа приміщення, в якому проживають засуджені до етапування, замала;

– незадовільний стан санвузлів; прогулянковий дворик не відповідає встановленим вимогам через вкрай недостатню площу тощо.

І хоча, з одного боку, ці питання не є ключовими у засобах виправлення і ресоціалізації засуджених до покарання у виді позбавлення волі, проте, час від часу вони викликають занепокоєння не тільки у засуджених, а і під час планових та непланових перевірок Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокуратурою, Міністерством юстиції України.

Окрім того, проблема матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі ґрунтується і на рішеннях Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – ЄКЗК). Саме у своєму звіті про результати планового візиту 8–21 грудня 2017 р. до Києва та Львова ЄКЗК звернув увагу на жахливі матеріально-побутові умови установ виконання покарань. А ситуація в Київському СІЗО, згідно зі звітом, навіть погіршилася після відвідання ЄКЗК у листопаді 2016 р., оскільки воно було переповнене, кількість ув'язнених перевищувала кількість ліжок (наприклад, камери № 21 і 32), що змусило ув'язнених спати по черзі.

Незважаючи на спорадичні зусилля з проведення ремонтних робіт (зазвичай використовуючи власні ресурси ув'язнених), умови ще більше погіршилися, при цьому камери були слабо освітлені, погано провітрювалися, часто напівзруйновані і брудні, і в цілому інфраструктура (електроенергія, вода, каналізація) близька до катастрофічного стану. Фактично, для основної частини ув'язненого населення (крім жінок і

неповнолітніх), умови в Київському СІЗО можна було б сприймати як нелюдські. Матеріально-побутові умови у СІЗО міста Львова значною мірою визначалися застарілими комунікаціями старовинних будівель, і ситуація погіршувалася через повну відсутність бюджету на ремонт, що, зокрема, призводило до повторних порушень енергопостачання та водопостачання.

У багатьох камерах було тісно (наприклад, 14 ув'язнених, що мають камеру розміром близько 50 м², включаючи санітарний блок; шість ув'язнених, що проживають у камері розміром близько 16 м²; доступ до природного світла і штучного освітлення залишав бажати кращого [159].

Як результат вжитих адміністрацією заходів на виконання рекомендацій ЄКЗК та вимог керівництва Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України, ситуація у Київському та Львівському СІЗО поліпшилася за рахунок проведення великого обсягу ремонтних робіт, що дало змогу вивести матеріально-побутове забезпечення на належний рівень.

Оскільки матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні є частиною відбування ними покарання, тому залишати поза увагою такий важливий напрям в частині реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему є неприпустимим і недоречним.

Більше того, матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі не лише входить у структуру порядку і умов відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі, воно також є частиною захисту прав і свобод засуджених, оскільки порушення адміністрацією установи виконання покарань (залежно від рівня безпеки) житлово-побутових та санітарних вимог законодавства викликають у засуджених та їх рідних регулярні скарги до Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Міністерства юстиції України та суду [22, с. 261; 133].

Особливої актуальності ця проблема набула сьогодні, коли Міністерство юстиції України запропонувало суспільству нову Стратегію реформування пенітенціарної системи до 2026 року [130], а тому виникла необхідність наукового супроводу тих заходів, що закріплені у відповідних державних програмах (стратегіях, концепціях, моделях та ін.).

Проведений нами ґрунтовний аналіз сучасних наукових досліджень у сфері виконання та відбування покарань свідчить про відсутність як серед вітчизняних науковців, так і серед зарубіжних учених єдиного розуміння кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Це зумовило використання нами галузевого характеру дослідження, оскільки він відповідає кримінально-виконавчому законодавству і кримінально-виконавчому праву України. Вивчаючи стан розробки проблеми та методологію дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, ми поставили завдання проаналізувати монографічну та навчальну літературу з даних питань і сформулювати авторське визначення методології дослідження матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

З огляду на це, в контексті державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації ми проаналізували наукові праці вітчизняних учених, у яких автори хоча й поверхово розглядали питання щодо матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, але їх праці створили певне підґрунтя для проведення нашого дослідження, і без яких стан дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні мав би незавершений характер.

До речі, закріплення у Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 року [130] вектору посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством потребує

відповідного фундаментального аналізу кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Оскільки ізоляція особи, яка вчинила кримінальне правопорушення і визнана винною в ньому, нерідко сприяє певним елементам деградації засудженого та втрати соціально корисних зв'язків, створення в установах виконання покарань належних матеріально-побутових умов для засуджених є одним із обов'язків адміністрації, що корелює із відповідним правом суб'єктів відбування покарання, закріпленим в абз. 11 ч. 1 ст. 8 КВК України.

Ознайомлення з галузевою науковою літературою щодо кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі показало, що в багатьох дисертаціях цей предмет дослідження вивчався на рівні окремого підрозділу, що дозволило авторам розглядати його як окремий змістовний елемент або як завдання наукової роботи. Окрім того, всі наукові надбання вітчизняних учених стали методологічним підґрунтям при написанні дисертаційної роботи та формулюванні найбільш значимих теоретико-прикладних висновків на підставі отриманих результатів дослідження.

До речі, вітчизняний учений І. М. Копотун так характеризує функціонування установ виконання покарань: «на жаль, вони перебувають у складному процесі формування та становлення, і криміногенні процеси в установах виконання покарань аж ніяк не сприяють, а більш того, ускладнюють поступальний розвиток пенітенціарного відомства» [63, с. 81]. Отже, неналежне матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі певним чином впливає і на стан злочинності в місцях несвободи.

Із цього приводу вітчизняний учений А. І. Богатирьов так характеризує рівень злочинності серед засуджених в місцях несвободи. По-перше, рівень злочинності в місцях несвободи є індикатором функціонування установ виконання покарань. По-друге, дана злочинність є інтегрованою характеристикою криміногенної обстановки в місцях несвободи. По-третє,

рівень злочинності свідчить про ефективність чи неефективність державної політики у сфері виконання покарань та пробації [7, с. 8].

Також вищеназваний учений зазначає, що злочинність в місцях несвободи Міністерства юстиції України відрізняється своєрідністю кола складових її кримінально карних протиправних діянь. Тому вона і характеризується особливостями правового статусу засуджених, порядком і умовами відбування ними покарання, певними соціально-психологічними чинниками, пов'язаними з «тіньовою» стороною життя засуджених в місцях несвободи, і особливо в нічний час, складним матеріально-побутовим забезпеченням засуджених [7, с. 9].

Особливу роль у цьому процесі відіграє адміністрація установ виконання покарань, завдання якої – забезпечити належні матеріально-побутові умови відбування засудженими кримінального покарання, оскільки саме вони викликають у них скарги до Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора, Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на проблеми з опаленням, світлом, санітарні умови тощо.

Варто зазначити, що сучасний науковий дискурс щодо кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі репрезентує кілька підходів до розв'язання цієї проблеми. Перший підхід – це погляди вітчизняних учених на кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в монографічній літературі та їх відображення в нормативно-правовій площині, а другий підхід – це вивчення кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі у підручних, навчальних посібниках тощо.

Серед сучасних наукових праць, у яких розглядається питання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, ми виділяємо блок праць інноваційного характеру, підготовлених ученими наукової школи «Інтелект». Зокрема: наукове видання «Пенітенціарні

установи України (теоретико-правове дослідження)» (І. Г. Богатирьов, 2013) [11], інноваційний проект «Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу» (І. Г. Богатирьов, 2014) [10], низка уніфікованих моделей реформування ДКВС України під назвою «Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина)» (автори І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, І. В. Іваньков, М. С. Пузирьов, С. В. Царюк, 2014) [158], «Стратегічне планування реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформація в пенітенціарну систему» (І. Г. Богатирьов, 2022) [12].

Саме в цих працях вітчизняні вчені звертають увагу на удосконалення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, оскільки саме воно впливає на порядок і умови відбування засудженими покарання, їх подальше виправлення і ресоціалізацію, а також реінтеграцію в суспільство після відбутого строку покарання.

Однією із праць, яка кореспондує з нашим дослідженням, є робота вітчизняного вченого В. В. Свірця «Організаційно-правове забезпечення реформування пенітенціарної системи в Україні», в якій автор у підрозділі 1.3 «Особливості матеріально-технічного та фінансового забезпечення реформування пенітенціарної системи» поверхово звернув увагу на матеріально-технічне забезпечення засуджених до позбавлення волі, наголосивши на тому, що у паспорті реформи пенітенціарної системи та пробації одним з очікуваних результатів визначено дотримання прав людини шляхом створення умов гуманного поводження та утримання відповідно до міжнародних стандартів. Для досягнення такого результату дослідник запропонував наступні індикатори:

- оптимізувати кількість установ відповідно до затверджених критеріїв та побудувати нові установи відповідно до потреб;
- в пенітенціарних установах матеріально-технічне забезпечення має відповідати міжнародним стандартам, тому необхідно вдосконалювати

нормативно-правове забезпечення щодо комунально-побутового обслуговування;

– забезпечити перехід від колективної системи тримання до індивідуальної;

– здійснити капітальні та поточні ремонти установ залежно від потреб для приведення умов тримання у відповідність до стандартів [144, с. 66].

Варто зазначити, що в подальшому дослідник так і не виділив особливості матеріально-технічного забезпечення засуджених до позбавлення волі, обмежившись тільки вищевказаними індикаторами, які, до речі, не є особистим здобутком автора, оскільки про них вітчизняні вчені наголошують постійно у власних публікаціях. Однак, те, що дослідник підняв питання матеріально-технічного забезпечення засуджених до позбавлення волі, можна вважати певним прогресом у кримінально-виконавчій науці. І тому дана праця заслуговує на увагу.

Певну актуальність у контексті нашого дослідження набуває наукова робота В. В. Маковія «Виправний центр як суб'єкт виконання покарання у виді обмеження волі». У цій роботі дослідник довів, що еволюція інституту покарання у виді обмеження волі є цілком закономірним і необхідним правовим явищем. Застосування даного покарання повною мірою відображає тенденцію до гуманізації кримінального покарання і орієнтовано на соціально-правовий контроль за виправленням і ресоціалізацією засуджених в умовах обмеження волі. До речі, і матеріально-побутове забезпечення засуджених до обмеження волі має свої особливості. Зокрема, засуджені, які тримаються у виправних центрах, забезпечуються індивідуальним спальним місцем, інвентарем і постільними речами, а продукти харчування і речове майно придбавають за власні кошти [78, с. 21].

Натомість на сьогодні наявні пропозиції Міністерства юстиції України скасувати даний вид покарання, що на нашу думку, є передчасним і має ґрунтуватися на більш глибоких наукових дослідженнях, оскільки кримінально-виконавча природа обмеження волі позитивно впливає на

процес реінтеграції засудженого в суспільство після звільнення. Варто зазначити, що цей вид покарання був введений у кримінальне законодавство України у 2001 р. і містить у собі елементи відразу кількох діючих раніше кримінально-правових інститутів (умовне засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці і умовне звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці, з одного боку, та направлення за вироком суду і переведення у колонію-поселення, з іншого).

У процесі вивчення стану дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі ми звернули увагу на проведені дослідження О. К. Лаптінової «Правове регулювання реабілітації засуджених з інвалідністю в умовах відбування покарання», яка звернула увагу на проблему законодавчого регулювання реабілітації засуджених-інвалідів, які найчастіше стають жертвами протиправних дій з боку інших засуджених. У дослідженні зроблено висновок, що прийняттям та удосконаленням одних тільки законів ситуація із засудженими-інвалідами не розв'яжеться, тому необхідне виконання цілого комплексу соціальних заходів із залученням зусиль багатьох державних і недержавних інституцій, громадськості, які стосуються зокрема і матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі [75].

Водночас, дослідниця запропонувала розробку та прийняття Закону України «Про реабілітацію засуджених-інвалідів, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі», у якому варто покласти відповідальність за побутове влаштування і працевлаштування звільнених з місць позбавлення волі осіб з інвалідністю на органи місцевого самоврядування. При цьому потрібно чітко визначити їхню компетенцію, напрями діяльності, координуючі функції, відобразити перспективність орієнтації на тісний зв'язок із громадськими формуваннями [75].

Уявляється, що домінуюча роль має належати органам соціального захисту. Незважаючи на різноманітні точки зору про структуру системи соціального захисту осіб з інвалідністю, у тому числі звільнених із місць

позбавлення волі, зараз вона складається з державних організацій (наприклад, центри соціального обслуговування) і установ недержавного сектора (благодійні і релігійні організації тощо). Доведено, що соціальний захист може здійснюватися як стаціонарно, так і в умовах напівстаціонару [75].

Досліджуючи проблему кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, ми опрацювали наукову працю вітчизняного вченого А. А. Рибянцева «Кримінально-виконавчі засади зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі». Актуальність проведеного автором дослідження проблем відбування покарань у виді позбавлення волі на певний строк беззаперечна і визначається сучасним станом українського суспільства. Зазначено, що докорінна зміна існуючих кримінально-виконавчих правовідносин та їх урегулювання відповідно до вимог Конституції України і міжнародних правових актів є пріоритетами кримінально-правової політики держави.

У науковій праці автором вироблено науково обґрунтовані положення щодо удосконалення норм чинного кримінально-виконавчого законодавства і практики його застосування і доведено, що застосування інституту, який передбачає зміну умов відбування засудженими кримінального покарання у виді позбавлення волі, саме і є таким засобом, який дозволяє покращити матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі, диференціювати та індивідуалізувати обсяги кримінально-виконавчого впливу на засуджених, стимулювати їх законслухняну поведінку та прагнення до виправлення і ресоціалізації, протидіяти та запобігти вчиненню засудженим кримінального правопорушення [141, с. 24].

Цікавою у контексті нашого дослідження є наукова робота О. О. Некрасова «Кримінальна відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варті». У цій роботі дослідник довів, що серед причин втеч засуджених з місць несвободи є незадовільне матеріально-побутове забезпечення і вніс обґрунтуванні пропозицій та рекомендацій, що містять

елементи наукової новизни та мають теоретичне і прикладне значення для науки кримінального та кримінально-виконавчого права та практики застосування ст. 393 Кримінального кодексу (далі – КК) України [84, с. 38].

Щодо предмета нашого дослідження певну увагу привернула наукова праця О. В. Щербини «Режим виконання і відбування покарань у виправних колоніях Державної пенітенціарної служби України», у якій дослідником встановлено, що режим є самостійною категорією кримінально-виконавчого права, яка забезпечує процес виконання та відбування кримінальних покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі та є не тільки засобом виправлення і ресоціалізації засуджених, а і певним чином впливає на їх матеріально-побутове забезпечення.

На основі аналізу наукових положень О. В. Щербиною сформульоване поняття режиму, який являє собою цілісність, що включає у себе усі заходи, які застосовуються в установах виконання покарань до засуджених та умови їхнього перебування в місцях позбавлення волі, і дає змогу розглядати режим не тільки як засіб виправлення і ресоціалізації, а як необхідний мінімум примусу, що має забезпечувати безпеку установи, її персонал і засуджених [167].

Проведене дослідження дозволило автору встановити, що режим виконання і відбування покарань містить у собі всі правила поведінки засуджених, у яких виражається не тільки покарання, а й індивідуалізація і диференціація правообмежень (у матеріальному, побутовому, а в остаточному підсумку і правовому положенні), а також заходи виправного характеру. Обґрунтовано положення, що при визначенні основних та істотних ознак режиму слід виходити насамперед із властивостей, що визначають характер, правову природу, напрям мети й завдання режиму виконання і відбування покарання [167].

Встановлено, що режим як засіб виправлення і ресоціалізації засуджених стає поштовхом до правового та морального удосконалення особи через спричинення засудженому переживань і страждань, які пов'язані

з втратою волі; сприяє формуванню в засудженого необхідних не тільки в установі виконання покарань, а й на волі корисних навичок і якостей, оскільки привчає його до систематичного, довготривалого та суворого дотримання встановлених правил поведінки; обумовлює в сукупності з іншими засобами профілактики злочинів, виправлення та ресоціалізації виховання у засуджених високої правосвідомості; допомагає подолати негативні риси особи, які призвели її до вчинення злочину, усвідомити цінність втрачених благ; сприяє вихованню в засуджених стійкості проти вчинення злочинів у майбутньому (таким чином досягається мета індивідуальної превенції злочинності) [167].

Щодо початкової літератури, то в її основі нами взяті підручники та навчальні посібники, в яких автори закладали фундаментальні знання з даного предмета дослідження. Так, вітчизняна вчена Т. А. Денисова, вивчаючи умови відбування покарання та засоби їх забезпечення, дійшла висновку, що важливою умовою успішного виконання завдань, які мають установи виконання покарань, є належне забезпечення засуджених житлом, одягом, харчуванням та усім іншим, необхідним для перебування людини в місцях несвободи. Це пов'язано з тим, як пише дослідниця, що засуджені до відправлення в місця несвободи мали сім'ю, квартиру, побутові блага, задовольняли певні матеріальні потреби, а тому позбавлення їх повністю чи частково звичних умов може спричинити в них страждання [70, с. 186].

Інша вітчизняна вчена І. С. Яковець у навчальному посібнику «Кримінально-виконавче право України» у розділі 20 зазначала, що матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі – це створення сукупності умов тримання засуджених, спрямованих на задоволення їх потреб у харчуванні, одязі, житлі, комунально-побутових послугах. А тому, саме належна організація матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі створює передумови для того, щоб режим відбування покарання міг звести до мінімуму різницю між

життям на волі і в місцях позбавлення волі, щоб не зменшувати у засуджених почуття відповідальності і осмислення людської гідності [34, с. 445].

Кара повинна проявлятися у тому або іншому ступені саме фізичної ізоляції при рівності інших умов відбування покарання, що прямо не впливають із неї. Будь-які обмеження матеріально-побутового характеру на максимальне усунення різниці між умовами життя в колонії і на свободі, не повинно мати правовий характер, а можуть лише суб'єктивно впливати із факту ізоляції. УВП повинні відрізнятися між собою виключно за режимними правилами, які встановлюють ізоляції, у той час як правила, що стосуються матеріально-побутових умов, мусять бути однаковими для всіх [169, с. 242].

Вітчизняний учений-пенітенціарист І. Г. Богатирьов, розглядаючи у підручнику «Кримінально-виконавче право України» порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення волі, звертає увагу на те, що особам, які відбувають покарання у вправних і виховних колоніях, створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. У випадку невідповідності таким правилам, адміністрація установ виконання покарань має їх усунути, оскільки перша перевірка з боку прокуратури, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Міністерства юстиції України покаже неспроможність адміністрації виконувати покладені на неї в частині матеріально-побутового забезпечення засуджених обов'язки [9, с. 233].

У процесі дослідження ми не могли не звернути увагу на підручник «Кримінально-виконавче право» (2019 р.), у якому авторський колектив, розглядаючи правовий статус засуджених, зазначив, що належне їх матеріально-побутове забезпечення варто розглядати як суб'єктивне право засуджених, оскільки воно закріплено законом і гарантовано державою. Тобто, як зазначають вчені, зміст суб'єктивного права включає в себе: 1) можливість засудженого вільно користуватися соціальними благами в межах, встановлених правом; 2) можливість вимагати виконання таких, що

відповідають даному праву обов'язків адміністрацією органів і установ виконання покарань, іншими суб'єктами кримінально-правових та інших правовідносин; 3) можливість звернутися за захистом свого суб'єктивного права на матеріально-побутове забезпечення [71, с. 28]. Із такою позицією вчених варто погодитися, оскільки вона відповідає ст. 63 Конституції України, у якій закріплено, що засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду [61].

Отже, виходячи зі змісту ст. 63 Конституції України, ст. 8 КВК України, особа, яка набула статус засудженого і прибула для відбування кримінального покарання у виправну колонію мінімального, середнього або максимального рівня безпеки, отримала суб'єктивне право на матеріально-побутове забезпечення.

Проаналізувавши стан наукового дослідження, переходимо до **методологічного інструментарію** кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. Вважається, що цінність та унікальність такого дослідження залежить від правильного застосування методологічного інструментарію у процесі його проведення. Відтак, питання методології дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні стало на порядок денний наукового пошуку.

Оскільки, як зауважує вітчизняний учений М. І. Колос, недосконале знання методології та методів наукового пізнання соціальних, зокрема правових відносин не сприяє своєчасному виявленню проблемних явищ, що підлягають науково обґрунтованому регулюванню або охороні [55, с. 329].

Ураховуючи позицію дослідника, доводиться констатувати, що методологія дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні взагалі серед вітчизняних учених не була предметом наукового пошуку. Тому з'ясування змісту методологічного інструментарію дослідження

кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні, а також виведення на цій підставі його авторського визначення в сучасних умовах функціонування кримінально-виконавчої системи України і її трансформація в пенітенціарну систему стало одним із завдань нашого дослідження.

Виходячи з вищенаведеного, методологія дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні не тільки, і не стільки створює ефективні та оптимальні умови для пізнання предмету дослідження, а і є необхідним елементом наукового пошуку шляхів удосконалення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні.

Варто також зазначити, що у наукових джерелах слово «методологія» тлумачать як сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науковій діяльності відповідно до специфіки об'єкта її пізнання, а під «дослідженням» розуміють наукову працю, в якій вивчається яке-небудь питання [30, с. 191]. У контексті розуміння методології дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні ми звернули увагу, що воно кореспондує із Концепцією реформування (розвитку) пенітенціарної системи України [128] та Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки [127].

Тому методологію дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні варто визнати як процес становлення нового знання про те чи інше правове явище, яке забезпечує порядок і умови виконання і відбування засудженими кримінального покарання і являє собою певну систему знань, завдяки яким відбувається аналіз та узагальнення фактів, що мають наукове значення для дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні [22, с. 262].

Водночас методологія дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні дає можливість на науковій основі здійснити комплексне та системне її вивчення, а також створює передумови конструктивного розв'язання таких завдань: 1) витоки становлення і розвитку нормативно-правової регламентації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні; 2) поняття та соціальне призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні; 3) правова основа матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні; 4) елементи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні; 5) взаємозв'язок кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі та їх матеріально-побутового забезпечення; 6) міжнародно-правове регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі; 7) запровадження позитивного зарубіжного досвіду при організації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі; 8) удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та правозастосовної практики у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Саме вирішення наведених вище завдань передбачає завершений цикл наукового пошуку кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі шляхом застосування відповідних методів пізнання, які дозволять досліднику в повному обсязі розкрити зміст предмета дослідження. Наша позиція збігається також з іншими вітчизняними вченими, зокрема, А. Я. Баскакова та Н. В. Туленкова, на думку яких, прирощення знання відбувається саме за відповідними принципами й закономірностями, що належать до царини методології наукового пізнання [4, с. 72].

Звертаємо увагу і на позицію вітчизняного пенітенціариста І. Г. Богатирьова, на думку якого, методологія – явище інтегральне, яке

поєднує низку компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони та категорії, загально- та спеціально-наукові методи. Тому методологію не можна зводити до одного з компонентів, зокрема, до методу чи вчення про методи, оскільки за її межами залишаться інші [8, с. 8].

Вітчизняний учений – теоретик права М. С. Кельман під методологією розуміє складний соціокультурний феномен, у якому яскраво відображається специфіка пізнавального дискурсу сучасності. Властиво вона виходить за межі наукового пізнання, мислєдїяльнїсно обїймаючи увесь соціокультурний світ у його мультипроблемності, багатопредметності, конкретно-їсторичному часописі. А це означає, як зауважує вчений, що її цікавить те, як чи у який спосіб діють люди, з одного боку за законами соціальності, з іншого – за законами культури або змісту [52, с. 32].

Цікавою з позиції дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі є думка вітчизняного вченого Ю. О. Новосада про те, що методологія дослідження обумовлюється інтеграційними та глобалізаційними процесами, що відбуваються в Європі та світі, його переходом від методологічного монїзму до світоглядно-методологічного плїуралїзму. Це зумовлює, як зазначає вчений, необхідність концептуального перегляду традиційних уявлень про державно-правові закономірності та поглибленого осмислення ролі юридичної науки в сучасному суспільстві [86, с. 24].

Ми у процесі вивчення методології кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі не могли не звернути увагу і на позицію вітчизняного вченого в галузі кримінального права М. І. Панова про те, що цінність й унікальність кожної дослідницької роботи у кримінальній сфері залежить від правильного вибору конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх сутності та значення [89, с. 25].

Отже, методологію дослідження кримінально-виконавчих засад

матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі ми розглядаємо як сукупність конкретних методів, що складають інструментарій дослідження, а тому застосовуються при вивченні конкретних проблем, які виникають при функціонуванні кримінально-виконавчої системи України та реалізації нею завдань державної політики України у сфері виконання кримінальних покарань [22, с. 263].

Відтак, наведений нами плюралізм поглядів вітчизняних учених на методологію та методи пізнання показує, що в її основу кожен дослідник вкладає ту групу методів, які є панівними для наукового пошуку. Саме тому, досліджуючи кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, ми обґрунтовуємо власний методологічний інструментарій, завдяки якому наше дослідження набуває особливої гостроти, оскільки об'єктивно виникає потреба у його проведенні.

Розкриваючи зміст методів дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, вважаємо за потрібне звернути увагу на системно-структурний метод, оскільки існування та еволюція кожного об'єкта залежить від поєднання їх внутрішніх (структурних) та зовнішніх (із середовищем) зв'язків [28].

Важливе значення для дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі відіграють також методи пізнання, що виступають засобами розкриття, розгортання та систематизації змісту предмета дослідження. На жаль, вивчення наукової і монографічної літератури показало, що вчені у власних дослідженнях не відтворюють власної методології, а піддають її аналізу, що в кінцевому результаті, зводиться до традиційного переліку загальнонаукових методів пізнання, оскільки вони є універсальними та й застосовуються в будь-якому пізнавальному процесі [163, с. 16].

Таким чином, зазначені обставини роблять питання методології дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі надзвичайно важливим і

необхідним атрибутом наукового пошуку. Хоча, як показало вивчення методології дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, вітчизняні дослідники застосовують схожі методи дослідження.

Тому серед пріоритетних методів дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі ми використали метод експертного опитування, статистичний, історико-порівняльний, порівняльно-правовий та системний. Такий підхід дозволив показати взаємопов'язані підсистеми методів дослідження та її окремих елементів. Водночас, за допомогою порівняльно-правового методу з'ясовано зміст кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

При цьому раціональність методологічної імплементації порівняльно-правового методу дала можливість використання таких методів, як анкетування (персоналу ДКВС України, засуджених до позбавлення волі) та експертних оцінок (учених, які досліджують проблеми кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі) [22, с. 264].

Поряд із тим, слід зазначити, що доречним є застосування історико-порівняльного методу, під яким необхідно розуміти спосіб вивчення закономірностей функціонування і розвитку досліджуваного предмета шляхом відтворення його історії, генезису у всьому різноманітті фактів, подій, що змінюють один одного в хронологічно послідовній формі і є вираженням внутрішнього закономірного ходу історії [195, с. 74].

Цю позицію вченого розвив вітчизняний учений В. Я. Тацій, на думку якого, саме історичний (генетичний) метод полягає в аналізі того або іншого явища (норми, інституту тощо) в його історичному розвитку. Водночас при застосуванні цього методу, на думку вченого, слід уникати невиправданого «осучаснення» при аналізі кримінально-виконавчих норм минулого, коли зміст останніх оцінюється виключно з позиції їх відповідності положенням

сучасного законодавства та науки, ігноруючи, по суті, специфіку правової культури та законодавчої техніки відповідного періоду [67, с. 25–26].

Отже, необхідною умовою застосування цього методу є дотримання принципу єдності історичного та логічного, який полягає в тому, що ґрунтуючись на принципі історизму, логічне дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі розкриває історичну повторюваність його явищ і процесів, їх загальні принципи розвитку безвідносно до тих конкретних форм, у яких вони виражаються.

У процесі дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі ми встановили певне місце та роль інших методів. Зокрема, застосування прогностичного методу дозволило оцінити ефективність матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі у їх виправленні і ресоціалізації, а також передбачити ймовірні наслідки змін до кримінально-виконавчого законодавства в частині виконання та відбування покарань засудженими в місцях позбавлення волі.

Ураховуючи особливості змісту суспільних відносин, які виникають у процесі матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, ми звертаємо увагу на той факт, що вони мають місце тоді, коли вирок суду за вчинене особою кримінальне правопорушення набирає законної сили, ці відносини завжди є триваючими, оскільки мають реальний строк дії, встановлений вироком суду (ст. 368, 374 КПК України), суб'єктами цих відносин може бути лише персонал ДКВС України та засуджені, які відбувають покарання [69, с. 227–229].

Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що методологія дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі – це система наукового знання про методи, прийоми і засоби, які складають комплекс апробованих на практиці у сфері виконання і відбування кримінальних покарань

раціональних шляхів покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Зважаючи на незначну джерельну базу дослідження, поштовхом до вирішення наукового завдання вважаю є статистика звернень засуджених до Європейського суду з прав людини. Як зазначають вітчизняні експерти Україна зберігає третє місце серед країн-членів Ради Європи за кількістю позовів до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) (Є. Захаров). Згідно зі статистичними даними ЄСПЛ станом на 31.12.2022 від України зареєстровано 10 400 позовних заяв, що становить 13,9% від загальної кількості [44]. Проте, на 10000 населення ми маємо всього 0,42 заяви, нижче середнього показника (0,54) за 2022 рік [176]. Тут ми підтримуємо точку зору В. Ф. Пузирного та О. В. Єрмака, що Україні доцільно піти з шляху систематичних порушень прав засуджених на матеріально-побутове забезпечення, що регулярно констатуються національними та міжнародними контролюючими інституціями, у тому числі Європейським судом з прав людини. Приведення у відповідність до європейських стандартів матеріально-побутового забезпечення засуджених (ув'язнених) до позбавлення волі вбачається менш затратним для бюджету держави у перспективі, ніж виплата мільйонів гривень за рішеннями Європейського суду з прав людини проти України в якості компенсації особам, які трималися в нелюдських умовах [134, с. 371].

Статистика про кількість звернень свідчить, що найчастіше українські громадяни звертаються до ЄСПЛ зокрема, через:

надмірну тривалість розгляду цивільних та кримінальних справ у судах;

катування і нелюдські умови перебування у місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань;

неефективність розслідування правоохоронними органами скарг на жорстоке поводження з боку представників державних органів;

відсутність належної медичної допомоги особам, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення або в установах виконання покарань;
неналежні умови тримання під вартою;
порушення права на справедливий судовий розгляд;
порушення права людини на свободу вираження поглядів та права на мирні зібрання
порушення права на мирне володіння своїм майном тощо [170].

Як бачимо переважна більшість скарг пов'язані не з порушенням прав засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі, проте їх частка постійно збільшується, а рішення виносяться не на користь держави Україна. Наведене вказує на необхідності вирішувати це питання як на рівні правозастосування так і на рівні наукового обґрунтування.

1.2 Витоки становлення і розвитку нормативно-правової регламентації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні

У процесі нашого дослідження з'ясування витоків становлення і розвитку нормативно-правової регламентації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні здійснювалося нами, зважаючи на періодизацію різних етапів становлення й розвитку державності на території України.

Тому, використовуючи історико-правовий метод, ми виділили три періоди становлення і розвитку досліджуваного інституту вітчизняного кримінально-виконавчого права, а саме: 1) дореволюційний (від утворення на теренах сучасної України першого централізованого державного утворення – Київської Русі – до 1917 р.); 2) радянський (1917–1991 рр.); 3) сучасний (бере свій початок із 1991 р. й триває до сьогодні). Послідовно надамо характеристику кожному із наведених періодів у контексті становлення і

розвитку нормативно-правової регламентації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Дореволюційний період. У цей період на теренах України формувалися практичні і правові засади виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі. Відповідно і матеріально-побутове забезпечення засуджених мало свої особливості, навіть у різні часи в межах одного цього періоду.

Так, наприклад, до початку суттєвого реформування системи виконання і відбування позбавлення волі наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст., матеріально-побутове забезпечення засуджених перебувало на вкрай низькому рівні. Про це свідчать проведені дослідження пенітенціарної системи того періоду.

Зважаючи на те, що за часів Київської Русі юридично не було передбачено такого виду покарання, як позбавлення волі (переважали покарання майнового характеру, основним із яких був штраф), то й не було передбачено самостійних місць для його відбування. За таких умов немає достатніх підстав вести мову про забезпечення засуджених належними житловими умовами. Покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства (які часто були частиною сукупного покарання, наприклад, ізоляція в очікуванні тілесного покарання або страти), часто виконувалися за межами будь-яких архітектурних споруд. Зокрема, історично відомі такі приклади ізоляції (обмеження пересування), як тримання в ямі, приковування засудженого до ганебного стовпа, тримання в клітці на відкритому повітрі тощо.

Не змінилася в бік покращення ситуація в цій сфері і в наступні роки.

Так, наприклад, за часів Гетьманщини, «невеликі тюрми (остроги) для тимчасового утримання були утворені при сотенних канцеляріях. Арештантів, які у власності мали майно, утримували за їхній рахунок. Вони сплачували кошти за кожен добу утримання, які стягувалися з їхнього майна після звільнення» [157, с. 208–209]. У свою чергу, на Запорізькій Січі потреба у матеріально-побутовому забезпеченні засуджених (у його сучасному розумінні) фактично була відсутня в силу таких чинників: 1) часті воєнні

походи козаків; 2) відсутність на Січі покарання у виді позбавлення волі; 3) переважання тілесних покарань та інших (зокрема, приковування злочинця до ганебного стовпа, гармати тощо).

Ситуація із матеріально-побутовим забезпеченням на інших землях сучасної України (зокрема, Лівобережної України з Києвом та Запоріжжям, які після Андрусівського перемир'я 1667 р. та «Вічного миру» 1686 р. опинилися під владою Московської держави) суттєво не відрізнялася у кращий бік. Адже, хоча будівництво тюрем у Московській державі (та на підпорядкованих їй територіях) здійснювалось за рахунок державних коштів, проте харчування засуджених здійснювалось за рахунок родичів або за рахунок збору у населення продуктів харчування [142, с. 431].

Тобто, незважаючи на вже законодавче оформлення покарання у виді позбавлення волі, проблеми із визначенням місця його виконання/відбування та матеріально-побутовим забезпеченням засуджених не були остаточно вирішені. Адже, як зазначають українські історики в галузі держави і права, «у другій половині XVII ст. як вид покарання застосовувалось позбавлення волі. В'язниць, як правило, не було, а тому засуджених утримували у будинках при військовій адміністрації, пушкарнях, у камерах при ратушах та сараях. При цьому ув'язнення нерідко поєднували із приковуванням до стовпа або гармати, а засуджені були вимушені себе утримувати шляхом отримування пожертвувань від населення, тобто жебрати» [49, с. 263].

Приклади самозабезпечення засуджених у матеріально-побутовому плані були властиві й пенітенціарним системам зарубіжних країн на ранніх етапах розвитку інституту виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі, що випливає з аналізу спеціальних наукових джерел за цим напрямом [136, с. 49, 79–80].

Загалом проведений історико-правовий пошук засвідчує, що в Європі періоду раннього Середньовіччя не існувало тюрем як самостійних інституцій в юридичному й архітектурному відношеннях, а позбавлення волі зводилося до ув'язнення в башті або іншому місці ізоляції злочинця.

На необхідність створення відповідних умов перебування злочинців у місцях позбавлення волі завжди звертали увагу вчені, державні та громадські діячі різних часів, корелюючи такі кроки із загальнолюдськими потребами в гуманних умовах проживання й організації побуту.

Зокрема, дореволюційний філософ В. С. Соловйов на початку ХІХ ст. відмічав соціальну значущість матеріальних умов у людському житті, зазначаючи таке: «Для того щоб людина відчувала себе людиною, є певний мінімум матеріальних умов її існування, що дозволяють жити в обстановці, яка не принижує її гідності» [148, с. 356].

Окрім учених-філософів, на негативний стан матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в його ретроспективному аспекті звертали увагу й дореволюційні вчені-пенітенціаристи. Так, М. С. Таганцев зазначав, що «умови утримання ув'язнених в російських тюрмах із самого початку їх існування були вельми далекі від ідеалу: панувала тіснота, духота, голод, від якого багато вимирало» [156, с. 94]. Це негативно впливало як на самих засуджених (які, звісно, потерпали від негуманних умов тримання), так і на стан правопорядку в тогочасних місцях позбавлення волі.

Саме тому, сучасні дослідники-пенітенціаристи, вивчаючи в ретроспективі такий засіб виправлення і ресоціалізації засуджених, як режим, проводили паралель між кризою в пенітенціарному побуті та формуванням професійної злочинності й кримінальної субкультури в пенітенціарній системі, зазначаючи наступне: «... злочинний елемент, потрапивши в нестерпні умови, був вимушений об'єднуватися, щоб спільно протистояти тюремній адміністрації, у зв'язку з чим була організована тюремна артіль або община, яка опікувалася арештантами, вимагала беззаперечного підкорення законам, розробленим мешканцями в'язниць. Саме тоді почала складатися кримінальна субкультура, що дійшла до наших днів, оскільки правила і традиції кримінального середовища почали розповсюджуватися всією територією Радянського Союзу» [13, с. 67–68].

Із такими судженнями ми повною мірою погоджуємося. Додамо, що в умовах сьогодення зазначений історичний досвід не варто забувати, адже неналежне матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі спричиняє такі криміногенні явища в умовах несвободи:

1) гру в азартні ігри для здобуття необхідних (яких бракує або які взагалі відсутні) матеріальних благ;

2) потрапляння у так звану «боргову кабалу» як результат попереднього отримання одними засудженими від інших певних матеріальних благ (продуктів харчування, предметів першої потреби тощо);

3) об'єднання засуджених у неформальні групи негативної спрямованості для задоволення своїх матеріально-побутових потреб.

Що примітно, тісний зв'язок матеріально-побутового забезпечення засуджених і різних криміногенних явищ простежується і в сучасній кримінологічній теорії і практиці, про що зазначено в наступних підрозділах роботи.

Проведене дослідження дало можливість установити, що кризові процеси в пенітенціарній системі на етапах її розбудови (з часів Пізнього Середньовіччя й Нового часу), широкий розвиток ідей французьких мислителів епохи Просвітництва зумовили зміну вектора керівництва Російської імперії по лінії формування та реалізації пенітенціарної політики із карального на виправний, що мало свій вплив і на стан матеріально-побутового забезпечення засуджених.

Відтак, із другої половини XVIII ст. в Російській імперії почалися ліберальні зміни, які торкнулися й пенітенціарної системи. Їх розвиток на початку XIX ст. мав низку позитивних результатів. Одним із значущих є створення 19 липня 1819 р. Товариства піклувального про тюрми [65, с. 63–130; 143, с. 58–72]. Спочатку це була приватна організація, а згодом вона набула централізованого змісту, ставши прообразом нового пенітенціарного відомства тих часів, – Головного тюремного управління, створеного 1879 р. в межах проведення тюремної реформи 1877–1879 р. [33].

Варто звернути увагу на те, що однією з рушійних детермінант утворення Товариства піклувального про тюрми був незадовільний стан тогочасного матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. Як зазначає у своєму історико-правовому дослідженні І. В. Іваньков, «на момент створення «Піклувального про тюрми товариства» особливу увагу влади викликали такі проблеми: нестача тюрем, їх переповнення, антисанітарія, жорстокість тюремщиків та спеціальних засобів, що застосовувались проти ув'язнених, відсутність шкіл, зношеність устаткування тощо» [45, с. 29].

Вивчення спеціальних історико-правових наукових джерел засвідчує, що важливою була діяльність Товариства піклувального про тюрми (зокрема його тюремних комітетів та відділень), а також утворених у складі Головного тюремного управління тюремних інспекцій¹ щодо моніторингу умов тримання засуджених до позбавлення волі (в тому числі їх матеріально-побутового забезпечення) й вжиття заходів реагування на відповідні порушення.

Проте поступальний рух реформаторських процесів щодо поліпшення умов тримання засуджених до позбавлення волі відійшов на другий план у зв'язку із втягненням Російської імперії до Першої світової війни, падінням монархії, передачею влади Тимчасовому уряду й революцією 1917 р. Громадянська війна, що почалася після революції 1917 р., також не сприяла проведенню позитивних заходів за напрямом матеріально-побутового забезпечення засуджених, оскільки переважна більшість матеріальних ресурсів спрямовувалася на військові й інші супутні потреби та встановлення нового державного (політичного) режиму. У підсумку, у результаті військово-політичної боротьби на території України різних політичних сил таким режимом став радянський.

---

¹ У 1890 р. в губерніях були введені тюремні інспекції, що стали представниками Головного тюремного управління, через яких воно підтримувало зв'язок з окремими місцями ув'язнення.

Радянський період. Установлення радянської влади на території України й становлення радянської державності в УСРР/УРСР здійснило свій вплив і на матеріально-побутове забезпечення засуджених у тогочасних місцях позбавлення волі. Результати проведеного історико-правового аналізу та вивчення спеціальної наукової літератури дають підстави виокремити такі відмінні риси матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі у перші десятиліття радянської влади (1920–1930-ті роки):

1) соціально-класовий підхід до засуджених, згідно з яким найбільш привілейованими були ув'язнені, які належали за своїм соціальним походженням до робітників і селян, на відміну від класово-чужих елементів. Зазначений підхід знаходив свій вираз у тому числі й у правовому становищі ув'язнених, тісно пов'язаному з їх матеріально-побутовим забезпеченням;

2) створення нової нормативно-правової бази та системи місць позбавлення волі, що мало прямий вплив на стан матеріально-побутового забезпечення засуджених;

3) часте порушення основоположних принципів режиму законності під час відбування покарань, що виявлялося у підміні законодавчих актів у виправно-трудої сфері відомчими наказами, інструкціями тощо;

4) утвердження у радянській виправно-трудої системі такого негативного явища, як переповненість місць позбавлення волі в результаті невідповідності лімітів наповнення виправно-трудої установ та фактичної чисельності засуджених, які в них утримувалися. Це негативним чином позначалося на стані матеріально-побутового забезпечення.

Про матеріально-побутове забезпечення засуджених у період дії першої та другої кодифікацій виправно-трудої законодавства згадувалося на рівні нормативно-правового регулювання дуже оглядово.

У свою чергу, на практиці цей сегмент реалізації виправно-трудої політики держави орієнтувався не на поважання гідності засудженого, а на його використання як «гвинтика» адміністративно-командної системи управління народним господарством та властивої тому періоду планової

економіки, принципи якої поширювалися і на систему місць позбавлення волі.

За таких обставин головною метою організації процесу виконання покарання у виді позбавлення волі було не забезпечення прав людини під час відбування покарання, а максимально ефективно працевикористання засуджених, нехтуючи при цьому належною організацією як матеріально-побутового, так і медико-санітарного забезпечення. За справедливим висновком дослідника матеріально-побутового і медичного забезпечення засуджених у місцях позбавлення волі СРСР у період 1929–1956 рр. М. О. Большакова, «виправно-трудова політика, при створенні матеріальної бази соціалістичної держави, була спрямована насамперед на одержання прибутку від використання праці ув'язнених» [17, с. 4]. При цьому, додає поіменований учений, «матеріально-побутове становище кожного ув'язненого знаходилося у прямій залежності від результатів виконання виробничих завдань. Критерієм оцінки трудового внеску виступала система закріплених у відомчих нормативних актах заходів заохочення чи дисциплінарної відповідальності» [17, с. 10].

Подібний курс так званої «виправно-трудової політики» супроводжувався низкою негативних внутрішньосистемних явищ, дотичних до досліджуваної проблематики, до яких насамперед варто віднести:

- порушення міжнародних стандартів щодо видів робіт, тривалості, умов та безпеки праці засуджених;
- неналежна якість умов проживання;
- низька калорійність та нерізноманітний раціон харчування;
- неналежне або взагалі відсутність медико-санітарного забезпечення засуджених;
- як наслідок усіх вищеназваних явищ – висока смертність серед засуджених у місцях позбавлення волі.

І це незважаючи на те, що СРСР ратифікував певні документи Міжнародної організації праці ще у 1930-х роках.

Після смерті Сталіна та пом'якшення тоталітарного режиму ситуація у місцях позбавлення волі покращилась.

По-перше, це гуманізація процесу виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі та зміцнення гарантій законності за цим напрямом. Зокрема, за даними вітчизняного дослідника в галузі кримінально-виконавчого права М. С. Пузирьова, «... у 1954 р. вжито низку заходів, спрямованих на удосконалення виховної роботи із засудженими, а також відновлення законності при виконанні покарань. Так, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 липня 1954 р. відновлено інститут умовно-дострокового звільнення з місць позбавлення волі. У тому ж 1954 р. Рада Міністрів СРСР затвердила Положення «Про виправно-трудова табори та колонії Міністерства внутрішніх справ СРСР», яке скасовувало дію численних наказів, інструкцій та інших відомчих нормативно-правових актів. Завданням діяльності таборів і колоній проголошувалося виправлення та перевиховання засуджених на основі залучення їх до праці» [137, с. 46–47].

По-друге, що позитивно вплинуло на розвиток матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, – це суттєва трансформація системи місць позбавлення волі. Так, «... у 1956 р. приймається рішення про ліквідацію виправно-трудова таборів як установ, що неспроможні виконати завдання виправлення та перевиховання засуджених. Замість них передбачалося до 1 січня 1959 р. створити 110 нових виправно-трудова колоній. У зв'язку з цим, у грудні 1958 р. Радою Міністрів СРСР було затверджено Положення про виправно-трудова колонії і тюрми Міністерства внутрішніх справ СРСР, що регламентувало всі напрями діяльності виправно-трудова колоній і тюрем на теренах СРСР» [34, с. 77].

Характеризуючи радянський період розвитку нормативно-правової регламентації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, не можемо оминати увагою Виправно-трудова кодекс (далі – ВТК) УРСР, який було прийнято Верховною Радою УРСР 23 грудня 1970 р. і набрав чинності з 1 червня 1971 р. [32]. Цей законодавчий акт на

рівні двох самостійних статей визначив такі напрями, як: «Матеріально-побутове забезпечення осіб, позбавлених волі» (ст. 74) та «Організація харчування осіб, позбавлених волі» (ст. 75).

Зокрема, ст. 74 ВТК УРСР закріплювала, що «особам, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, забезпечуються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. У виправно-трудовах колоніях норма житлової площі на одного засудженого не може бути меншою як 2 квадратних метри, а у виховно-трудовах колоніях і в тюрмах – 2,5 квадратного метра.

Засудженим надаються індивідуальне спальне місце і постільні речі. Вони забезпечуються одягом, білизною та взуттям за сезоном і з урахуванням кліматичних умов. Неповнолітнім, а також особи з інвалідністю першої і другої груп одяг надається безплатно.

Вагітним жінкам, матерям-годувальницям, неповнолітнім, а також хворим створюються поліпшені житлово-побутові умови» [32, с. 44].

Відмітимо, що норма ст. 74 ВТК УРСР (із 1991 р. – України) проіснувала без змін увесь час чинності ВТК 1970 р., аж до 1 січня 2004 р. і стала основою для формулювання ст. 115 «Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі» КВК України 2003 р. Разом із тим, редакція ст. 115 КВК України на момент його прийняття 11 липня 2003 р. (та набрання чинності з 1 січня 2004 р.) [73, с. 67–68] відрізнялася від положень ст. 74 ВТК 1970 р. за такими аспектами:

– по-перше, за нормою жилої площі на одного засудженого (збільшення загальної норми із двох до трьох квадратних метрів, а щодо засуджених неповнолітніх – із 2,5 до чотирьох квадратних метрів), а також поширення її збільшеного розміру на засуджених жінок (не менше чотирьох квадратних метрів) і такі місця тримання засуджених, як: лікувальні заклади при виправних колоніях, виправні колонії, призначені для тримання і лікування хворих на туберкульоз, стаціонар (не менше п'яти квадратних метрів);

– по-друге, розширення категорій (жінки з вагітністю понад чотири місяці, непрацюючі жінки, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, непрацюючі чоловіки віком понад шістдесят років і жінки – понад п'ятдесят п'ять років (якщо вони не одержують пенсії), а також особи, звільнені від роботи через хворобу, в тому числі хворі на активну форму туберкульозу) засуджених, яким одяг, взуття, білизна і комунально-побутові послуги надаються безоплатно (у ст. 74 ВТК 1970 р. йшлося про надання одягу безплатно неповнолітнім, а також особам з інвалідністю першої і другої груп).

У свою чергу, ст. 75 ВТК 1970 р. регламентувала організацію харчування осіб, позбавлених волі. У ній, зокрема, зазначалося, що «засуджені одержують харчування, яке забезпечує нормальну життєдіяльність організму. Норми харчування диференціюються залежно від кліматичних умов місця розташування виправно-трудової установи, характеру виконуваної засудженими роботи та їх ставлення до праці.

Вагітним жінкам, матерям-годувальницям, неповнолітнім, а також хворим встановлюються підвищені норми харчування.

Особи, поміщені в штрафний або дисциплінарний ізолятор, у карцер, у приміщення камерного типу, а також в одиночну камеру в колонії особливого режиму, одержують харчування за зниженими нормами.

Засудженим, звільненим від роботи через хворобу, вагітним жінкам і матерям-годувальницям на період звільнення їх від роботи, неповнолітнім, а також особам з інвалідністю першої і другої груп харчування надається безплатно.

Відповідно до статті 36 Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік норми харчування і матеріально-побутового забезпечення осіб, позбавлених волі, встановлюються Радою Міністрів СРСР» [32, с. 44–45].

Як бачимо, на відміну від сучасної законодавчої регламентації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (на

рівні ст. 115 КВК України), радянський законотворець виділив у самостійну (окремо від матеріально-побутового забезпечення засуджених) статтю ВТК УРСР норми щодо організації харчування осіб, позбавлених волі. Це, з одного боку, свідчить про підвищену увагу до цього елемента матеріально-побутового забезпечення, а з іншого – не повною мірою відповідає принципу системності при формулюванні інститутів кримінально-виконавчого (на той час виправно-трудоного. – І. Б.) права, хоча обидві статті (74 та 75) були розміщені в одній Главі 11 «Матеріально-побутове забезпечення і медичне обслуговування осіб, позбавлених волі».

Зазначимо, що, на відміну від ст. 74, ст. 75 ВТК 1970 р. піддавалася змінам у 1977, 1988, 1992, 1994 рр. і перед прийняттям КВК України була суттєво змінена, зокрема за такими напрямками:

- було скасовано диференціацію норм харчування засуджених залежно від їх ставлення до праці;

- надання вагітним жінкам, матерям-годувальницям, неповнолітнім можливості (дозволу) за висновком лікарської комісії одержувати додаткові продуктові посилки і передачі;

- було скасовано механізм одержання харчування за зниженими нормами особами, поміщеними в штрафний або дисциплінарний ізолятор, у карцер, у приміщення камерного типу, а також в одиночну камеру в колонії особливого режиму.

Поліпшенню ситуації у місцях позбавлення волі загалом та матеріально-побутового забезпечення засуджених зокрема сприяло і розширення міжнародної співпраці УРСР, що втілювалося у ратифікацію у 1970-х роках двох міжнародних пактів – Міжнародного пакта про громадянські і політичні права [81] та Міжнародного пакта про економічні, соціальні та культурні права [82].

Відтак, покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі у другій половині ХХ ст. (у межах радянського періоду) відбулося за рахунок:

– по-перше, будівництва нових місць позбавлення волі під вимоги нового кримінального та виправно-трудоного законодавства;

– по-друге, гуманізації процесу виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі та зміцнення гарантій законності за цим напрямом;

– по-третє, законодавчого врегулювання диференційованих засад матеріально-побутового забезпечення та організації харчування осіб, позбавлених волі.

Сучасний період. Історико-правові засади становлення та розвитку матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні, починаючи з 1991 р. було відображено не лише в законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах, а і в так званих нормативно-правових актах стратегічного планування (програмних документах).

Першим із таких актів була постанова Кабінету Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) «Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР» від 11 липня 1991 р. № 88 [124]. Вітчизняні вчені вітали такий прогресивний документ, на підставі якого розпочалася трансформація радянської виправно-трудоної системи у кримінально-виконавчу систему незалежної України.

Так, знаний вітчизняний фахівець з історії права академік А. С. Чайковський відмітив, що в основу зазначеної постанови «... були покладені Декларація про державний суверенітет України, прийняті Організацією Об'єднаних Націй Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, Загальна декларація прав людини, європейські стандарти, інші міжнародні угоди та документи. Реформи, перш за все, були спрямовані на соціальну переорієнтацію виконання покарань з урахуванням міжнародного досвіду й актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації та індивідуалізації виконання покарань» [165, с. 20–21].

Необхідно зазначити, що постанова № 88 передбачала докорінні зміни, розраховані на перспективу, вирішення яких вимагало певного часу. Серед

таких трансформацій чільне місце відводилося поліпшенню умов тримання засуджених через таку складову, як їх комунально-побутове забезпечення. Зокрема, в контексті предмета дослідження у межах напряму «Режим, комунально-побутове і медичне забезпечення» зазначеної постанови передбачалося вжиття таких заходів:

1) визначити гарантований мінімум прав засуджених у частині надання їм побачень, одержання посилок, передач, придбання продуктів харчування, відрахувань із заробітної плати на особистий рахунок тощо. Передбачити прогресивне розширення цих прав;

2) запровадити надання засудженим платних побутових, медичних, оздоровчих та інших послуг (на додаток до гарантованих);

3) з урахуванням міжнародних стандартів розробити республіканські нормативи умов виконання кримінальних покарань, які б гарантували нормальну життєдіяльність засуджених;

4) переглянути будівельні норми й архітектурно-планувальні рішення гуртожитків, камер, медичних частин і лікарень, їдалень, бань, пралень, інших будівель та споруд. У перспективі відмовитися від казарменого утримання засуджених. Розробити і затвердити республіканську програму зміцнення матеріальної бази місць позбавлення волі;

5) визначити норми харчування засуджених, збалансовані за калорійністю і хіміко-біологічним складом їжі, розширити асортимент продуктів, запровадити прогресивні форми організації громадського харчування. Збільшити суму грошей, дозволену засудженим витратити на придбання продуктів харчування і предметів першої необхідності. Змінити форму одягу, поліпшити його естетичний вигляд, збільшити норми забезпечення засуджених речовим майном, меблями, інвентарем. Розширити асортимент дозволених предметів індивідуального і колективного користування. Встановити мінімальний перелік товарів, заборонених для реалізації засудженим через торговельну мережу, а також одержаних у посылках, передачах і під час побачень;

б) з урахуванням результатів здійснюваного в республіці експерименту забезпечити гуманізацію умов відбування покарання жінками [124].

Хоча й зазначена постанова № 88 приймалася ще за часів УРСР, її положення утворили концептуальну основу розбудови кримінально-виконавчої системи України у наступні десять років. Варто зазначити, що проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності України [125], а також «... критичний стан кримінально-виконавчої системи, ситуація, що склалася, продиктували необхідність проведення у короткі строки радикальних змін у галузі законодавчого регламентування процесу виконання та відбування покарань. Із урахуванням реальної обстановки Президенту, до Верховної Ради, до Кабінету Міністрів України вносилися відповідні пропозиції про прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів з метою удосконалення діяльності установ виконання покарань і нормалізації оперативної обстановки серед спецконтингенту. Ці зусилля знайшли підтримку законодавчої та виконавчої гілок влади» [165, с. 21].

Не оминули тогочасні трансформаційні процеси й різні аспекти матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Так, «у 1990–1991 рр. цілу низку нормативно-правових актів, спрямованих на гуманізацію виконання покарання, було прийнято МВС України за узгодженням із Генеральною прокуратурою України, у т. ч. 20 грудня 1991 р. були змінені “Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудова установ” (зокрема, засудженим дозволялося носіння короткої зачіски, сорочок цивільного зразка, скасовано нагрудні знаки, розширено асортимент дозволених для придбання і зберігання продуктів харчування і предметів першої потреби, у т. ч. наручних годинників, спортивних костюмів та ін.)» [165, с. 21].

Поряд із нормативною трансформацією окремих кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, приймалися й дотичні до пенітенціарного процесу програмні документи. Таким актом стала постанова Верховної Ради України

«Про Державну програму боротьби із злочинністю» від 25 червня 1993 р., яка на рівні окремого розділу VI визначила низку заходів щодо удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи. До основних із них у контексті предмета дослідження відносимо такі, як: відкриття нових колоній і слідчих ізоляторів, поліпшення комунально-побутових умов, надання додаткових пільг у виробничо-господарській діяльності тощо. Варто відмітити, що зазначеною програмою у термін до жовтня 1993 р. відповідальним органам державної влади приписувалося розробити і затвердити програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудових профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами [99].

Отже, у перші роки після проголошення незалежності України політична воля була орієнтована на відхід від радянської концепції функціонування виправно-трудова системи та її трансформації у кримінально-виконавчу на засадах забезпечення прав і свобод людини в умовах несвободи й орієнтації на міжнародні пенітенціарні стандарти.

Такі наміри вилилися в реальні політичні кроки молодій державі на міжнародній арені і вже восени 1995 р. Парламентською асамблеєю Ради Європи (далі – РЄ) було прийнято рішення щодо вступу України до цієї міжнародної організації. При цьому важливість такого кроку корелювала із відповідними зобов'язаннями нашої держави. Так, основною статутною умовою для вступу країн до РЄ є визнання державою-кандидатом принципу верховенства права, її зобов'язання забезпечити права та основні свободи людини всім особам, які знаходяться під її юрисдикцією. Вступ країни до РЄ свідчить про її демократичний вибір, спрямованість на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів [149].

Відтак, взяті Україною міжнародні зобов'язання втілилися насамперед у прийнятій 28 червня 1996 р. новій Конституції – Основному Законі України, у ст. 8 якої було закріплено принцип верховенства права [61]. Більше того, Конституція закріпила й низку фундаментальних для

кримінально-виконавчих правовідносин засад, більшість із яких нині враховуються при організації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

У хронологічному порядку розглядаючи витoki становлення і розвитку нормативно-правової регламентації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні, не можемо оминати прийнятий 11 липня 2003 р. КВК України [74], якому було надано позитивну оцінку як вітчизняними вченими і практиками, так і міжнародними експертами. Він, зокрема, урахувавши положення низки програмних документів, прийнятих на початку 1990-х років, спираючись на ряд конституційних положень, дотичних до сфери виконання/відбування покарань, визначив такі ключові положення, важливі у плані матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі:

– закріплення прав засуджених у частині надання їм побачень, одержання посилок, передач, придбання продуктів харчування, відрахувань із заробітної плати на особистий рахунок тощо (ч. 1, 2 ст. 107, ст. 108, ст. 110, ст. 112, ст. 120, ст. 121 та ін.), а також прогресивне розширення цих прав (ч. 2 ст. 138, ч. 2 ст. 139, ч. 3 ст. 140);

– надання засудженим платних побутових, медичних, оздоровчих та інших послуг (ч. 1 ст. 8, ч. 1 ст. 107, ч. 5 ст. 116);

– визначення системи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (ст. 115) [73].

Зазначимо, що із 2003 р. відповідні законоположення піддавалися змінам, що було зумовлено певними реформаційними кроками (прийняттям нових концепцій, програм щодо реформування кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи – 2008 [115], 2012 [114], 2017 рр. [128]), державними, правозахисними, громадськими ініціативами щодо гуманізації правового становища засуджених, у тому числі які були спрямовано на поліпшення їх матеріально-побутового забезпечення.

Зокрема, до таких трансформацій за результатами вивчення динаміки законодавчих змін ми відносимо такі, як:

– відмова у 2010 р. від казарменого утримання засуджених шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 115 КВК України [95]. Із того часу у відповідній нормі зазначено, що «засуджені, як правило, тримаються в приміщеннях блочного типу» [74];

– збільшення у 2010 р. норми жилої площі на одного засудженого: із трьох до чотирьох квадратних метрів (ч. 1 ст. 115 КВК України) [95];

– доповнення у 2014 р. основних прав засуджених правом на належне матеріально-побутове забезпечення (абз. 11 ч. 1 ст. 8 КВК України) [96];

– скасування у 2016 р. обмеження обсягу продуктів харчування і предметів першої потреби, право придбавати які за безготівковим розрахунком мають засуджені до позбавлення волі, а також зняття обмеження на обсяг грошей, за рахунок яких відповідні блага придбаваються (шляхом внесення змін до ч. 1–7 ст. 108 КВК України) [93];

– скасування у 2016 р. платного характеру харчування засуджених, а також забезпечення їх взуттям, одягом та білизною шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 121 КВК України [93]. До цього часу засуджені відшкодовували вартість харчування, одягу, взуття, білизни, крім вартості спецодягу і спецхарчування. На сьогодні, враховуючи нинішню редакцію ч. 1 ст. 121 КВК України та положення підзаконних нормативно-правових актів (зокрема постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань» від 14 лютого 2017 р. № 80 [106]), засуджені відшкодовують вартість свого утримання в установах виконання покарань, яке включає в себе надання житлово-комунальних та побутових послуг;

– збільшення (шляхом зняття обмеження її обсягу у 2016 р.) суми грошей, дозволеної засудженим витратити на придбання продуктів харчування і предметів першої необхідності (ч. 1 ст. 138, ч. 1 ст. 139, ч. 2 ст. 140). Доречно зауважити, що відповідними змінами також було

розширено «джерела» формування відповідного особистого фонду засуджених. Так, якщо до 2016 р. засуджені мали право витратити визначену суму грошей, зароблених у виправній колонії, то із 2016 р., поряд із зняттям обмежень щодо обсягу відповідних сум, додатково до грошей, зароблених у виправній колонії, такими джерелами стали «гроші, одержані за переказами, пенсія та інший дохід» [93].

Окрім законодавчого врегулювання кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, починаючи зі здобуття Україною незалежності, на рівні відомчого нормотворення (зокрема, постанов Уряду й нормативно-правових актів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань) також було унормовано низку напрямів матеріально-побутового забезпечення, а саме:

- визначення норм харчування засуджених, збалансованих за калорійністю і хіміко-біологічним складом їжі [121];
- закріплення норм витрат мила та мийних засобів для осіб, які тримаються в установах виконання покарань [118; 119];
- розширення асортименту дозволених предметів індивідуального і колективного користування; встановлення мінімального переліку товарів, заборонених для реалізації засудженим через торговельну мережу, а також одержаних у посылках, передачах і під час побачень (закріплено у відповідних додатках до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань редакцій 2003 [111], 2014 [112] та 2018 рр. [113]).

Вище ми вказували на вплив Концепцій реформування кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи 2008 [115], 2012 [114], 2017 рр. [128] на трансформацію кримінально-виконавчого законодавства, в тому числі в частині матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Принагідно до цього зазначимо, що всі нормативно-правові акти стратегічного планування до 2022 р. у преамбулах наголошували на

необхідності подолання кризових процесів (у тому числі у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених), зумовлених тривалим перебуванням України у складі СРСР та радянською «спадщиною» у вигляді морально й матеріально застарілих приміщень установ виконання покарань, інженерно-технічних засобів тощо. Тривалий час науковці задавалися думкою, до яких пір чергові реформатори пенітенціарного відомства будуть «списувати» всі недоліки функціонування системи виконання покарань на неіснуючий вже понад 30 років Радянський Союз. І такий момент настав – уперше у Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року (схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р [130]) було взято стратегічний курс не на критику й подолання негативів минулого, а на визначення напрямів розвитку національної системи виконання кримінальних покарань відповідно до стандартів РЄ.

Більш детально у контексті предмета дослідження ми звертатимемося до її положень у наступних підрозділах роботи.

Тут лише зазначимо, в історичному ключі, що станом на 2022–2023 рр. у пенітенціарній системі України вдалося досягти таких результатів за напрямом матеріально-побутового забезпечення як засуджених, так і ув'язнених:

– утворено нові органи та установи, у т. ч. за напрямом реалізації завдань у сфері матеріально-побутового забезпечення, зокрема державну установу «Генеральна дирекція Державної кримінально-виконавчої служби України» [100];

– частково здійснено ремонти камер, будівель та споруд установ виконання покарань і слідчих ізоляторів з метою покращення умов утримання засуджених та осіб, взятих під варту;

– забезпечено постачання до установ виконання покарань та слідчих ізоляторів продуктів харчування належної якості, переглянуто та розширено переліки продуктів харчування, предметів першої потреби, інших речей та предметів, які засуджені та особи, взяті під варту, можуть отримувати в

посилках (передачах) та бандеролях, купувати в крамницях слідчих ізоляторів, установ виконання покарань і зберігати при собі;

– у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України забезпечено евакуацію засуджених та осіб, взятих під варту, до більш безпечних місць тримання [130].

Разом із тим, незважаючи на ряд ужитих прогресивних заходів, у пенітенціарній системі України залишаються невирішеними низка проблем структурного характеру, пов'язаних у тому числі зі сферою матеріально-побутового забезпечення засуджених. Це, зокрема: недостатнє фінансування; неповна відповідність усіх місць несвободи стандартам РЄ, на чому наголошують ЄСПЛ, ЄКЗК, національний превентивний механізм; неможливість забезпечити повний перехід від приміщень казарменого типу до приміщень блочного типу та ін. На цю проблему неодноразово звертав увагу у своїх працях В. С. Пузирний [132, с. 130].

Тому з метою розв'язання вищеназваних проблем керівництво Міністерства юстиції України та ДКВС України вживає відповідні кроки як у межах зазначеної Стратегії, так і операційного плану її реалізації.

Зі свого боку зазначимо, що наше дослідження за результатами аналізу сучасного стану правового регулювання та проблемних питань у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених має за мету запропонувати науково обґрунтовані шляхи його вдосконалення з урахуванням міжнародних стандартів та позитивного зарубіжного досвіду, що також сприятиме поступальному розвитку цього сегмента національної пенітенціарної системи, а також організаційно-правовому втіленню відповідних стратегічних ініціатив, що стосуються предмета нашого наукового пошуку.

Також проведений аналіз низки стратегічних і програмних документів, що приймалися в державі з метою реформування (розвитку) кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи України, засвідчують актуальність обраної в межах дослідження проблематики, адже на порядку денному усіх програм, концепцій, стратегій тощо на перших місцях перебувала і перебуває

нагальна потреба створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, що безпосередньо корелює із матеріально-побутовим забезпеченням засуджених до позбавлення волі.

Висновки до першого розділу

Розроблення теоретико-методологічних засад дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні дало підстави сформулювати такі висновки:

1. Наголошено на тому, що матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі не лише входить у структуру порядку і умов відбування засудженими кримінального покарання у виді позбавлення волі, воно також є частиною захисту прав і свобод засуджених, оскільки порушення адміністрацією установи виконання покарань (залежно від рівня безпеки) житлово-побутових та санітарних вимог законодавства викликають у засуджених та їх рідних регулярні скарги до Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Міністерства юстиції України та суду.

2. Розкрито методологію дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. Зазначено, що матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні є частиною відбування ними кримінального покарання, тому залишати поза увагою такий важливий напрям в частині реформування кримінально-виконавчої системи України і її трансформації в пенітенціарну систему є неприпустимим і недоречним.

3. Під час дослідження витоків становлення і розвитку нормативно-правової регламентації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні за основу взято періодизацію різних етапів становлення й розвитку державності на території України, зважаючи при

цьому на особливості генезису досліджуваного інституту вітчизняного кримінально-виконавчого права.

4. Зважаючи на те, що за часів Київської Русі юридично не було передбачено такого виду покарання, як позбавлення волі (переважали покарання майнового характеру, основним із яких був штраф), то й не було передбачено самостійних місць для його відбування. За таких умов немає достатніх підстав вести мову про забезпечення засуджених належними житловими умовами. Покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства (які часто були частиною сукупного покарання, наприклад, ізоляція в очікуванні тілесного покарання або страти), часто виконувалися за межами будь-яких архітектурних споруд. Зокрема, історично відомі такі приклади ізоляції (обмеження пересування), як тримання в ямі, приковування засудженого до ганебного стовпа, тримання в клітці на відкритому повітрі тощо.

5. Не змінилася в бік покращення ситуація в цій сфері і в наступні роки.

Так, наприклад, за часів Гетьманщини, невеликі тюрми (остроги) для тимчасового утримання були утворені при сотенних канцеляріях. Арештантів, які у власності мали майно, утримували за їхній рахунок. Вони сплачували кошти за кожен добу утримання, які стягувалися з їхнього майна після звільнення. У свою чергу, на Запорізькій Січі потреба у матеріально-побутовому забезпеченні засуджених (у його сучасному розумінні) фактично була відсутня в силу таких чинників: 1) часті воєнні походи козаків; 2) відсутність на Січі покарання у виді позбавлення волі; 3) переважання тілесних покарань та інших (зокрема, приковування злочинця до ганебного стовпа, гармати тощо).

6. Ситуація із матеріально-побутовим забезпеченням на інших землях сучасної України (зокрема, Лівобережної України з Києвом та Запоріжжям, які після Андрусівського перемир'я 1667 р. та «Вічного миру» 1686 р. опинилися під владою Московської держави) суттєво не відрізнялася у кращий бік. Адже, хоча будівництво тюрем у Московській державі (та на підпорядкованих їй територіях) здійснювалось за рахунок державних коштів,

проте харчування засуджених здійснювалось за рахунок родичів або за рахунок збору у населення продуктів харчування.

7. У контексті ліберальних змін у пенітенціарній системі Російської імперії у другій половині XVIII ст. – на початку XIX ст. з'ясовано, що однією з рушійних детермінант утворення 19 липня 1819 р. Товариства піклувального про тюрми був незадовільний стан тогочасного матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

8. Установлено, що важливою була діяльність Товариства піклувального про тюрми (зокрема його тюремних комітетів та відділень), а також утворених у складі Головного тюремного управління тюремних інспекцій щодо моніторингу умов тримання засуджених до позбавлення волі (в тому числі їх матеріально-побутового забезпечення) й вжиття заходів реагування на відповідні порушення.

9. Поступальний рух реформаторських процесів щодо поліпшення умов тримання засуджених до позбавлення волі відійшов на другий план у зв'язку із втягненням Російської імперії до Першої світової війни, падінням монархії, передачею влади Тимчасовому уряду й революцією 1917 р. Громадянська війна, що почалася після революції 1917 р., також не сприяла проведенню позитивних заходів за напрямом матеріально-побутового забезпечення засуджених, оскільки переважна більшість матеріальних ресурсів спрямовувалася на військові й інші супутні потреби та встановлення нового державного (політичного) режиму. У підсумку, у результаті військово-політичної боротьби на території України різних політичних сил таким режимом став радянський.

10. У радянський період розвитку інституту матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі цей сегмент реалізації виправно-трудової політики держави орієнтувався не на поважання гідності засудженого, а на його використання як «гвинтика» адміністративно-командної системи управління народним господарством та властивої тому періоду планової економіки, принципи якої поширювалися і на систему місць

позбавлення волі. За таких обставин головною метою організації процесу виконання покарання у виді позбавлення волі було не забезпечення прав людини під час відбування покарання, а максимально ефективно працевикористання засуджених, нехтуючи при цьому належною організацією як матеріально-побутового, так і медико-санітарного забезпечення.

11. Водночас, у другій половині ХХ ст. (у межах радянського періоду) відбулося покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі за рахунок:

- по-перше, будівництва нових місць позбавлення волі під вимоги нового кримінального та виправно-трудоного законодавства;

- по-друге, гуманізації процесу виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі та зміцнення гарантій законності за цим напрямом;

- по-третє, законодавчого врегулювання диференційованих засад матеріально-побутового забезпечення та організації харчування осіб, позбавлених волі.

12. Історико-правові засади становлення та розвитку матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні, починаючи з 1991 р. було відображено не лише в законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах, а і в так званих нормативно-правових актах стратегічного планування (програмних документах). Першим із таких актів була постанова Кабінету Міністрів УРСР «Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР» від 11 липня 1991 р. № 88. Постанова № 88 передбачала докорінні зміни, розраховані на перспективу, вирішення яких вимагало певного часу. Серед таких трансформацій чільне місце відводилося поліпшенню умов тримання засуджених через таку складову, як їх комунально-побутове забезпечення. Хоча й зазначена постанова № 88 приймалася ще за часів УРСР, її положення утворили концептуальну основу розбудови кримінально-виконавчої системи України у наступні десять років.

13. Установлено, що незважаючи на ряд ужитих прогресивних заходів, у пенітенціарній системі України залишаються невирішеними низка проблем структурного характеру, пов'язаних у тому числі зі сферою матеріально-побутового забезпечення засуджених. Це, зокрема: недостатнє фінансування; неповна відповідність усіх місць несвободи стандартам РЄ, на чому наголошують ЄСПЛ, ЄКЗК, національний превентивний механізм; неможливість забезпечити повний перехід від приміщень казарменого типу до приміщень блочного типу та ін.

Основні наукові результати здобувача опубліковано в працях [20; 22].

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВА ПРИРОДА МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

2.1 Поняття та соціальне призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі

Метою нашого дисертаційного дослідження є вивчення теорії і практики застосування такого інституту вітчизняного кримінально-виконавчого права, як матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі. Ця мета обумовлює потребу у розгляді низки концептуальних теоретичних питань, до яких, серед інших, належать формулювання відповідного понятійного апарату та обґрунтування соціального призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. У цьому контексті доцільним є звернення як до нормативно-правових актів, так і до праць науковців, у яких втілено сучасні погляди щодо поняття та змісту матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Щодо легальних (нормативних) джерел, варто зазначити, що кримінально-виконавче законодавство України (у його широкому розумінні, включаючи не лише законодавчі, а й відомчі та міжвідомчі нормативно-правові акти) не містить визначення поняття «матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі», незважаючи на наявність однойменної ст. 115 КВК України.

Про наявність відповідної проблематики та необхідність її розроблення на дисертаційному рівні засвідчили й результати анкетування різних категорій респондентів, які на запитання «Чи є актуальною на сьогодні проблема матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі?» дали такі відповіді: а) персонал установ виконання покарань – «так»

відповіли 43,4 % респондентів; «ні» – 33 % та «частково» – 23,6 %; б) засуджені – «так» відповіли 30,9 % респондентів; «ні» – 30,9 % та «частково» – 38,2 % (дод. А, Б).

У свою чергу, проведений аналіз доктринальних джерел дає підстави констатувати, що за відсутності самостійних монографічних досліджень, присвячених аналізованому інституту кримінально-виконавчого права, окремі вчені здійснювали спроби надати його визначення на рівні наукових, навчально-методичних праць, довідкових видань, коментарів за відповідним галузевим напрямом.

Так, М. О. Стручков визначив матеріально-побутове забезпечення як комплекс побутових умов, що створюються в установах виконання покарань для засуджених [155, с. 167]. Із повагою ставлячись до наукових здобутків названого вченого, вважаємо таке визначення матеріально-побутового забезпечення засуджених занадто узагальненим.

Дещо ближчим у контексті розкриття поняття «матеріально-побутового забезпечення засуджених» є один із фундаторів науки кримінально-виконавчого права України професор А. Х. Степанюк. Він, зокрема, формує на початку ХХ ст. у своїй докторській дисертації доктринальні засади нового кримінально-виконавчого законодавства, до одного із п'яти завдань кримінально-виконавчого законодавства (поряд із: 1) визначенням основного напрямку діяльності органів та установ виконання покарань; 2) визначенням правових засобів виконання-відбування покарань; 3) забезпеченням правопорядку і законності в органах та установах виконання покарань; 4) забезпеченням безпеки суб'єктів і учасників діяльності з виконання покарань) відніс визначення матеріально-предметних засобів виконання й матеріально-побутових умов відбування покарань [152, с. 98].

Матеріально-предметним умовам діяльності органів та установ виконання покарань А. Х. Степанюк відводить друге місце після юридичного процесу виконання-відбування покарання, що утворює об'єкт діяльності

органів і установ виконання покарань [152, с. 189]. Своє судження вчений будує на загальнонауковому постулаті, за яким «неодмінною умовою існування будь-якої системи є матеріал. Саме процес і матеріал створюють те вихідне протиставлення, на основі якого і навколо якого здійснюється потім системний аналіз і створюються його основні категорії» [152, с. 195].

Що також важливо в контексті формування наукового погляду на проблематику сучасного інституту матеріально-побутового забезпечення засуджених – це обґрунтована згаданим науковцем роль матеріально-предметних умов для реалізації (досягнення) мети виконання покарання [152, с. 204–205]. Із такою позицією відомого вченого корелює виокремлена нами забезпечувальна функція матеріально-побутового забезпечення засуджених.

Не вдаючись детально в характеристику матеріально-предметних умов і засобів виконання покарань (що властиві їх суб'єктам – адміністрації установ виконання покарань), зазначимо, що найважливішою (невід'ємною) матеріально-побутовою умовою відбування покарань виступає матеріально-побутове забезпечення засуджених.

Натомість, самостійного визначення цього інституту кримінально-виконавчого права професор А. Х. Степанюк у своїй дисертації не наводить.

Український дослідник соціальної роботи із засудженими в установах виконання покарань С. В. Лучко визначив матеріально-побутове забезпечення як право, що необхідне для підтримання нормальної життєдіяльності тощо [76, с. 79]. Проте таке визначення, на нашу думку, є не зовсім вдалим, адже ототожнює такі юридичні категорії, як «право» і «забезпечення», що, як вважаємо, мають розглядатися як первинне і вторинне.

У свою чергу, сутністю суб'єктивного права засуджених до позбавлення волі на матеріально-побутове забезпечення є фізична можливість осіб, позбавлених волі, володіти та користуватися певними

соціальними благами, що задовольняють їхні особисті потреби в частині організації мікросоціальних умов під час відбування покарання.

Право на матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі відповідно до законодавства України реалізується шляхом надання різних видів забезпечення залежно від умов відбування покарання та інших диференційованих ознак (зокрема приналежності засудженої особи до певної категорії, як-от неповнолітні, жінки, особи з інвалідністю тощо). Докладніше основні види (елементи) матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі ми розглянемо в підрозділі 2.2 дисертаційного дослідження.

При цьому важливо зазначити, що право на належне матеріально-побутове забезпечення визначено в Загальній частині КВК України (абз. 11 ч. 1 ст. 8), а його складові – в нормах Особливої частини кримінально-виконавчого закону, присвячених регламентації порядку і умов виконання та відбування позбавлення волі (зокрема ст. 115) [74].

Зважаючи на це, а також практику кримінально-виконавчої діяльності, вважаємо, що оскільки право на належне матеріально-побутове забезпечення стосується виключно тих осіб, які засуджені до покарань, що передбачають повну або часткову ізоляцію від суспільства, некоректно було його закріплювати у ст. 8 «Основні права засуджених» КВК України, до якої звертаються засуджені до усіх 12 видів покарань.

Відтак, як ми з'ясували, згідно з кримінально-виконавчим законодавством України, суб'єктом права на матеріально-побутове забезпечення можуть повною мірою виступати засуджені, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, тобто до покарань, пов'язаних з позбавленням волі.

Вітчизняні фахівці в галузі кримінально-виконавчого права (К. А. Автухов, А. П. Гель, І. С. Яковець) визначають матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі як створення сукупності умов

тримання засуджених, спрямованих на задоволення їх потреб у харчуванні, одязі, житлі, комунально-побутових послугах [1, с. 328].

Автори-упорядники словника-довідника з кримінально-виконавчого права С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова та М. В. Пузиревський визначають матеріально-побутове забезпечення засуджених як «сукупність умов тримання засуджених, призначених для задоволення їхніх потреб в їжі, одязі, житлі та інших речах і послугах, необхідних і достатніх для нормальної життєдіяльності організму» [72, с. 313].

Зазначене визначення в цілому ґрунтується на чинних нормах кримінально-виконавчого законодавства і відображає основні елементи досліджуваного інституту. Разом із тим, вважаємо, що наведена дефініція не позбавлена і певних семантичних недоліків.

За нашим переконанням, ототожнення матеріально-побутового забезпечення із визначеною *сукупністю умов тримання засуджених* (курсив наш. – *І. Б.*) є не зовсім правильним, оскільки тримання засуджених у визначеному місці відбування покарання відображає більшою мірою фізичний аспект кримінально-виконавчої діяльності, а матеріально-побутове забезпечення засуджених охоплює, поряд із фізичною, також і процедурну складову, залежить від наявних ресурсів в установі в частині продуктів харчування, забезпечення засобами санітарії і гігієни, енергетичних ресурсів, спроможних забезпечити тепло, водопостачання тощо, а у підсумку – від відповідного фінансування.

Саме тому переконані, що **матеріально-побутове забезпечення засуджених** – це насамперед цілеспрямована діяльність адміністрації органів і установ виконання покарань у взаємодії з іншими соціальними інституціями, спрямована на задоволення базових (порівняно з умовами життя на свободі) потреб, що забезпечує реалізацію засудженими низки немайнових прав (на житло, на повагу до їх гідності, на достатній життєвий рівень тощо) у процесі відбування покарань, пов'язаних з обмеженням особистої свободи.

Визначивши понятійний апарат з предмета дослідження, охарактеризуємо соціальне призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. Таке призначення цілком справедливо ґрунтується на конституційному праві людини на достатній життєвий рівень, ураховуючи при цьому особливості кримінально-виконавчої сфери із властивими їй предметом і методом правового регулювання.

Зважаючи на це, ми виділяємо соціальні фактори, поділяючи їх на певні класифікаційні групи, що відображають соціальне призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

1. **Соціально-правові.** У межах цього блоку насамперед звернемо увагу на один із фундаментальних конституційних принципів щодо реалізації громадянами своїх соціально-економічних прав: «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» (ст. 48 Основного Закону України) [61].

У контексті цих факторів зазначимо, що право засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення (абз. 11 ч. 1 ст. 8 КВК України) тісно пов'язане з таким їхнім правом, як право на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності (абз. 3 ч. 1 ст. 8 КВК України) [74]. За таких обставин актуалізується головний принцип політики держави у галузі забезпечення прав людини і громадянина: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3 Конституції України) [61].

У цьому плані національне законодавство корелює із європейськими стандартами забезпечення прав людини в умовах несвободи. Зважаючи на дію в Україні Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [92], не викликає жодних сумнівів авторитетна позиція ЄСПЛ у справі «Пірс проти Греції» (Peers v. Greece) від 19 квітня 2001 р., у якій ідеться про те, що іноземного ув'язненого утримували в окремому крилі впродовж щонайменше двох місяців, в'язень

здебільшого перебував у камері без вентиляції та вікон, унаслідок чого там інколи було нестерпно спекотно. Заявника також змушували користуватися туалетом у камері в присутності іншого ув'язненого (і бути присутнім, коли туалетом користувався його співкамерник). Для Суду цих обставин було достатньо, щоб визнати, що людську гідність заявника було принижено аж до порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція): умови викликали в ув'язненого почуття страждання та неповноцінності, що могли образити й принизити його та, можливо, зламати його фізичний і моральний опір. Таким чином, нездатність влади вжити заходів щодо покращення умов ув'язнення заявника вважається поведінням, що принижує гідність (п. 75) [185].

2. **Економічні.** Ця група факторів напряду пов'язана з таким основним засобом виправлення і ресоціалізації засуджених, як суспільно корисна праця (ч. 3 ст. 6 КВК України). А саме, нормальні умови проживання (перебування) в жилих приміщеннях, належні санітарно-гігієнічні умови, якісне (достатньо калорійне) харчування засуджених – всі ці фактори в комплексі при рівних інших чинниках дають змогу якнайшвидше відновлювати засудженим свої сили, що позитивно позначається на виконанні виробничих завдань.

3. **Міжнародні.** Існування цієї групи факторів у контексті матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі обумовлено міжнародними зобов'язаннями, взятими на себе Україною щодо дотримання прав людини, в тому числі в пенітенціарній сфері. Такі зобов'язання втілюються як через ратифікацію низки міжнародних договорів універсального (які поширюють свою дію на всі сфері суспільного життя, в тому числі пенітенціарну) характеру, так і участю в ряді міжнародних організацій із захисту прав людини. Саме завдяки участі у відповідних організаціях (Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), РЄ) Україна впроваджує в пенітенціарну сферу не лише обов'язкові (ратифіковані Верховною Радою) норми, а й норми рекомендаційного характеру, що містяться зокрема у Мінімальних стандартних правилах ООН щодо

поводження з ув'язненими (Правилах Нельсона Мандели) [80], Європейських пенітенціарних правилах [40] та інших загальних і регіональних міжнародних пенітенціарних стандартах.

Міжнародні фактори належного матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі розглядаються нами не лише в контексті норм міжнародних договорів, а і з позицій, які є усталеними, оскільки сформульовані авторитетними міжнародними правозахисними організаціями. Так, наприклад, «Європейський суд з прав людини визнав, що вже самі наслідки тривалого впливу поганих матеріальних умов можна кваліфікувати як жорстоке поводження, або ж вони можуть загострювати інші форми поводження чи покарання, наприклад призвести до порушення положень статті 3» [79, с. 17].

Не можна залишати поза увагою і факт установлення так званого «загальноєвропейського цивілізованого» стандарту (прийнятого ЄКЗК 15 грудня 2015 р.), за яким жила площа на ув'язненого в пенітенціарних установах має становити: не менше 4 м² для приміщень (камер), де розміщується кілька осіб, та не менше 6 м² для одиночних камер. При цьому при обрахуванні жилої площі не має враховуватися площа санітарного вузла, який має бути повністю відділений від житлового приміщення. У свою чергу, відстань між стінами камери має бути не менше 2 м, а висота стелі – не менше 2,5 м [198].

У свою чергу, прецедентна практика ЄСПЛ містить вказівки на норми жилої площі, відмінні від стандарту ЄКЗК. Так, у контексті недопущення порушень ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ наполягає на мінімальній площі в 3 м² на ув'язненого (п. 51 рішення у справі «Floreaga v. Romania» від 14 вересня 2010 р.) [172].

Таку відмінність у підходах до норм жилої площі можемо пояснити різними часовими рамками прийняття відповідних стандартів. Зважаючи на це, варто орієнтуватися на більш пізній (актуальний) стандарт ЄКЗК від 15 грудня 2015 р. Тим більше, що прецедентна практика ЄСПЛ спирається не

лише на попередні судові рішення, а і на звіти й стандарти ЄКЗК, використовуючи їх під час тлумачення норм Конвенції.

Більш детально ця група факторів досліджена на рівні самостійного підрозділу 3.1, присвяченого міжнародно-правовому регулюванню матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

4. Кримінологічні. Зазначена група факторів виділяється нами на підставі аналізу сучасних досліджень, виконаних вітчизняними фахівцями з пенітенціарної кримінології.

Зокрема, проведені українськими кримінологами дослідження доводять, що неналежне матеріально-побутове забезпечення виступає однією із зовнішніх детермінант вчинення засудженими кримінальних правопорушень у місцях несвободи. У свою чергу, одним із елементів оперативної обстановки в установах виконання покарань є стан матеріально-побутового забезпечення засуджених (матеріально-побутові умови тримання засуджених) [62, с. 295; 64, с. 342]. Адже, як показує історія вітчизняної системи виконання покарань, а також вивчення зарубіжного кримінологічного досвіду, прорахунки у матеріально-побутовому забезпеченні засуджених часто ставали причинами для вчинення засудженими групових непокор, масових заворушень та інших кримінальних правопорушень.

5. Кримінально-виконавчі. Ця група факторів є спеціальною по відношенню до соціально-правових, економічних та кримінологічних і розглядається нами у тісному взаємозв'язку матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі з основними засобами їх виправлення і ресоціалізації.

По-перше, зміцнення режиму й законності засобами належного матеріально-побутового забезпечення має суттєвий кримінологічний ефект. Адже багато в чому стан належної дисципліни й дотримання засудженими режимних вимог корелює з умовами розміщення ув'язнених, утриманням комунально-побутових приміщень, організацією харчування та торгівлі

предметами першої потреби в установах виконання покарань. Зазначені та інші елементи у складі системи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі суттєво впливають і на інші основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених, а у їх межах на відповідні складові.

По-друге, щодо соціально-виховної роботи – на ефективність сприйняття засудженими (які задоволені або навпаки умовами проживання, іншими аспектами побуту, харчуванням тощо) виховного впливу, на ефективність організації культурно-виховної роботи тощо.

По-третьє, стосовно позитивного впливу на залучення засуджених до загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, варто провести кореляцію, як і з соціально-виховною роботою, зазначивши, виходячи із так званої «піраміди потреб А. Маслоу», що без задоволення фізіологічних потреб (в умовах проживання, організації побуту, харчування та інших невід’ємних компонентів матеріально-побутового забезпечення) неможливо (або вкрай важко) реалізувати духовні потреби (потреби в самореалізації), до яких і належать різні форми навчання (у тому числі й вища освіта, яка здобувається засудженими до позбавлення волі за дистанційною формою).

По-четверте, варто звернути увагу на роль такого основного засобу виправлення і ресоціалізації засуджених, як громадський вплив, на матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі у наступних формах: діяльність спостережних комісій щодо контролю за станом такого забезпечення, а також благодійна допомога у побутових проблемах, покращенні побутових умов тощо від громадськості (правозахисних, релігійних, громадських, благодійних організацій тощо), що підтверджується практикою кримінально-виконавчої діяльності та проведеним нами анкетуванням персоналу установ виконання покарань і засуджених до позбавлення волі (дод. А, Б). Також доречно говорити і про такі форми сприяння побуту, як посилки, передачі, побачення з рідними й близькими, що також сприяє підвищенню рівня життєдіяльності особи під час відбування покарання.

По-н'яте, і це не можна обійти увагою в контексті трансформації сучасного кримінально-виконавчого законодавства України, – кореляція (хоча й не така глибока, порівно з іншими, що наведені вище) із новим для цієї галузі основним засобом виправлення і ресоціалізації засуджених – пробацією, зокрема, таким її видом, як пенітенціарна. Зазначимо, що відповідний взаємозв'язок виявляється в частині побутового забезпечення після звільнення, а також надання матеріальної допомоги після відбуття строку покарання. Таким чином, справедливо допускати наявність матеріально-побутового забезпечення як на пенітенціарній, так і постпенітенціарній стадіях.

Отже, підсумовуючи взаємозв'язок матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі та основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, зазначимо, що чим краще організовано матеріально-побутове забезпечення установи (умови проживання, санітарний стан приміщень, побут засуджених, організація харчування, комунально-побутове забезпечення тощо), тим успішніше можна проводити заходи (у сфері працевикористання, навчання засуджених, залучення їх до соціально-виховної роботи тощо), спрямовані на досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених, а також запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень. Більше того, за рахунок організації належного матеріально-побутового забезпечення досягається така мета кримінально-виконавчої діяльності, як запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Адже за узагальненими даними європейських правозахисних інституцій (насамперед це ЄСПЛ та ЄКЗК) суттєвим порушення ст. 3 Конвенції є такі недоліки у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених у місцях несвободи (як на прикладі України, так й інших країн – членів РЄ):

- 1) недостатнє харчування або непридатна їжа;

- 2) недостатній рівень гігієни у приміщеннях або відсутність миючих засобів та інших засобів для особистої гігієни;
- 3) непридатність або недостатність одягу та взуття;
- 4) неприйнятні житлові умови, в тому числі перевантаження та відсутність відповідного обладнання;
- 5) неприйнятна якість води або її відсутність тощо.

Такі порушення у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі можуть бути пов'язані з недостатнім фінансуванням, недостатньою кваліфікацією (професійною компетентністю) персоналу установ виконання покарань, недостатнім контролем (наглядом) з боку вищестоящих та інших уповноважених суб'єктів та іншими факторами.

У межах висвітлення соціального призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі доречною є постановка питання при виокремленні функцій такого забезпечення. Це завдання ставиться перед наукою кримінально-виконавчого права, і його розв'язання покликано забезпечити пенітенціарну теорію і практику обґрунтованими знаннями про досліджувану складову оптимального механізму виконання покарань на засадах пропорційності каральних і виправно-ресоціалізаційних елементів.

Тому серед функцій матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі ми виділяємо такі, як:

1. Гуманістична. Гуманістична функція матеріально-побутового забезпечення виявляється в тому, що держава створює засудженим до позбавлення волі умови, за яких так би мовити «мінімізується» каральний бік та каральна складова мети покарання, передбачені ч. 1, 2 ст. 50 КК України.

Водночас ч. 3 ст. 50 КК України застерігає, що «покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність» [68]. Зазначена галузева аксіома є продовженням конституційного положення, за яким «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському

або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» (ч. 2 ст. 28 Конституції України) [61].

Вказані положення національного законодавства, по суті, є прямим відображенням (імплементациєю) низки міжнародних стандартів, втілених у ст. 3 Конвенції [58] та ст. 7 Міжнародного пакта про громадянські і політичні права [81], згідно з якими «нікого не може бути піддано катуванню або жорстокому, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

І власне належне матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі відіграє своєрідну «службову роль» у процесі практичного втілення нормативних положень, передбачених ст. 3 Конвенції, ст. 7 Міжнародного пакта про громадянські і політичні права, ч. 2 ст. 28 Конституції України, ч. 3 ст. 50 КК України.

За справедливим уточненням сучасного вітчизняного вченого-криміналіста Р. В. Вереші, «забороняється позбавляти засудженого засобів його існування, нанесення йому побоїв, тілесних ушкоджень, знуцання тощо» [31, с. 9]. Саме за допомогою інституту матеріально-побутового забезпечення держава не лише не позбавляє засудженого до позбавлення волі засобів його існування, а й гарантує належні житлові умови (в межах «розумного» для місць несвободи), індивідуальне спальне місце, одяг, харчування тощо.

Хоча, як свідчить аналіз нормативно-правового регулювання та позицій вітчизняних учених, які досліджували особливості виконання покарання щодо окремих категорій засуджених, «можна констатувати арифметичну рівність умов утримання чоловіків та жінок (звісно, якщо не брати до уваги особливості утримання вагітних та жінок, які мають при собі малолітніх дітей). В матеріально-побутовому та санітарному відношенні умови утримання чоловіків та жінок практично не мають відмінностей. Установи ідентичні, однакові за будь-якими параметрами» [139, с. 140].

Разом із тим, держава має виявляти увагу до тих категорій своїх громадян, які перебувають у процесі розвитку і становлення на життєву й соціальну позицію (неповнолітні) або які більше схильні до організації побуту в родині (жінки). І процес відбування покарання не має чинити негативного впливу на відповідні поступальні тенденції.

Адже, як справедливо відмічають дослідники, «невідповідність матеріально-побутових умов організації виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі анатомо-фізіологічним, психологічним особливостям жінок є однією з причин, яка сприяє виникненню та розвитку дезадаптації жінок, які відбувають позбавлення волі. Найбільшою мірою це стосується молодих жінок» [54, с. 53, 54].

2. Оздоровча. Показуючи оздоровчу функцію матеріально-побутового забезпечення, ми одностайні з позицією професора А. Х. Степанюка (котра корелює із сучасними умовами функціонування установ виконання покарань), що «відсутність належних умов тримання засуджених не тільки приводить до проявів невдоволення серед них, але і сприяє поширенню інфекційних захворювань» [152, с. 218]. Окрім власне умов тримання (належний санітарно-гігієнічний стан приміщень, де проживають та проводять свій час засуджені), на стан здоров'я особи в умовах несвободи прямий вплив чинить і такий елемент матеріально-побутового забезпечення, як харчування. Саме правильне і достатнє харчування засуджених є важливим фактором підтримання їх нормального фізичного стану.

3. Виправно-ресоціалізаційна. Виправно-ресоціалізаційна функція матеріально-побутового забезпечення обумовлюється тією обставиною, що перебування особи у належному для проживання середовищі, що не порушує право на повагу до людської гідності, покращує її морально-психологічний стан. І це чинить позитивний вплив як на внутрішній світ особи, так і робить засуджених більш сприйнятними до виправного впливу на них з боку персоналу установи виконання покарань.

У контексті цього доречно звернутися і до результатів досліджень, проведених у попередні роки вітчизняними й зарубіжними науковцями. Незважаючи на те, що на сьогодні в пенітенціарній системі знято проблему переповненості кримінально-виконавчих установ закритого типу, яка існувала до моменту передачі системи виконання покарань у підвідомчість Міністерству юстиції України [136, с. 6–7], а також казарменого типу тримання засуджених (оскільки більшість гуртожитків виправних колоній перепрофільовано у приміщення блочного типу на виконання змін, внесених до ч. 1 ст. 115 КВК України Законом від 21 січня 2010 р. [95]), висновки, яких дійшла українська дослідниця Г. С. Резніченко, не можна залишати поза увагою. Так, поіменованою вченою зазначено, що обстановка, спричинена значним «перенаселенням» жіночих колоній, казарменим типом мешкання більшості засуджених жінок, здатна пригнічувати особистість жінки, яка взагалі покликана за своєю природністю до краси та затишку [139, с. 140]. Схожу думку висловлюють і зарубіжні дослідники, зазначаючи, що в більшості випадків, саме через такі проблеми у кримінально-виконавчій системі, засуджені жінки після звільнення з місця позбавлення волі стають «довічними мандрівницями між в'язницями та колоніями» [41, с. 87].

У свою чергу, інші вітчизняні й зарубіжні дослідники пенітенціарної системи віддають матеріально-побутовому забезпеченню засуджених у його широкому розумінні самотійну роль і вагоме соціальне значення у плані досягнення мети їх виправлення і ресоціалізації.

Так, зарубіжний дослідник В. Г. Швидкий, з одного боку, вкладав до змісту матеріально-побутового забезпечення засуджених більше елементів, ніж нормативно передбачено, з іншого боку, вбачав у досліджуваному інституті вагому роль у процесі стимулювання правослухняної поведінки засуджених. Зокрема, він писав наступне з цього приводу: «... такі напрями матеріально-побутового забезпечення засуджених, як житлове та комунально-побутове, отримання посилок, передач і бандеролей, розмір грошових коштів, дозволених до використання з особового рахунку на

придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, грошові премії та подарунки повинні використовуватися вітчизняним законодавцем як засоби стимулювання правослухняної поведінки засуджених у період відбування покарань» [166, с. 30].

Аналізуючи положення кримінально-виконавчого законодавства, зазначимо, що соціально-виховна робота, здійснювана в установах виконання покарань, припускає досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених (ч. 1 ст. 123 КВК України) [74]. Зважаючи на те, що виправлення передбачає позитивні зміни у свідомості засудженого, доречно навести один з основних постулатів діалектичного матеріалізму, що саме буття визначає свідомість. При цьому у філософії розрізняють два способи буття – реальність та ідеальність, а в них три види (модуси) буття – можливість, дійсність і необхідність [164]. А оскільки відповідно до Академічного тлумачного словника української мови буття – це сукупність умов матеріального життя суспільства [146], то і для виправно-ресоціалізаційного процесу в установах виконання покарань саме матеріально-побутове забезпечення засуджених відіграє одну з ключових ролей.

4. Каральна. Ця функція була властива більшою мірою і розглядалася переважно в межах доктрини радянського виправно-трудового права. Зокрема, М. О. Стручков наголошував, що «у той самий час у матеріально-побутовому забезпеченні засуджених не повинні допускатися надмірності. Це положення обумовлено тим, що держава має всі підстави бути гранично економною по відношенню до утримання осіб, які завдали шкоди суспільству, до того ж обмеження в умовах життя засуджених, зручностях, задоволенні їхніх суто індивідуальних потреб відповідають тому, що покарання карає злочинця» [155, с. 168–169]. Схожим є й інше судження названого вченого на цей рахунок: «Помістити засудженого в місце ув'язнення ще не означає забезпечити кару. Позбавлення волі є покаранням тоді, коли воно виражається в належній ізоляції злочинця і пов'язано з

позбавленнями й обмеженнями низки особистих прав і побутових зручностей» [184, с. 83].

На сучасному етапі розвитку пенітенціарної науки ні в навчальних, ні в наукових виданнях із кримінально-виконавчого права не вдалося віднайти прямої вказівки на каральне забарвлення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. Це насамперед пояснюється гуманістичним курсом кримінально-виконавчої (пенітенціарної) політики з орієнтацією її на європейські цінності і стандарти.

Разом із тим, в окремих монографічних дослідженнях учені наголошують на психологічному сприйнятті певних обмежень у побуті й помещенні до закритого середовища як каральних властивостей покарання у виді позбавлення волі, котрі кожною особою сприймаються індивідуально. Саме тому І. Г. Богатирьов та О. В. Щербина підкреслюють, що «важливість і цінність свободи, її унікальність особливо чітко людина усвідомлює, коли опиняється в умовах неволі. Опинившись відрізаною від світу, волі, людина фактично переживає друге народження. Їй необхідно пристосуватися, адаптуватися до нових реалій життя в умовах тюремного побуту, тюремного товариства. У подібній ситуації йдеться про дві категорії осіб. Одна категорія осіб, яка настроює себе наперед до умов несвободи, коли замишляє, готує і вчиняє злочин, ховається від правосуддя. Такі особи практично не залишають собі свободи, волі, і як правило, швидко пристосовуються до тюремної субкультури, тюремного побуту» [13, с. 60].

У продовження наведеного, за результатами нашого дослідження зазначимо, що каральний аспект вияву матеріально-побутового забезпечення скоріше є наслідком каральної сутності та складової мети покарання [31, с. 6–8; 38, с. 331–332; 83, с. 150–151]. Загалом, каральний бік матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі виявляється в таких аспектах:

– обмеженість норми жилої площі на одного засудженого;

– фіксовані норми харчування, відсутність у засуджених можливості самим готувати їжу (виходячи із заборони зберігати продукти, які потребують термічної обробки);

– обмеження в носінні одягу, зберігання (як при собі, так і на складі установи) обмеженого обсягу (кількості) речей тощо;

– можливість застосування до засуджених (за вчинення ними дисциплінарних проступків) заходів стягнення так званого «ізоляційного характеру» – шляхом поміщення у дисциплінарний ізолятор, у карцер, переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери), умов тримання (проживання) в яких більш суворі порівняно з тими, в яких тримаються засуджені із правослухняною поведінкою.

При цьому варто наголосити, що всі обмеження, яким піддаються засуджені (в тому числі й у матеріально-побутовому плані), ґрунтуються на загальноправовому принципі законності, втіленому в положеннях ч. 2 ст. 19, ч. 3 ст. 63, п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України, ч. 2 ст. 7 КВК України.

А надмірність у застосуванні відповідних обмежень (у тому числі необґрунтованих) має відповідні національні й міжнародні правові «запобіжники». Так, згідно з ч. 2 ст. 102 КВК України, «режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності» [74], а основні із принципів Європейських пенітенціарних правил гарантують, що: «1) обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися; 2) утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів; 3) життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві» [40].

5. Забезпечувальна. У пенітенціарній теорії і практиці відома теза про забезпечувальну (щодо інших засобів виправлення і ресоціалізації) функцію

режиму [13, с. 32]. Поряд із режимом, забезпечувальний потенціал стосовно інших категорій кримінально-виконавчої діяльності, до яких залучено засуджених, відіграє їх матеріально-побутове забезпечення.

Що примітно, матеріально-побутове забезпечення засуджених не охоплюється категорією режиму (якому приділено в КВК України главу 16), а ст. 115 «Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі» входить до глави 17 «Умови відбування покарання в колоніях». Зазначимо, що у кримінально-виконавчій галузі категорії «виконання покарання» та «відбування покарання» існують як взаємопов'язані категорії, що характеризують дуалістичний процес – виконання/відбування покарання.

Тому в контексті виконання покарання вживається поняття «порядок виконання покарання», а щодо відбування – відповідно «умови відбування покарання». Тобто умови створюють необхідне підґрунтя для ефективної реалізації всіх складових порядку виконання покарання, якими по суті охоплюються основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених.

Наші судження загалом знаходять своє підтвердження і в галузевій науці. Так, наприклад, М. О. Стручков вважав, що ефективна виховна робота неможлива, якщо засудженим не створені належні матеріально-побутові умови. Останні сприяють виконанню цими особами вимог режиму, виховують у них навички з дотримання і підтримання чистоти і порядку, допомагають створенню сприятливих умов для активного впливу на особистість засудженого [147, с. 236].

Те саме можна стверджувати й щодо кореляції з іншими основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених, про що зазначено вище в межах аналізу кримінально-виконавчих факторів обґрунтування соціального призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

2.2 Правова основа матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні

На сьогодні в жодному нормативно-правовому акті не визначено ні загальних завдань діяльності установ виконання покарань, ні виправних колоній зокрема, ні їхніх визначень, тим паче визначення матеріально-побутового забезпечення засуджених.

Чинні нормативно-правові акти лише фіксують ті чи інші елементи кримінально-виконавчих правовідносин, або визначають права та обов'язки як суб'єктів виконання (на рівні Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [98]), так і суб'єктів відбування покарань (на рівні КВК України [74]). Водночас якщо КВК України гарантує засудженим право на належне матеріально-побутове забезпечення (абз. 11 ч. 1 ст. 8), то Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» взагалі не містить відповідного обов'язку посадових та службових осіб органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів (ч. 1 ст. 18) щодо його забезпечення.

Відтак, проведений аналіз нормативно-правових актів, що регламентують порядок і умови виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, показує, що в них не міститься ні поняття установи виконання покарань, ні прямої вказівки на їх завдання.

Тому сутність та зміст матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, так само як і завдань установ виконання покарань щодо забезпечення цього напряму кримінально-виконавчої діяльності, доводиться уточнювати, виходячи з оцінки різних правових норм, що визначають їх функції, завдання, повноваження, принципи та зміст, організаційну структуру та матеріальну основу їх діяльності, а також форми контролю та види відповідальності.

Завдання установ виконання покарань побічно закріплені у нормативно-правових актах, що регламентують діяльність ДКВС України.

У ст. 1 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» визначено завдання, що покладається на ДКВС України, – здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань [98]. Серед таких покарань – покарання, пов’язані з позбавленням волі: позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі. Суб’єктами виконання цих покарань є кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії), спеціальні виховні установи (виховні колонії) та слідчі ізолятори (у випадках, передбачених КВК України).

У свою чергу, доктрина кримінально-виконавчого права України визначає термін «виконання покарання» як кримінально-виконавчу діяльність адміністрації органів і установ виконання покарань, спрямовану на реалізацію всього комплексу правообмежень, передбачених конкретним видом покарання, забезпечення здійснення наданих засудженим прав та виконання ними покладених обов’язків [152, с. 13; 153, с. 6–7]. Серед таких прав і обов’язків засуджених низка стосується матеріально-побутової сфери.

Отже, проведений аналіз законодавства, відомчих нормативно-правових актів, наукових джерел, а також практики виконання покарань дає підставі виділити ряд завдань установ виконання покарань, пов’язаних з позбавленням волі, серед яких і ті, що стосуються предмета нашого дослідження. Такими завдання є:

1) створення необхідних житлово-побутових умов, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Це завдання, порівняно з іншими (харчуванням тощо), як показує практичний досвід, забезпечити найскладніше, адже його реалізація відбувається в умовах тих площ та архітектурних конструкцій, що дісталися Україні у спадщину від Радянського Союзу та попередніх державних режимів. Відтак, брак фінансування і тривалий час на побудову нових чи переобладнання існуючих місць несвободи «не встигають» за необхідністю своєчасно реагувати на зауваження національних і міжнародних правозахисних інституцій щодо створення відповідних умов проживання засуджених, сумісних із їхньою людською гідністю;

2) забезпечення засуджених одягом, білизною і взуттям;

3) організація триразового гарячого харчування засуджених.

Зазначимо, що реалізація другого і третього завдань залежить безпосередньо від видатків на ДКВС України і не потребує значної кількості часу порівняно із першим;

4) надання засудженим комунально-побутових послуг (як платно, так і безоплатно);

5) визначення переліку продуктів харчування, виробів і речовин, які засуджені можуть отримувати в посилках (передачах), купувати в крамницях установ виконання покарань та зберігати при собі.

Окреслений перелік завдань установ виконання покарань щодо належного матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі не є вичерпним. Можна виділяти й низку факультативних, які тією або іншою мірою дотичні до цієї сфери.

Так, наприклад, виконання комплексу режимних завдань дає змогу підтримувати у місцях проживання засуджених (переважно це відділення соціально-психологічної служби) належний санітарний порядок, унеможлиблювати зберігання у засуджених продуктів харчування, що швидко псуються, тощо.

У свою чергу, таке завдання адміністрації установ виконання покарань, як створення умов для праці засуджених за договорами цивільно-правового характеру та трудовими договорами, створює фінансові передумови для формування одного із джерел доходів засуджених, завдяки яким вони мають право поліпшувати певні елементи свого матеріально-побутового забезпечення.

Щодо інших джерел формування особистих грошових коштів засуджених, то цьому сприяє таке завдання адміністрації, як створення можливостей щодо налагодження, підтримання та розвитку дозволених зв'язків засуджених із зовнішнім світом (рідними та близькими, громадськими, благодійними організаціями та ін.). Зокрема, проведене нами

анкетування респондентів (як засуджених, так і персоналу) засвідчило важливість зовнішніх зв'язків засуджених у підтриманні їхнього належного матеріально-побутового забезпечення.

Так, відповіді співробітників установ виконання покарань на запитання «З якими суб'єктами Ви найчастіше співпрацюєте в напрямі покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (вирішення їх побутових проблем, покращення побутових умов тощо)?» розподілилися таким чином: вищестоящі інстанції пенітенціарної системи (Департамент, міжрегіональне управління) – 30,2 %; родичі засуджених – 11,0 %; громадськість (правозахисні, релігійні, громадські, благодійні організації тощо) – 35,7 %; адміністрація не потребує і не звертається за сторонньою допомогою в цьому питанні – 23,1 % (дод. А).

У свою чергу, відповіді засуджених щодо суб'єктів, які найбільшою мірою надають їм допомогу у побутових проблемах, покращенні побутових умов тощо, є такими: адміністрація установи – 75,3 %; родичі – 33,0 %; громадськість (правозахисні, релігійні, громадські, благодійні організації тощо) – 7,6 %; інші засуджені – 0,3 % (дод. Б).

У будь-якому разі, вищенаведені завдання прямо або опосередковано закріплені у відповідних нормах, котрі в сукупності складають правову основу матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні.

Відтак, проведений у межах цього підрозділу аналіз правової основи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні надав можливість, по-перше, виявити рівні відповідного нормативно-правового регулювання (міжнародний, національний законодавчий, національний підзаконний); по-друге, з'ясувати та запропонувати вирішення низки науково-практичних питань, що постають у відповідній сфері правового регулювання.

При цьому логіка викладу матеріалу цього підрозділу враховує наявність самостійного підрозділу 3.3, присвяченого визначенню основних

напрямів удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та правозастосовної практики у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Зазначимо, що правову основу матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні можна розглядати як у вузькому, так і в широкому плані.

У вузькому плані вона обмежується ст. 115 «Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі» КВК України та розділом XXII «Матеріально-побутове забезпечення та медичне обслуговування засуджених» Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (далі – ПВРУВП).

Якщо ж розглядати правову основу матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в широкому розумінні, то відповідні норми містяться в Конституції України, міжнародно-правових актах, інших статтях КВК України, а також у низці відомчих нормативно-правових актів.

Відтак, нормативна основа матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі передбачає 3 рівні правового регулювання, а саме: 1) міжнародний; 2) національний законодавчий; 3) національний підзаконний. Така диференціація нормативно-правових актів у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі зумовлена як національними, так і міжнародно визнаними підходами до регламентації пенітенціарної сфери, а також національною правовою традицією щодо сприйняття окреслених рівнів, викладених у ст. 9 Конституції України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України».

Далі послідовно охарактеризуємо кожен рівень. Зважаючи на те, що міжнародно-правовому регулюванню матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі присвячено самостійний підрозділ (3.1) роботи, в цьому підрозділі більш детально проаналізуємо національні

законодавчий і підзаконний рівні правового регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

2.2.1 Національний законодавчий рівень правового регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Характеризуючи цей рівень, розпочнемо з окреслення основних положень Конституції України, дотичних як до сфери кримінально-виконавчих правовідносин [24, с. 561], так і до такого їх сегмента, як матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Так, Конституція України, як Основний Закон держави, визначає фундаментальні засади всіх сфер правовідносин, не оминаючи увагою і кримінально-виконавчу. Виходячи із принципу верховенства права (ст. 8), заслуговують на увагу засади законності, закріплені в ст. 19, за яких правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством (ч. 1). Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2) [61]. Зважаючи на зазначене, дія ч. 1 ст. 19 Конституції України поширюється на засуджених, а ч. 2 ст. 19 – на персонал органів і установ виконання покарань у процесі матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Саме тому національний законодавець, керуючись оптимальною логікою щодо унормування сфери кримінально-виконавчих правовідносин, визначив два самостійних напрями законотворення по лінії взаємодії двох суб'єктів таких правовідносин: адміністрації органів і установ виконання покарань і засуджених до відповідних видів покарань. Основоположними актами у цій сфері є Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та КВК України. І тут варто визначити таку відмінність: норми КВК України поширюються на обидвох суб'єктів, у той час як Закон

України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» визначає ключовим своїм напрямом урегулювання діяльності персоналу органів і установ виконання покарань.

Зазначені законодавчі акти містять як регулятивні, уповноважуючі, так й імперативні норми. Причому варто розуміти одну з особливостей нормативно визначеної взаємодії суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин – права суб'єктів відбування покарань (засуджених) забезпечуються відповідними обов'язками суб'єктів виконання покарань (адміністрації органів і установ виконання покарань) і навпаки.

Не є винятком і право засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення (абз. 11 ч. 1 ст. 8 КВК України). Звертає на себе увагу та обставина, що як елемент правового статусу засуджених їхнє право на належне матеріально-побутове забезпечення закріплено у ст. 8 «Основні права засуджених», що розміщена в Загальній частині КВК України. Логіка такої юридичної техніки та закріплення у відповідних статтях Особливої частини КВК України прав засуджених до окремих видів покарань (зокрема ч. 1, 2 ст. 107 – до позбавлення волі) свідчать про те, що права, передбачені ст. 8 КВК України, поширюються на засуджених до всіх видів покарань. Проте матеріально-побутове забезпечення засуджених – це інститут, який по суті не входить до змісту правового статусу засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (зокрема, до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт), оскільки такі покарання виконуються/відбуваються в умовах вільного суспільства, і законодавчий крок щодо розміщення права засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення саме у Загальній частині (ст. 8) КВК України, виходячи з цього, вважаємо не досить обґрунтованим.

Тому з метою приведення внутрішньосистемної структури кримінально-виконавчого закону у відповідність до змісту наявних кримінально-виконавчих правовідносин пропонуємо абз. 11 ч. 1 ст. 8

КВК України виключити, доповнивши ч. 1 ст. 107 КВК України абзацом такого змісту:

«на належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому цим Законом та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України».

Інші конституційні положення не менш важливі для кримінально-виконавчої сфери загалом і сфери матеріально-побутового забезпечення засуджених зокрема. До них належать такі, як:

– гарантування, серед іншого, того, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3) [61]. Права засуджених у цьому випадку не становлять винятку. Тим більше, законодавчо закріплене право засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення, що полягає в тому числі у створенні гідних умов відбування покарання, покликане гарантувати засудженим повагу їх людської гідності;

– установлення міжнародно-правових засад урегулювання національних правовідносин (у тому числі кримінально-виконавчих). Так, згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [61]. Відповідні конституційні положення втілюються і у спеціальних нормативних положеннях, зокрема ст. 2 КВК України [74], ч. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [116]. У контексті зазначених міжнародно-правових засад важливе значення має положення п. «б» ч. 2 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України», згідно з яким «ратифікації підлягають міжнародні договори України, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина» [116]. Із цього, безумовно, випливає, що всі міжнародні

договори (незалежно від форми й найменування: договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) стосовно поводження із засудженими (як з громадянами України, так і з громадянами інших держав чи осіб без громадянства) мають бути ратифіковані. Зважаючи на предмет дослідження, зазначимо, що до основних ратифікованих міжнародно-правових актів, дотичних до сфери матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, належать: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 3) [58], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 7) [81], Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [59], Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [39];

– визначення конституційних гарантій для ефективної реалізації галузевого права засуджених до позбавлення волі на належне матеріально-побутове забезпечення. Це, зокрема, положення ст. 28, 48 Основного Закону України, згідно з якими: «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню», «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» [61] відповідно. Зазначені конституційні положення на галузевому рівні (дотично до кримінально-виконавчих правовідносин) втілюються у такій складовій мети кримінально-виконавчого законодавства України, як «запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими» (ч. 1 ст. 1 КВК України), а також в унормуванні складових елементів і законодавчого механізму матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (ст. 115 КВК України) [74];

– визначення конституційних основ правового статусу засуджених, на підставі яких «засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені

вироком суду» (ч. 3 ст. 63) [61]. Аналогічна норма міститься у ч. 2 ст. 7 КВК України [74];

– формулювання засад законності, згідно з якими «виключно законами України визначаються організація й діяльність органів і установ виконання покарань» (п. 14 ч. 1 ст. 92) [61]. Зазначена конституційна засада втілюється у такому загальноправовому принципі кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, як законність (ст. 5 КВК України).

Таким чином, основу нормативного регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні на законодавчому рівні становлять низка конституційних положень (ст. 3, 8, 9, 19, 28, 48, 63, 92 Основного Закону України), які знаходять своє відображення, розвиток і уточнення в нормах галузевого (кримінально-виконавчого) законодавства (ст. 1, 2, 5, 7, 8, 107, 115 КВК України).

Зважаючи на те, що матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі значною мірою корелює із принципом диференціації виконання та відбування покарання, на рівні кримінально-виконавчого законодавства доречно розглядати правове регулювання цього інституту як загалом, так і щодо диференційованих груп (категорій) засуджених зокрема.

Зарубіжна наука кримінально-виконавчого права навіть вважає специфічними (додатковими) видами соціального забезпечення засуджених до позбавлення волі саме матеріально-побутове забезпечення осіб, позбавлених волі, найменш соціально захищених, таких як: засуджених, які утримуються у виховних колоніях; засуджених вагітних жінок, засуджених матерів-годувальниць і засуджених жінок, які мають дітей; хворих засуджених та засуджених, які є інвалідами першої чи другої групи, а також засуджених жінок віком від 55 років та чоловіків віком від 60 років [37, с. 48].

Тому окрім загальних норм щодо матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, вміщених у ст. 115 КВК України,

особливості матеріально-побутового забезпечення диференційованих груп засуджених містяться в інших положеннях кримінально-виконавчого закону. Доречно у зв'язку з цим зазначити, що український законодавець так застосував юридичну техніку при побудові норм КВК України, що не передбачив у ньому самостійної статті, присвяченої особливостям матеріально-побутового забезпечення окремих категорій засуджених до позбавлення волі. Тому це певною мірою ускладнює механізм правового регулювання досліджуваного інституту кримінально-виконавчого права.

Тому вважаємо, що для з'ясування відповідних особливостей варто провести структурно-логічний аналіз норм кримінально-виконавчого законодавства, які присвячені регламентації порядку і умов виконання та відбування покарання щодо визначених категорій, та виокремити ті з них, що стосуються матеріально-побутового забезпечення.

Для цього проаналізуємо загальні та спеціальні норми КВК України.

Розпочнемо з аналізу норм ч. 1 ст. 115 КВК України. Так, особам, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни [74].

Виходячи з цього, відмітимо, по-перше, що вказані стандарти поширюються як на повнолітніх, так і неповнолітніх засуджених, які відбувають покарання, пов'язані з позбавленням волі. Оскільки, згідно з ч. 1 ст. 18 КВК України, виправні колонії виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі. У свою чергу, відповідно до ст. 19 КВК України, виховні колонії виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх.

Це за загальним правилом. Проте, як виняток, у визначених законодавством випадках (ст. 148 КВК України) передбачено залишення у виховних колоніях засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку. При цьому, як зазначається у ч. 3 ст. 148 КВК України, на засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку і залишені у виховній колонії, поширюються умови

відбування покарання, норми харчування і матеріально-побутового забезпечення, встановлені для неповнолітніх засуджених [74].

По-друге, ч. 1 ст. 115 КВК України наголошує на створенні для засуджених до позбавлення волі необхідних житлово-побутових умов, що відповідають правилам санітарії та гігієни. У контексті тлумачення норм кримінально-виконавчого законодавства і правильного їх правозастосування постає слушне питання про визначення відповідного понятійного апарату, оскільки аналізована норма не містить таких дефініцій, як «необхідні житлово-побутові умови», «правила санітарії та гігієни». Водночас логічний аналіз ч. 1 ст. 115 КВК України свідчить, що необхідні житлово-побутові умови визначаються саме через відповідність їх правилам санітарії та гігієни.

Наступне питання, важливе у плані реалізації персоналом виправних і виховних колоній матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, закріплене у ч. 1 ст. 115 КВК України – це визначення законодавцем того, що «засуджені, як правило, тримаються в приміщеннях блочного типу». Проте на сьогодні реалізація цього законоположення ускладнена низкою чинників як організаційно-правового, так і матеріально-технічного й фінансового характеру, а саме:

– по-перше, ні КВК України, ні ПВРУВП, не містять визначення поняття «приміщення блочного типу»;

– по-друге, останніми роками кримінально-виконавча система фінансується менше ніж на половину від заявлених потреб, що суттєво ускладнює повну перебудову приміщень, залишених у спадок від так званої загонової системи тримання засуджених, у приміщення блочного типу;

– по-третє, як об'єктивний результат існування вказаних негативних чинників, на сьогодні менше третини виправних колоній переведено на блочне тримання засуджених [160]. Такій трансформації (хоча й менше ніж на третину) переважно сприяло не належне фінансування системи, а скоріше скорочення кількості засуджених у місцях позбавлення волі, що дало

можливість у межах наявних площ приміщень забезпечити дотримання норм жилої площі на одного засудженого, визначених у ч. 1 ст. 115 КВК України.

Зважаючи на наявну проблематику, спираючись на власний практичний досвід, пропонуємо таке авторське визначення поняття *«приміщення блочного типу»* – це житлові приміщення, створені в межах структурних ділянок виправних і виховних колоній, обладнання яких передбачає внутрішню ізоляцію, дотримання встановленої норми жилої площі на одного засудженого, відповідність правилам санітарії та гігієни, наявність санітарного вузла й душової kabіни на блок, і які розраховані на утримання від 2 до 6 осіб в одному блоці.

У контексті реалізації права засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення та дотримання їх міжнародно визнаного права на свободу від нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (ст. 3 Конвенції) пильної уваги з боку адміністрації установ виконання покарань заслуговує інше положення ч. 1 ст. 115 КВК України, згідно з яким «норма жилої площі на одного засудженого не може бути менш як чотири квадратні метри, а у лікувальних закладах при виправних колоніях, у виправних колоніях, призначених для тримання і лікування хворих на туберкульоз, у стаціонарі – п'яти квадратних метрів» [74].

Ми не випадково згадали тут про європейсько визнане право засуджених на свободу від нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Справа в тому, що у своїй практиці ЄСПЛ виносить рішення щодо порушення ст. 3 Конвенції проти держав, які не дотримуються визначених на рівні національного законодавства вимог щодо норм жилої площі на одного засудженого.

У свою чергу, результати проведеного нами анкетування суб'єктів виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі засвідчили, що наявні на сьогодні норми жилої площі, передбачені ч. 1 ст. 115 КВК України, є достатніми та в цілому задовольняють базові потреби засуджених. На це

вказали 96,7 % персоналу установ виконання покарань (дод. А) та 89,2 % засуджених до позбавлення волі (дод. Б).

Також у межах національного законодавчого рівня правового регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі варто виділити Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», ст. 19-1 якого закріплює такі функції національного превентивного механізму, які виконує Уповноважений, а саме:

1) здійснення регулярних відвідувань місць несвободи без попереднього повідомлення про час і мету відвідувань та без обмеження їх кількості;

2) проведення опитування осіб, які перебувають у місцях несвободи, з метою отримання інформації стосовно поведження з цими особами і умов їх тримання, а також опитування інших осіб, які можуть надати таку інформацію;

3) внесення органам державної влади, державним органам, підприємствам, установам, організаціям незалежно від форми власності, у тому числі місцям несвободи, пропозицій щодо попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання;

4) залучення на договірних засадах (на платній або безоплатній основі) до регулярних відвідувань місць несвободи представників громадських організацій, експертів, учених та фахівців, у тому числі іноземних;

5) реалізація інших повноважень, передбачених законодавством [131].

Зазначимо, що виконання Уповноваженим функцій національного превентивного механізму дає можливість під час моніторингових візитів виявити можливі порушення у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, а також вжити відповідних заходів реагування. У свою чергу, виявлення на національному рівні порушень у визначеній сфері (із вжиттям відповідних заходів) у подальшому виступає

запобіжним чинником щодо унеможливлення звернення засуджених зі скаргами до ЄСПЛ, адже більшість із порушень умов тримання, пов'язаних із матеріально-побутовою сферою, кваліфікуються міжнародними (зокрема європейськими) правозахисними інституціями як порушення ст. 3 Конвенції [58].

Зважаючи на це, з практичної точки зору Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини в межах виконання функцій національного превентивного механізму в щорічних звітах за результатами моніторингу місць несвободи в Україні наголошується на необхідності дотримання належного рівня матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Водночас, у разі невчинення адміністрацією установ виконання покарань позитивних дій щодо реалізації права засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення останні вправі звернутися як до національних, так і міжнародних правозахисних організацій щодо відновлення порушеного права.

Відтак, у процесі дослідження було цікавим дізнатися, до якого з суб'єктів, визначених абз. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України, засуджені найчастіше звертаються із заявами і скаргами щодо порушеного під час відбування покарання права на належне матеріально-побутове забезпечення. Результати проведеного анкетування персоналу установ виконання покарань і засуджених до позбавлення волі показали такі результати:

– до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів (76,9 % персоналу, 77,4 % засуджених);

– до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (7,1 % персоналу, 9,7 % засуджених);

– до Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій (4,9 % персоналу, 3,5 % засуджених);

- до суду (1,6 % персоналу, 5,6 % засуджених);
- до органів прокуратури (3,8 % персоналу, 9,4 % засуджених);
- до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань (1,7 % засуджених) (дод. А, Б).

Як бачимо, результати опитування перебувають у межах похибки, що вказує на їх високу достовірність.

У свою чергу, анкетування показало, з одного боку, поінформованість засуджених не лише про національний, а і про міжнародний механізми захисту їх порушених прав у визначеній сфері, а з іншого – прагнення вирішувати відповідні внутрішні проблеми в межах місця відбування покарання, звертаючись в абсолютній більшості із заявами і скаргами щодо порушеного права на належне матеріально-побутове забезпечення до адміністрації установи.

2.2.2 Національний підзаконний рівень правового регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Характеризуючи цей рівень, варто звернути увагу, що підзаконне нормативно-правове регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі доповнює законодавчий рівень, передбачаючи більш детальні механізми реалізації відповідного спеціального права в місцях несвободи.

Зокрема, наведені в межах цього рівня нормативні положення є деталізованим описом тих засад, що містяться у кримінально-виконавчому законодавстві України, проте за правилами юридичної техніки не обтяжують норм КВК України, утворюючи відсильний (бланкетний) спосіб викладу норми права у статті нормативно-правового акта.

Серед нормативно-правових актів цієї групи заслуговують на увагу відомчі документи, прийняті, по-перше, з метою деталізації відповідних положень, а по-друге, для забезпечення дотримання прав засуджених до позбавлення волі на належне матеріально-побутове забезпечення.

По-перше, розглядаючи акти *першої групи*, доречно звернути увагу на основний відомчий нормативний документ у сфері виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, – ПВРУВП, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5 [113].

Окрім «дублювання» права засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення та інших дотичних до місць несвободи прав (що містяться у ст. 8, 10, 107 КВК України), ПВРУВП в п. 2 розділу II «Правовий статус засуджених. Основні права та обов'язки засуджених в установах виконання покарань» визначають такі специфічні (що впливають із матеріально-побутової сфери) права засуджених, як:

– користуватися у приміщеннях для вживання їжі та зберігання продуктів харчування електричними чайниками потужністю не більше 2 КВт, мультиварками та мікрохвильовими пічками з розрахунку: три чайники – на відділення соціально-психологічної служби чи сектор відповідного рівня безпеки (один на камеру – у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки), по дві мультиварки та мікрохвильові печі – на відділення соціально-психологічної служби чи сектор відповідного рівня безпеки (по одній на камеру – у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки);

– придбавати для загального користування за власний рахунок або рахунок родичів телевізори (без можливості виходу в мережу Інтернет), цифрові ефірні тюнери T2, DVD-програвачі, холодильники, побутові електровентилятори з розрахунку: телевізор, цифровий ефірний тюнер T2 та DVD-програвач – по одному на відділення соціально-психологічної служби (сектор відповідного рівня безпеки) або жилу секцію (камеру у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки); холодильник – не менше двох на відділення соціально-психологічної служби (у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки холодильник встановлюється у приміщеннях для зберігання продуктів харчування); побутовий електровентилятор – по одному на жилу секцію (приміщення)

відділення соціально-психологічної служби або камеру у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки [113].

У свою чергу, ПВРУВП уточнюють види послуг, які надаються в місцях позбавлення волі, в тому числі додаткові, оплачувані, якими на підставі абз. 3 ч. 1 ст. 10 КВК України мають право користуватися засуджені до позбавлення волі [74]. Це, зокрема, перукарня, ремонт одягу, взуття та побутових текстильних виробів, електропобутової техніки та інших побутових приладів тощо [113].

Також ПВРУВП передбачають, порівняно з КВК України, більш деталізований порядок матеріально-побутового забезпечення засуджених, чому присвячено розділ XXII «Матеріально-побутове забезпечення та медичне обслуговування засуджених» цього нормативно-правового акта. Зокрема, «для засуджених створюються необхідні житлово-побутові умови. У холодну пору року температура в жилих приміщеннях установ виконання покарань підтримується на рівні не нижче плюс 18 С. Засуджені забезпечуються триразовим гарячим харчуванням, одягом встановленого законодавством зразка (у виправних центрах, виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації засуджені можуть носити одяг цивільного зразка), натільною білизною та взуттям, а також постільними речами. Верхній одяг засуджених до довічного позбавлення волі відрізняється за кольором від одягу інших засуджених [113].

У разі відсутності в установі одягу встановленого законодавством зразка засудженому тимчасово дозволяється користуватися власним одягом, придбаним у крамниці установи виконання покарань або отриманим від родичів. Ремонт одягу та взуття засуджених проводиться в майстернях установ виконання покарань [113].

Особи, які відбувають покарання у виправних колоніях, відшкодовують витрати на їх утримання, крім вартості харчування, взуття, одягу, білизни, спецхарчування та спецодягу. Особам з інвалідністю першої та другої групи,

жінкам з вагітністю понад чотири місяці, непрацюючим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, непрацюючим чоловікам віком понад шістдесят років і жінкам понад п'ятдесят п'ять років (якщо вони не одержують пенсії), а також особам, звільненим від роботи через хворобу, в тому числі хворим на активну форму туберкульозу, комунально-побутові послуги надаються безоплатно. Засудженим, які відбувають покарання у виховних колоніях, харчування, одяг, взуття, білизна і комунально-побутові послуги надаються безоплатно [113].

В установах виконання покарань, у яких тримаються особи з інвалідністю та похилого віку, адміністрацією цих установ створюються умови для задоволення особливих потреб таких засуджених. У разі необхідності будівлі та приміщення установ виконання покарань обладнуються відповідними конструкційними елементами (поручні, пандуси, сходові підйомники тощо) [113].

В установах виконання покарань засудженим надаються платні послуги, у тому числі фотографування, прокат кіно- та відеофільмів, додаткові медичні послуги, ремонт годинників, електробритв та інший дрібний ремонт предметів і речей, які дозволені до використання, лазне-пральні та інші послуги» (п. 1 розділу XXII ПВРУВП) [113].

При цьому, «засуджені за бажанням можуть за рахунок власних коштів користуватися послугами установ та підприємств комунально-побутового обслуговування за місцем розташування установи виконання покарань. До таких послуг належать пошиття одягу та взуття цивільного зразка, їх ремонт, чищення одягу, ремонт побутової техніки та годинників, що належать засудженим, фото-, відеозйомка (під контролем адміністрації установи виконання покарань), а також інші послуги з дозволу адміністрації установи виконання покарань» (п. 2 розділу XI ПВРУВП) [113].

Окрім того, що важливо в плані організації побуту засуджених, ПВРУВП у додатку 5 визначаються асортимент та кількість предметів, виробів і речей, які можуть перебувати у засудженого. При цьому, якщо їх

більше за встановлені норми, то вони вилучаються у засудженого і здаються на склад, про що складається акт. А загальна вага предметів і речей (з урахуванням тих, що містяться на складі), які належать засудженому, у всіх випадках не має перевищувати 50 кг [113].

Важливе місце відомча нормотворчість приділяє забезпеченню засуджених до позбавлення волі речовим майном. Для регламентації цієї роботи Міністерством юстиції України було видано наказ від 20 лютого 2012 р. № 280/5 «Про затвердження Порядку забезпечення речовим майном та норм належності речового майна для засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах», який містить: норму належності речового майна для засуджених чоловіків, які відбувають покарання в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; норму належності речового майна для засуджених жінок, які відбувають покарання в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; норму належності речового майна для засуджених, які відбувають покарання у виховних колоніях; норму належності постільних речей для засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; норму належності постільних речей, спеціального одягу та спеціального взуття (інвентарне майно) для засуджених, які проходять лікування у закладах охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України; норму належності речового майна для вагітних жінок, матерів-годувальниць та годувальниць, які відбувають покарання в установах виконання покарань; норму належності одягу, взуття і м'якого інвентарю для дітей, які перебувають у будинках дитини при установах виконання покарань [107]. Проведений аналіз указаних семи норм належності свідчить, що засуджені забезпечуються лише предметами дійсно першої потреби.

Розвиваючи положення ч. 5 ст. 115 КВК України, підзаконний рівень правового регулювання чільне місце відводить такому важливому елементу матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, як їх харчування. Так, 16 червня 1992 р. постановою Кабінету Міністрів України

№ 336 затверджені норми добового забезпечення харчовими продуктами засуджених до позбавлення волі. Зазначимо, що затверджені постановою 1992 р. норми харчування осіб у місцях несвободи (зі змінами) є чинними й нині. Цією постановою, поряд із загальною нормою, встановлено норми харчування для таких категорій осіб, які тримаються в місцях несвободи: 1) засуджених, зайнятих на важких роботах чи роботах із шкідливими умовами праці; 2) осіб, які тримаються у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби; 3) засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки та арештних домах; 4) засуджених, які тримаються у виховних колоніях; 5) осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, що постраждали від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; 6) хворих, які перебувають на лікуванні у лікувальних закладах і медичних частинах установ Державної кримінально-виконавчої служби; 7) вагітних жінок і матерів-годувальниць, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; 8) дітей, які перебувають із матерями у слідчих ізоляторах та у будинках дитини при виправних колоніях, у яких тримаються їх матері; 9) засуджених, які переміщуються до місця відбування покарання, з одного місця відбування покарання до іншого, та осіб, які звільнені від відбування покарання і прямують до місця проживання [121].

Отже, проведений аналіз відповідного нормативно-правового акта дає підстави для таких узагальнень: а) норми харчування осіб, позбавлення волі, побудовані за принципом диференціації, адже для різних категорій осіб, які тримаються в місцях несвободи, встановлено 10 норм харчування; б) норми харчування враховують соціально-демографічні, фізіологічні ознаки, стан здоров'я, місцезнаходження особи (у дорозі, в колонії чи слідчому ізоляторі), характер зайнятості засуджених на роботі. Залежно від цих показників змінюється асортимент продуктів і сумарна енергетична цінність тієї чи іншої норми; в) як правило, кожна із норм забезпечення засуджених

харчовими продуктами поділяється на дві піднорми: загальну і норму дієтичного харчування.

Варто звернути увагу, що у 2018 р. розроблено осучаснені норми харчування осіб, які тримаються в місцях несвободи, котрі знайшли своє втілення у постанові Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1150 [122]. Первинно передбачалося, що нові норми харчування мають бути введені в дію з 1 січня 2020 р. Проте кожного разу момент набрання ними чинності відтермінувався, і на сьогодні такою датою є 1 січня 2024 р. Водночас, зважаючи на сучасну політичну й соціально-економічну ситуацію в державі, можемо прогнозувати їх чергове відтермінування, в тому числі в силу фінансових чинників.

До інших нормативно-правових актів, які на підзаконному рівні врегульовують кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, належать накази Міністерства юстиції України: «Про затвердження зразків одягу, білизни та взуття для засуджених до позбавлення волі та осіб, узятих під варту» від 25 листопада 2014 р. № 1985/5 [102], «Про затвердження Положення про організацію лазне-прального обслуговування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах» від 8 червня 2012 р. № 849/5 [103], «Про затвердження Положення про організацію продовольчого забезпечення у Державній кримінально-виконавчій службі України на мирний час» від 15 червня 2021 р. № 2160/5 [104], «Про затвердження Порядку обліку особистих грошей, цінностей і речей осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, а також виданого їм речового майна» від 23 серпня 2013 р. № 1782/5 [108], «Про норми витрат мила та мийних засобів для осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, курсантів і слухачів навчальних закладів, осіб рядового і молодшого начальницького складу та працівників Державної кримінально-виконавчої служби» від 10 лютого 2012 р. № 233/5 [118].

До *другої групи* необхідно віднести підзаконні нормативно-правові акти, котрі деталізують законодавчо визначену діяльність окремих суб'єктів гарантування права засуджених до позбавлення волі на належне матеріально-побутове забезпечення.

Тут зазначимо, що КВК України містить низку положень, що стосуються нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених (глава 4, ст. 22–25) [74].

Зокрема, законодавчі положення щодо здійснення прокуратурою нагляду «за додержанням законів в органах і установах виконання покарань при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» (ч. 1 ст. 22 КВК України, п. 4 ч. 1 ст. 2, ст. 26 Закону України «Про прокуратуру» [126]) на відомчому рівні деталізуються в наказі Офісу Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах» від 29 грудня 2021 р. № 400, в якому органам прокуратури з метою належної організації роботи з протидії порушенням прав людини у пенітенціарній сфері (зокрема в контексті гарантування права засуджених до позбавлення волі на належне матеріально-побутове забезпечення) приписується «...першочергову увагу приділяти питанням:

– забезпечення реагування на факти смерті особи внаслідок... неналежного матеріально-побутового забезпечення... у місцях несвободи (п. 2.1);

– протидії катуванням та іншим формам неналежного поводження, у тому числі... тримання затриманих, взятих під варту та засуджених осіб у неналежних умовах (п. 2.2)» [123].

Щодо громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань, то його на підставі ч. 2 ст. 25 КВК України здійснюють спостережні комісії (у виправних колоніях) та

підклучальні ради (у виховних колоніях) [74]. Окрім законодавчого рівня, діяльність зазначених громадських інституцій у пенітенціарній сфері регламентується постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про спостережні комісії та підклучальні ради при спеціальних виховних установах» від 1 квітня 2004 р. № 429 (зі змінами). Доречно зазначити, що серед основних завдань спостережних комісій указана постанова визначає «сприяння органам і установам виконання покарань у створенні належних умов для тримання засуджених, їх матеріально-побутовому та медико-санітарному забезпеченню» (пп. 5 п. 3 Положення про спостережні комісії), так само як і одними з напрямів діяльності підклучальних рад – «сприяння поліпшенню матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених» (пп. 6 п. 4), «вивчення стану матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених» (пп. 1 п. 5 Положення про підклучальні ради при спеціальних виховних установах) [105]. Спостережні комісії дійсно виступають як один із ефективних інструментів моніторингу дотримання прав і свобод людини і громадянина в установах виконання покарань і їм слід приділяти посилену увагу умовам, у яких перебувають засуджені [50; 150, с. 109].

Важливе місце в системі правового регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні посідають нормативно-правові акти стратегічного планування у сфері кримінальної юстиції, до яких належать:

1) Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021, яка серед стратегічних напрямів своєї реалізації передбачає такий, як «запобігання та протидія катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» (§ 2 розділу 4). Доречно звернути увагу, що в межах цього напрямку, по-перше, серед проблем виокремлено неналежні умови тримання осіб, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення або в установах виконання покарань, а по-друге, у межах завдань

за цим напрямом передбачено приведення умов тримання осіб у місцях несвободи у відповідність до міжнародних стандартів [117]. Наступний акт стратегічного планування покликаний деталізувати зазначений напрям;

2) Стратегія протидії катуванням у системі кримінальної юстиції, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1344-р [129]. Цей програмний документ важливий тому, що він має переважно запобіжний характер, що прямо впливає як із міжнародних, так і національних засад гарантування права засуджених до позбавлення волі на належне матеріально-побутове забезпечення. Адже, як вже зазначалося в цьому дослідженні, суттєві порушення в матеріально-побутовій сфері місць несвободи можуть кваліфікуватися міжнародними і національними правозахисними інституціями як спеціальні форми катування;

3) Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. У ній, зокрема, по лінії матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі варто виділити такі положення:

– приведення у відповідність з міжнародними стандартами матеріально-побутових та санітарно-гігієнічних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту;

– відновлення та оновлення інфраструктури установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, що розташовані на підконтрольних територіях;

– створення механізму, спрямованого на поновлення прав засуджених та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання;

– поступовий перехід від системи колективного до блочного (маломісного) тримання;

– створення модельної пенітенціарної установи [130].

Таким чином, проведений аналіз нормативно-правових актів у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі за

трьома рівнями (міжнародний, національний законодавчий, національний підзаконний) дає можливість диференційовано підійти до окреслених завдань кримінально-виконавчої діяльності на міжнародному й національному рівнях, виявити проблемні питання у відповідних актах, а також систематизувати науково-практичне знання в окресленій сфері.

2.3 Елементи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні

Одним із засобів забезпечення конституційних прав особи на повагу до її гідності та на достатній життєвий рівень (що включає достатнє харчування, одяг, житло) під час відбування покарань є належне матеріально-побутове забезпечення, котре реалізується шляхом: створення необхідних житлово-побутових умов, що відповідають правилам санітарії та гігієни; забезпечення харчуванням і предметами першої потреби (одягом, білизною і взуттям); надання комунально-побутових послуг [18, с. 28–29].

Важливість практичного втілення зазначених положень актуалізується у процесі виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі, в силу таких чинників:

– по-перше, фізичною ізоляцією засуджених осіб, що створює передумови для їх примусового тримання в місцях несвободи Міністерства юстиції України;

– по-друге, найбільшим, порівняно з іншими видами покарань, ступенем правової регламентації позбавлення волі. Доречно відмітити, що саме цей чинник зумовив необхідність конструювання національним законодавцем самостійної статті 115 на рівні КВК України, присвяченої регламентації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі;

– по-третє, значною кількістю правообмежень, що застосовуються стосовно засуджених до позбавлення волі, в тому числі в частині їх матеріально-побутового забезпечення;

– по-четверте, постійними моніторинговими візитами до місць відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі, як на національному (у межах виконання Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини функцій національного превентивного механізму), так і на міжнародному (інспектування ЄКЗК) рівнях;

– по-п'яте, значною кількістю скарг, із якими звертаються засуджені до національних (адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань) та міжнародних (ЄСПЛ, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій) суб'єктів з приводу порушення їхніх прав у сфері матеріально-побутового забезпечення під час відбування покарання [18, с. 28–29].

Тому визначення елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні – не лише нове завдання для науки кримінально-виконавчого права (оскільки відповідний змістовний склад досліджуваної категорії належним чином не розроблено на сьогодні), а й важлива задача для практики функціонування установ виконання покарань, оскільки володіння суб'єктами й учасниками кримінально-виконавчих правовідносин відповідною інформацією:

– по-перше, надає адміністрації установи виконання покарань можливість повною мірою реалізувати право засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення, гарантоване абз. 11 ч. 1 ст. 8 КВК України;

– по-друге, дозволяє засудженим бути обізнаними зі змістом свого правового статусу в умовах несвободи;

– по-третє, надає можливість міжнародним та національним правозахисним інституціям забезпечити повноту дотримання прав людини на свободу від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а також на достатній життєвий рівень в умовах несвободи [19, с. 336].

Саме тому ми у власному дослідженні й окреслили відповідне завдання – узагальнити й уніфікувати (структурувати) наявні на сьогодні напрацювання науки кримінально-виконавчого права щодо змісту матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, узгодивши їх із нині діючим правовим полем у визначеній сфері правовідносин.

У процесі проведення дослідження виявилось, що хоча й більшість опитаних нами респондентів із числа персоналу установ виконання покарань (89,0 %) та засуджених до позбавлення волі (72,2 %) орієнтуються у змістовних елементах матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, є й такі, що не розуміють (2,2 % персоналу і 3,8 % засуджених) або частково розуміють (8,8 % персоналу і 24,0 % засуджених) зміст матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (які елементи входять до нього) (дод. А, Б).

Науковий пошук показав, що вчені, з одного боку, апелюють на користь наявної проблематики у визначеній сфері, а з іншого – наголошують на необхідності дотримання режиму законності у процесі виконання/відбування покарань. Одним із елементів такого процесу є власне інститут матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

А тому, виходячи з методології наукового пошуку, ми при визначенні елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні спиралися на два види джерел: 1) доктринальні; 2) нормативні.

Щодо доктринальних джерел – це визначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, що розкривається через характеристику його змістовних елементів.

Такі визначення, як власне й наше авторське, наведені в підрозділі 2.1. Якщо говорити про авторську дефініцію досліджуваної нами категорії, то воно узгоджується із діючим правовим регулюванням у цій сфері.

Саме тому і при визначенні відповідних елементів нормативні джерела стосуються як законодавчих, так і відомчих нормативно-правових актів щодо матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні.

Відтак, проведений теоретико-правовий аналіз дає підстави виділити такі елементи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні:

- місце відбування покарання;
- харчування;
- надання індивідуального спального місця і постільних речей;
- забезпечення одягом, білизною і взуттям;
- забезпечення предметами першої потреби.

Зазначені елементи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні в цілому корелюють із такими міжнародно визнаними природними (невід’ємними) правами людини, як право на свободу від голодної смерті та право на «дах над головою».

Втілення таких стандартів у пенітенціарній практиці ставить перед адміністрацією установ виконання покарань обов’язок забезпечити належні житлові умови та харчування засуджених. У свою чергу, це ті фундаментальні у плані підтримання життєдіяльності речі, які реально можуть досягнути засуджені, і за ними дати адміністрації місця позбавлення волі оцінку того, наскільки вона уважно і відповідально ставиться до них.

Відповідно, якщо виходити з «піраміди А. Маслоу», без задоволення базових потреб у харчуванні, забезпеченні місцем проживання тощо,

неможливе задоволення потреб вищого порядку (у самореалізації, духовному розвитку тощо). Тому належне матеріально-побутове забезпечення стимулює у засуджених мотивацію до позитивних змін, створюючи матеріальні передумови для їх виправлення та ресоціалізації.

Хочемо підкреслити, що не все те матеріально-побутове, чим володіють і в чому зацікавлені засуджені, належить до їх матеріально-побутового забезпечення. Тут справа у «мові закону». Якщо законодавець вживає конструкцію «забезпечення засуджених», то це є імперативом для адміністрації установ виконання покарань. У свою чергу, наявність у посылках (передачах) і бандеролях предметів, важливих для життєзабезпечення засуджених (одягу, продуктів харчування, предметів першої потреби тощо) не дає підстави відносити посылки (передачі) і бандеролі до складових елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. Адже ними засуджені не забезпечуються в установі, а одержують їх ззовні.

Послідовно охарактеризуємо вищеназвані елементи.

Місце відбування покарання. Місце відбування покарання фактично є місцем тимчасового перебування засудженого, в якому здійснюється його життєдіяльність, де він працює, проживає, проводить вільний час тощо. Таким місцем для засуджених до позбавлення волі є виправні і виховні колонії.

КВК України лише в загальних рисах веде мову про виправні і виховні колонії як види установ виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Більша деталізація норм щодо функціонування зазначених місць несвободи Міністерства юстиції України міститься у відомчих нормативно-правових актах. Основним у групі таких актів за вказаним напрямом є ПВРУВП, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5 [113].

Проведений аналіз змісту цього підзаконного нормативно-правового акта дає підстави виділити такі важливі в контексті матеріально-побутового

забезпечення засуджених до позбавлення волі (і зокрема такої його складової, як місце відбування покарання) положення:

По-перше, наявність необхідних житлово-побутових умов (після прийняття в експлуатацію усіх об'єктів спеціальною комісією) є підставою для направлення засуджених до утворених установ виконання покарань, що відкриваються заново (абз. 2 п. 4 розділу I) [113]. Формулюючи відповідну норму у такий спосіб, Міністерство юстиції України виходило з міжнародних та національних конституційних і галузевих законоположень щодо дотримання принципів гуманізму, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого.

По-друге, визначає механізм гарантування оптимального так званого «ліміту» місць відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі, закріплюючи у п. 5 розділу I, що наповнення установ виконання покарань встановлюється і змінюється наказом Департаменту з питань виконання кримінальних покарань з урахуванням законодавчо встановлених норм жилої площі на одного засудженого, передбачених ст. 115 КВК України [113].

По-третє, це чітке розмежування території установи на житлову і виробничу зони. При цьому в контексті місця добового перебування засуджених у визначених місцях (в межах території установи) КВК України та ПВРУВП, з одного боку, визначають різні місця перебування засуджених у межах розпорядку дня та залежно від виду діяльності (робота, навчання, побачення, вільний час тощо), а з іншого – встановлюють заборону обладнувати спальні місця у комунально-побутових та інших службових або виробничих приміщеннях (абз. 13 ч. 4 ст. 107 КВК України [74] та абз. 13 п. 4 розділу II ПВРУВП [113]). Соціально-правова обумовленість такої заборони (негативного обов'язку засуджених до позбавлення волі) зумовлена кримінологічними міркуваннями, а саме: недопущення усамітнення засуджених (що ускладнює здійснення за ними цілодобового нагляду), вчинення підготовчих дій до втечі та інших кримінальних правопорушень, обладнання схованок для зберігання заборонених предметів тощо.

По-четверте, це чітка законодавча і підзаконна диференціація умов проживання, як елемента матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, залежно від виду структурних дільниць виправних і виховних колоній. Це, зокрема, такі дільниці: 1) карантину, діагностики і розподілу; 2) ресоціалізації; 3) посиленого контролю; 4) соціальної реабілітації; 5) соціальної адаптації. Залежно від виду (виправна або виховна) та рівня безпеки (мінімального, середнього, максимального) колонії законодавцем встановлено різні варіації таких дільниць, що детально прописано в ч. 1 ст. 94 КВК України.

Варто зазначити, що умови тримання засуджених (поліпшені або більш суворі) є різними для кожного виду структурних дільниць: від найсуворіших у дільниці посиленого контролю до найбільш пільгових у дільницях соціальної реабілітації (у виправних колоніях, окрім колоній максимального рівня безпеки) та соціальної адаптації (у виховних колоніях). Це, зокрема, прямим чином впливає на житлові умови (проживання у гуртожитках та відділеннях, тримання в приміщеннях блочного типу, в ізольованих жилих приміщеннях, у приміщеннях камерного типу), пов'язану з цим організацію побуту засуджених та окремі складові їх матеріального забезпечення (зокрема готування та приймання їжі).

Також у контексті диференціації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, що залежить від їхньої поведінки та ставлення до основних засобів виправлення і ресоціалізації (насамперед праці та навчання), звертає увагу можливість у межах застосування прогресивної системи (зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі) організувати засудженим свій побут за межами колонії, проте в межах населеного пункту, де розташована установа, в порядку, передбаченому ст. 99, 100, ч. 1, 2 ст. 101, ч. 3 ст. 138 КВК України. Це щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк. Якщо ж вести мову про засуджених до довічного позбавлення волі, то зміна умов тримання (і пов'язані з нею зміни в матеріально-побутовому забезпеченні) відбувається

в межах колоній середнього і максимального рівнів безпеки (або секторів відповідного рівня) на підставі ст. 100, 151-1 КВК України [16]. Проте існують думки, що засуджені до довічного позбавлення волі повинні користуватись більшим обсягом прав, ніж передбачають ст. 107 та 151 КВК України (дккладніше див.) [135].

Одне з найбільш дискусійних питань у межах змісту матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (і такого його елемента, як місце відбування покарання) – це роз'яснення поняття «приміщення блочного типу». Як уже зазначалося в роботі, запровадження законодавчої новації щодо «тримання засуджених, як правило, в приміщеннях блочного типу» відбулося у 2010 р., проте з цього часу ні національний законодавець, ні відомчий нормотворець (Міністерство юстиції України) так і не роз'яснив зміст терміна «приміщення блочного типу».

Зазначена проблематика піднімається нами не вперше і є продовженням науково-практичної дискусії з цього приводу [14, с. 70–71; 15, с. 36; 48, с. 147]. Разом із тим, учені-пенітенціаристи, які звертали увагу на цю проблематику, не висловили конкретних пропозицій з її вирішення.

Тому вважаємо за необхідне запропонувати Міністерству юстиції України такі кроки в озвученому напрямі:

– при проектуванні й будівництві нових установ виконання покарань (тюрем) передбачити можливість одиночного тримання засуджених у блоках для диференційованих категорій засуджених (чоловіків, жінок, неповнолітніх) – для поліфункціональних (універсальних) установ;

– забезпечити дотримання норми жилої площі на одного засудженого, визначеної стандартами РЄ, і яка становить: не менше 4 м² для приміщень (камер), де розміщується кілька осіб, та не менше 6 м² для одиночних камер (не враховуючи площі санітарного вузла, який має бути повністю відділений від житлового приміщення) [198].

Примітно, що недотримання пенітенціарною адміністрацією вимог щодо норми жилої площі на засудженого (ув'язненого) кваліфікується ЄСПЛ як одна з форм порушення ст. 3 Конвенції [58].

Так, наприклад, у справі «Мамедова проти Росії» (*Mamedova v. Russia*) від 1 червня 2006 р. ЄСПЛ установив порушення ст. 3 Конвенції під час дворічного позбавлення волі ув'язненої, що очікувала на суд, у камерах, де на ув'язненого припадало менше 2 м² простору впродовж 23 годин на добу. Заявниця мала користуватися туалетом у присутності інших ув'язнених (п. 61–67) [183].

Схожі рішення (щодо встановлення порушення ст. 3 Конвенції через відсутність (нестачу) особистого простору, наданого ув'язненим) найвищої європейської судової інстанції прийнято й по інших справам.

Зокрема, у справі «Яковенко проти України» від 25 жовтня 2007 р. ЄСПЛ установив порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неналежними матеріально-побутовими умовами тримання заявника під вартою, а саме: надмірна переповненість і особистий простір площею в 1,5 м² (п. 84) [151].

Тісним чином із нормами жилої площі на засудженого (ув'язненого) пов'язано питання про дотримання таких норм під час конвоювання (переміщення) засуджених (ув'язнених) у контексті забезпечення їхнього права на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності (абз. 3 ч. 1 ст. 8 КВК України), що важливо з огляду на вимоги ст. 3 Конвенції.

Вивчення цього питання, а також дотримання відповідних норм у процесі організації вартової служби щодо конвоювання (переміщення) засуджених (ув'язнених) важливе з позиції врахування прецедентної практики ЄСПЛ. До прикладу, недопустимими, на думку ЄСПЛ, є випадки перевезення між місцями ув'язнення в переповненому транспорті без вентиляції, опалення та в окремих кабінках по 0,3 м² (справа «Яковенко проти України» від 25 жовтня 2007 р., п. 108, 110 [151]), 0,5 м² (справа «*Moiseyev v. Russia*» від 9 жовтня 2008 р., п. 131–136 [184]).

Формуючи прецедентне право в цій сфері, ЄСПЛ виходить зі звітів ЄКЗК щодо прийнятності (неприйнятності) норми площі на засудженого (ув'язненого) під час конвоювання (переміщення). На відміну від стандарту ЄКЗК від 15 грудня 2015 р. щодо норм жилої площі на ув'язненого в пенітенціарних установах [198], нам не вдалося віднайти аналогічного стандарту для площі на засудженого (ув'язненого) в кузові транспортного засобу під час конвоювання (переміщення). Разом із тим, проведений аналіз ряду звітів ЄКЗК за результатами візитів до певних держав (Азербайджану у 2002 р. (п. 152 Звіту СРТ/Іnf (2004) 36 [215]); Литви у 2000 р. (п. 118 Звіту СРТ/Іnf (2001) 22 [216]); Люксембургу у 2003 р. (п. 19 Звіту СРТ/Іnf (2004) 12 [211]); Польщі у 1996 р. (п. 68 Звіту СРТ/Іnf (98) 13 [217]); України у 2000 р. (п. 129 Звіту СРТ/Іnf (2002) 23 [218])) свідчить про те, що вказана європейська правозахисна організація вважає одиночні камери (індивідуальні кабіни) транспортного засобу, площа яких становить 0,4 м², 0,5 м² або навіть 0,8 м², неприйнятними для перевезення особи, якою б короткою не була тривалість поїздки.

Окрім вимог щодо архітектури, або квадратури, належне матеріально-побутове забезпечення передбачає і певні санітарно-гігієнічні вимоги до приміщень, у яких проживають та організовують свій побут засуджені. Це положення також закріплено на рівні ч. 1 ст. 115 КВК України.

На необхідність створення засудженим до позбавлення волі необхідних житлово-побутових умов, що відповідають правилам санітарії та гігієни, наголошують як вітчизняні (національний превентивний механізм), так і міжнародні правозахисні інституції, найавторитетніша серед яких – ЄСПЛ. У протилежному випадку, відповідні порушення кваліфікуються за ст. 3 Конвенції.

Так, наприклад, поведження (покарання) було кваліфіковане як «нелюдське», коли заявник тривалий час відбував своє довічне ув'язнення в поганих умовах (п. 90 рішення у справі «Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) від 12 травня 2017 р. [187]).

У свою чергу, як «таке, що принижує гідність», поведження (покарання) вважалося за таких обставин:

– особу з суттєво обмеженими можливостями утримували в неналежних умовах, де холод у приміщенні створював для неї небезпеку, і вона ризикувала отримати виразки, оскільки її ліжко було занадто жорстким чи знаходилося поза межами доступу, і де їй доводилося долати неймовірні труднощі, щоб скористатися вбиральною чи підтримувати чистоту (п. 30 рішення у справі «Прайс проти Сполученого Королівства» (Price v. the United Kingdom) від 10 липня 2001 р. [186]);

– заявника тривалий час тримали під вартою в дуже переповненій в'язниці та в антисанітарних умовах (п. 102 рішення у справі «Калашников проти Росії» (Kalashnikov v. Russia) від 15 липня 2002 р. [182]).

Харчування засуджених. Виходячи із фізіологічних потреб засуджених, потреба у харчуванні – одна з фундаментальних у житті будь-якої людини. Це та потреба, яка задовольняється людиною чи не найчастіше. На першому місці може бути хіба що потреба в повітрі й теплі (якість яких, до речі, також тісно пов'язані з матеріально-побутовим).

Якщо не вдаватися у крайнощі, людина має харчуватися три рази на день, а не на тиждень. Такий ритм, порівняно з іншими процесами, що відбуваються в установі, має забезпечуватися безперебійним постачанням (і належним зберіганням) відповідних ресурсів для цього: від води до продуктів харчування, а також супутніх процесів, пов'язаних з обслуговуванням і підтриманням належного санітарно-епідемічного стану місць приготування і приймання їжі засудженими.

Нормативно-правові акти кримінально-виконавчого спрямування встановлюють низку вимог до організації процесу харчування засуджених. Такі вимоги ми вирішили об'єднати в декілька груп залежно від функціонального спрямування.

1. Першу групу становлять акти, що містять санітарні норми щодо обладнання та експлуатації приміщень, призначених для приготування,

приймання їжі засудженими, а також для зберігання продуктів харчування як засудженими, так і загалом в установі.

Аналізуючи відповідні правові положення, вважаємо за необхідне приділити увагу таким моментам:

1) хоча КВК України і закріплює право засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення (абз. 11 ч. 1 ст. 8) та вказівку у ч. 3, 5 ст. 115 на встановлення норм харчування осіб, позбавлених волі (у тому числі диференційованих – залежно від категорії засуджених), профільний закон не визначає необхідної періодичності й характеру харчування на рівні відповідного суб'єктивного права [74]. Це, у свою чергу, зроблено на підзаконному рівні. Зокрема, в абз. 1 п. 1 розділу XXII ПВРУВП передбачено, що «засуджені забезпечуються триразовим гарячим харчуванням» [113]. А це має принципово важливе значення в контексті реалізації низки конституційних положень, згідно з якими, по-перше «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (ч. 2 ст. 19), а по-друге, «виключно законами України визначаються... організація і діяльність... органів і установ виконання покарань» (п. 14 ч. 1 ст. 92) [61].

Зважаючи на відповідні конституційні приписи та з метою підвищення рівня реалізації законності (ст. 5 КВК України), пропонуємо ч. 3 ст. 107 КВК України доповнити абзацом такого змісту:

«на триразове гаряче харчування за нормами та в порядку, встановленими нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України та Міністерства юстиції України»;

2) на підставі абз. 14 ч. 4 ст. 107 КВК України [74] та абз. 14 п. 4 розділу II ПВРУВП [113], засудженим забороняється «готувати та вживати їжу в непередбачених для цього місцях, виносити продукти харчування з їдальні без дозволу адміністрації колонії»;

2. Друга група присвячена встановленню як загальних, так і особливих норм харчування для диференційованих груп засуджених. Зважаючи на це, становить інтерес порівняльний аналіз норм харчування засуджених. Так, різні норми, передбачені спеціальними нормативно-правовими актами, ставлять таку диференціацію залежно від кримінально-виконавчих, соціально-демографічних ознак, стану здоров'я особи, від характеру виконуваної роботи тощо [121].

Перелік таких обставин є різним залежно як від історичного етапу розвитку системи виконання покарань, так і від стану розвитку самого суспільства у зарубіжних країнах до прикладу. Зокрема, на окремих етапах функціонування кримінально-виконавчої системи України так званий «продовольчий пайок» засуджених ставився у залежність не лише від характеру виконуваної роботи і стану здоров'я, а й від поведінки. Це давало підстави здійснювати таку градацію норм забезпечення: 1) штрафний пайок; 2) основний; 3) трудовий; 4) посилений; 5) спеціальний. Зазначимо, що на сьогодні засуджені, до яких у дисциплінарному порядку застосовано відповідні заходи стягнення, отримують харчування за тими ж нормами, що й засуджені з правислухняною поведінкою (в межах інших рівних соціально-демографічних ознак). Проте, згідно з абз. 1 п. 6 розділу XXI ПВРУВП, «засудженим, які відбувають стягнення у ДІЗО, карцері або ПКТ (ОК), забороняються побачення, придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, одержання посилок (передач) і бандеролей, користування настільними іграми» (курсив наш. – І. Б.) [113].

В Україні засуджені до позбавлення волі забезпечуються харчуванням за рахунок коштів державного бюджету. Право на харчування для засуджених до позбавлення волі настає з моменту прибуття до установи виконання покарань чи слідчого ізолятора. Реалізація цього права відбувається шляхом видачі начальником установи наказу щодо зарахування засудженого на харчування із зазначенням норми харчування.

Основним способом харчування засуджених до позбавлення волі є котлове забезпечення, яке здійснюється через їдальню установи. Слід зазначити, що котлове забезпечення не є обов'язковим, засуджені мають право придбавати за безготівковим розрахунком продукти харчування, одяг, взуття, білизну та предмети першої потреби на гроші, зароблені у виправних колоніях, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх обсягу (ч. 1 ст. 108 КВК України), а також харчуватись їжею, отриманою в посылках і передачах.

Підставою для зняття засудженого з котлового забезпечення є подана ним письмова заява на ім'я начальника установи. Заяву розглядає комісія, яку очолює начальник установи, та за її рішенням особу, засуджену до позбавлення волі, знімають з котлового забезпечення та письмово попереджають про можливі негативні наслідки для здоров'я в разі відмови від гарячого триразового харчування. Також засуджені за письмовою заявою тимчасово знімаються з продовольчого забезпечення на час перебування їх на тривалому побаченні [26, с. 42].

Цікавими є відповіді опитаних нами в ході дослідження засуджених (288 осіб, позбавлених волі) та персоналу установ виконання покарань (182 співробітники), що стосуються харчування засуджених.

Як уже було зазначено, засуджені відповідно до законодавства і підзаконних нормативно-правових актів мають право на 3-разове харчування протягом доби, котре за відповідними диференційованими нормами має забезпечити адміністрація колонії.

Під час опитування осіб, які приймають їжу 3 рази на день, виявилось 91,3 %. У свою чергу, 5,6 % засуджених вказали, що приймають їжу 2 рази на день. Це переважно ті особи, які, по-перше, підтримують пропозицію, у якості експерименту, дозволити засудженим до позбавлення волі самим готувати їжу (таких осіб під час анкетування виявилось 78,1 %), а по-друге, хотіли б, щоб їхнє харчування в колонії було покращено за додаткову плату з

їхнього боку, оскільки мають фінансову можливість (таких серед респондентів 58,7 %).

Водночас, у процесі анкетування було з'ясовано, що 2,4 % засуджених приймали їжу 1 раз на день. Такі особи при цьому підтримують пропозицію, у якості експерименту, дозволити засудженим до позбавлення волі самим готувати їжу, і вказали, що хотіли б, щоб їхнє харчування в колонії було покращено за додаткову плату з їхнього боку, але не мають фінансової можливості (28,8 %). Проблема посилюється й тим, що зазначена категорія респондентів звернула увагу на те, що вони не мають доступу до якісної питної води (загалом таких осіб серед опитаних 6,9 %), або ж частково мають такий доступ (8,7 %). Серед проблем цієї групи респондентів – і дуже рідка періодичність заміни білизни (раз на місяць), на що вказали 5,2 % респондентів із числа засуджених. Тому й не випадково, що 36,1 % опитаних нами осіб, позбавлених волі, відповідаючи на запитання «Які з умов відбування покарання було б бажано покращити за додаткову плату з боку засуджених?», надали такі відповіді: житлові (побутові) умови (36,1 %), медичне обслуговування (58,0 %), харчування (24,0 %), все влаштовує (5,2 %).

Зважаючи на наявність певної проблематики у визначеній сфері, 33,0 % засуджених, підданих анкетуванню, отримують допомогу у вирішенні проблем, що виникають за різними напрямками матеріально-побутового забезпечення, від родичів, 7,6 % – від громадськості (правозахисних, релігійних, громадських, благодійних організацій тощо), 0,3 % – від інших засуджених (дод. Б).

Надання індивідуального спального місця і постільних речей. Цей елемент матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі є «забезпечувальним» по відношенню до реалізації засудженими права на відпочинок та на вільний час.

Варто наголосити, що в контексті забезпечення нормальної життєдіяльності, продуктивності, відновлення сил у людини важливе місце

відводиться такій формі відпочинку, як сон у визначений час та установленій тривалості.

Зазначимо, що міжнародні договори у сфері прав людини та національне законодавство закріплюють право особи на відпочинок. Разом із тим, право людини на сон ніде не прописано. У той же час в умовах регламентованості життя в місцях несвободи це право набуває особливої ваги в силу таких чинників:

– дає можливість засудженим зберегти (покращити) своє фізичне та психічне здоров'я;

– забезпечити відновлення сил та підтримувати належний рівень продуктивності в разі залучення засуджених до суспільно корисної праці.

Наведені чинники посилюються і тією обставиною, що пенітенціарна адміністрація тією або іншою мірою відповідальна за стан здоров'я засуджених, що має пряму кореляцію не лише з умовами тримання, харчуванням, а і тривалістю й якістю (що досягається безперервністю) сну засуджених.

У контексті озвученої тематики єдиною нормою, що регламентує сон засуджених в установах виконання покарань, є абз. 2 п. 1 розділу VI ПВРУВП, у якому в частині регламентації розпорядку дня в установах виконання покарань йдеться про те, що: «Розпорядок дня складається з підйому, туалету, фізичної зарядки, приймання їжі, розводу на роботу, перебування на виробництві та навчанні, перевірки наявності засуджених, проведення виховних, культурно-масових та спортивно-оздоровчих заходів тощо. При цьому передбачаються *безперервний восьмигодинний сон засуджених* і надання їм вільного часу не менше ніж дві години» (курсив наш. – І. Б.) [113]. Як бачимо, норма абз. 2 п. 1 розділу VI встановлює, по-перше, тривалість сну (8 годин) та, по-друге, його характер (безперервний, а не, наприклад, сукупний за добу).

Відтак, зважаючи на конституційні приписи (ч. 2 ст. 19, п. 14 ч. 1 ст. 92 Основного Закону України) та з метою підвищення рівня реалізації

законності (ст. 5 КВК України), пропонуємо ч. 3 ст. 107 КВК України доповнити абзацом такого змісту:

«на безперервний восьмигодинний сон, як правило, у нічний час».

Забезпечення одягом, білизною і взуттям. Ця складова матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі прописана в ч. 2, 4, 6 ст. 115, ч. 1 ст. 121 КВК України і деталізується в низці підзаконних нормативно-правових актах. Загалом, за вказаним напрямом ситуація стабільна, що в цілому підтверджують рівними відповідями як представники адміністрації установ виконання покарань, так і самі засуджені. Зокрема, обидвом категоріям респондентів було поставлено запитання «Хто фактично забезпечує засуджених до позбавлення волі одягом і взуттям?», на яке вони надали приблизно рівні відповіді, а саме: адміністрація установи забезпечує засуджених одягом єдиного зразка і взуттям (52,2 % відповідей персоналу і 54,9 % засуджених), засуджені носять власні одяг і взуття, придбаний за свої кошти або з інших джерел (44,5 % співробітників установ і 41,0 % засуджених), отримали від громадських, благодійних організацій (3,3 % персоналу і 5,2 % засуджених) (дод. А, Б).

З одного боку, результати анкетування показують, що майже половина засуджених не забезпечена адміністрацією одягом і взуттям, проте ця проблематика стосується окремих установ виконання покарань. В інших випадках такий стан справ пояснюється наявністю норми ч. 6 ст. 115 КВК України, відповідно до якої «засуджені з дозволу адміністрації можуть з коштів, які знаходяться на особових рахунках, додатково придбавати взуття і одяг, у тому числі спортивний...» [74].

Забезпечення предметами першої потреби. Як КВК України, так і ПВРУВП на рахунок забезпечення засуджених до позбавлення волі предметами першої потреби виходять із таких принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, як: гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод

людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань [74].

При цьому якщо КВК України містить загальні імперативи за цим напрямом, то ПВРУВП виконує службову роль деталізації та «дорожньої карти» щодо втілення відповідних законоположень у цій сфері практичної діяльності установ виконання покарань, зокрема визначає перелік як дозволених, так і заборонених до використання засудженими предметів.

Отже, за результатами проведеного дослідження матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі варто розглядати у дуалістичному розумінні, а саме:

1) у вузькому (легальному, або нормативно-правовому) розумінні – тобто воно включає елементи, вміщені у ст. 115 КВК України. За таких умов перелік елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених є вичерпним. До них, зокрема, належать: місце відбування покарання; харчування; надання індивідуального спального місця і постільних речей; забезпечення одягом, білизною і взуттям; забезпечення предметами першої потреби;

2) у широкому розумінні, виходячи з матеріальних потреб та потреб у побуті засуджених під час відбування покарання. За таких обставин до складових матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі можна відносити: придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби (ст. 108 КВК України), одержання засудженими до позбавлення волі посилок (передач) і бандеролей (ст. 112 КВК України), одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів (ст. 114 КВК України) та ін.

Висновки до другого розділу

Аналіз правової природи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні надав можливість дійти таких висновків:

1. На підставі вивчення нормативно-правових актів та наукових праць, у яких втілено сучасні погляди щодо поняття та змісту матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, сформульовано відповідний понятійний апарат та обґрунтовано соціальне призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Про наявність відповідної проблематики та необхідність її розроблення на дисертаційному рівні засвідчили й результати анкетування різних категорій респондентів, які на запитання «Чи є актуальною на сьогодні проблема матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі?» дали такі відповіді: а) персонал установ виконання покарань – «так» відповіли 43,4 % респондентів; «ні» – 33 % та «частково» – 23,6 %; б) засуджені – «так» відповіли 30,9 % респондентів; «ні» – 30,9 % та «частково» – 38,2 % (дод. А, Б).

2. Установлено, що сутністю суб'єктивного права засуджених до позбавлення волі на матеріально-побутове забезпечення є фізична можливість осіб, позбавлених волі, володіти та користуватися певними соціальними благами, що задовольняють їхні особисті потреби в частині організації мікросоціальних умов під час відбування покарання.

Право на матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі відповідно до законодавства України реалізується шляхом надання різних видів забезпечення залежно від умов відбування покарання та інших диференційованих ознак (зокрема приналежності засудженої особи до певної категорії, як-от неповнолітні, жінки, особи з інвалідністю тощо).

3. У процесі аналізу кримінально-виконавчих факторів (які є спеціальними по відношенню до соціально-правових, економічних та

кримінологічних) показано тісний взаємозв'язок матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі з основними засобами їх виправлення і ресоціалізації.

4. У межах висвітлення соціального призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі доречною є постановка питання при виокремленні функцій такого забезпечення. Це завдання ставиться перед наукою кримінально-виконавчого права, і його розв'язання покликано забезпечити пенітенціарну теорію і практику обґрунтованими знаннями про досліджувану складову оптимального механізму виконання покарань на засадах пропорційності каральних і виправно-ресоціалізаційних елементів.

Тому серед функцій матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі ми виділяємо такі, як: 1) гуманістична; 2) оздоровча; 3) виправно-ресоціалізаційна; 4) каральна; 5) забезпечувальна.

5. На сьогодні в жодному нормативно-правовому акті не визначено ні загальних завдань діяльності установ виконання покарань, ні виправних колоній зокрема, ні їхніх визначень, тим паче визначення матеріально-побутового забезпечення засуджених.

Чинні нормативно-правові акти лише фіксують ті чи інші елементи кримінально-виконавчих правовідносин, або визначають права та обов'язки як суб'єктів виконання (на рівні Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»), так і суб'єктів відбування покарань (на рівні КВК України). Водночас якщо КВК України гарантує засудженим право на належне матеріально-побутове забезпечення (абз. 11 ч. 1 ст. 8), то Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» взагалі не містить відповідного обов'язку посадових та службових осіб органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів (ч. 1 ст. 18) щодо його забезпечення.

6. Проведений аналіз нормативно-правових актів, що регламентують порядок і умови виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі,

показує, що в них не міститься ні поняття установи виконання покарань, ні прямої вказівки на їх завдання.

Тому сутність та зміст матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, так само як і завдань установ виконання покарань щодо забезпечення цього напряму кримінально-виконавчої діяльності, доводиться уточнювати, виходячи з оцінки різних правових норм, що визначають їх функції, завдання, повноваження, принципи та зміст, організаційну структуру та матеріальну основу їх діяльності, а також форми контролю та види відповідальності.

7. Проведений аналіз законодавства, відомчих нормативно-правових актів, наукових джерел, а також практики виконання покарань дає підставі виділити ряд завдань установ виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі, серед яких і ті, що стосуються матеріально-побутової сфери. Такими завдання є:

1) створення необхідних житлово-побутових умов, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Це завдання, порівняно з іншими (харчуванням тощо), як показує практичний досвід, забезпечити найскладніше, адже його реалізація відбувається в умовах тих площ та архітектурних конструкцій, що дісталися Україні у спадщину від Радянського Союзу та попередніх державних режимів. Відтак, брак фінансування і тривалий час на побудову нових чи переобладнання існуючих місць несвободи «не встигають» за необхідністю своєчасно реагувати на зауваження національних і міжнародних правозахисних інституцій щодо створення відповідних умов проживання засуджених, сумісних із їхньою людською гідністю;

2) забезпечення засуджених одягом, білизною і взуттям;

3) організація триразового гарячого харчування засуджених. Зазначимо, що реалізація другого і третього завдань залежить безпосередньо від видатків на ДКВС України і не потребує значної кількості часу порівняно із першим;

4) надання засудженим комунально-побутових послуг (як платно, так і безоплатно);

5) визначення переліку продуктів харчування, виробів і речовин, які засуджені можуть отримувати в посилках (передачах), купувати в крамницях установ виконання покарань та зберігати при собі.

Окреслений перелік завдань установ виконання покарань щодо належного матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі не є вичерпним. Можна виділяти й низку факультативних, які тією або іншою мірою дотичні до цієї сфери.

Так, наприклад, виконання комплексу режимних завдань дає змогу підтримувати у місцях проживання засуджених (переважно це відділення соціально-психологічної служби) належний санітарний порядок, унеможлиблювати зберігання у засуджених продуктів харчування, що швидко псуються, тощо.

У свою чергу, таке завдання адміністрації установ виконання покарань, як створення умов для праці засуджених за договорами цивільно-правового характеру та трудовими договорами, створює фінансові передумови для формування одного із джерел доходів засуджених, завдяки яким вони мають право поліпшувати певні елементи свого матеріально-побутового забезпечення.

Щодо інших джерел формування особистих грошових коштів засуджених, то цьому сприяє таке завдання адміністрації, як створення можливостей щодо налагодження, підтримання та розвитку дозволених зв'язків засуджених із зовнішнім світом (рідними та близькими, громадськими, благодійними організаціями та ін.). Зокрема, проведене нами анкетування респондентів (як засуджених, так і персоналу) засвідчило важливість зовнішніх зв'язків засуджених у підтриманні їхнього належного матеріально-побутового забезпечення.

8. Проведений аналіз правової основи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні надав можливість,

по-перше, виявити рівні відповідного нормативно-правового регулювання (міжнародний, національний законодавчий, національний підзаконний); по-друге, з'ясувати та запропонувати вирішення низки науково-практичних питань, що постають у відповідній сфері правового регулювання.

9. Запропоновано правову основу матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні розглядати як у вузькому, так і в широкому плані.

У вузькому плані вона обмежується ст. 115 «Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі» КВК України та розділом XXII «Матеріально-побутове забезпечення та медичне обслуговування засуджених» ПВРУВП.

Якщо ж розглядати правову основу матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в широкому розумінні, то відповідні норми містяться в Конституції України, міжнародно-правових актах, інших статтях КВК України, а також у низці відомчих нормативно-правових актів.

10. Основу нормативного регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні на законодавчому рівні становлять низка конституційних положень (ст. 3, 8, 9, 19, 28, 48, 63, 92 Основного Закону України), які знаходять своє відображення, розвиток і уточнення в нормах галузевого (кримінально-виконавчого) законодавства (ст. 1, 2, 5, 7, 8, 107, 115 КВК України).

11. У процесі проведення дослідження виявилось, що хоча й більшість опитаних нами респондентів із числа персоналу установ виконання покарань (89,0 %) та засуджених до позбавлення волі (72,2 %) орієнтуються у змістовних елементах матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, є й такі, що не розуміють (2,2 % персоналу і 3,8 % засуджених) або частково розуміють (8,8 % персоналу і 24,0 % засуджених) зміст матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (які елементи входять до нього) (дод. А, Б).

12. Визначення елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні – не лише нове завдання для науки кримінально-виконавчого права (оскільки відповідний змістовний склад досліджуваної категорії належним чином не розроблено на сьогодні), а й важлива задача для практики функціонування установ виконання покарань, оскільки володіння суб'єктами й учасниками кримінально-виконавчих правовідносин відповідною інформацією:

– по-перше, надає адміністрації установи виконання покарань можливість повною мірою реалізувати право засуджених на належне матеріально-побутове забезпечення, гарантоване абз. 11 ч. 1 ст. 8 КВК України;

– по-друге, дозволяє засудженим бути обізнаними зі змістом свого правового статусу в умовах несвободи;

– по-третє, надає можливість міжнародним та національним правозахисним інституціям забезпечити повноту дотримання прав людини на свободу від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а також на достатній життєвий рівень в умовах несвободи.

Основні наукові результати здобувача опубліковано в працях [18; 19; 24; 26].

РОЗДІЛ 3й
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ШЛЯХИ
ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ЗАСАД
МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

3.1 Міжнародно-правове регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі

Правове регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі у зарубіжних країнах та міжнародне співробітництво у пенітенціарній сфері має важливе значення для формування кримінально-виконавчої політики України. Всі роки незалежності спостерігається підвищений інтерес до проблем виконання і відбування покарань як з боку світової спільноти, так і вчених-юристів, педагогів, соціологів, політологів, управлінців тощо.

Як зазначає О. І. Іваньков, починаючи з 1991 року, прийняття всіх юридичних актів, які регламентують порядок й умови виконання та відбування кримінальних покарань в Україні, аргументувалось необхідністю приведення нормативної бази у відповідність до міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі. Однак вказана переорієнтація нормативно-правового забезпечення діяльності системи виконання кримінальних покарань проводилась без попередньої наукової розробки дійової понятійної та класифікаційної системи, без окреслення чітких критеріїв поділу міжнародно-правових стандартів на окремі групи залежно від визначальних, найбільш важливих ознак, які їх характеризують, без експериментальної перевірки теоретичних положень, що призвело до їх застосування, певною мірою, в усіченому виді, інколи – лише у певному контексті, без урахування повного змісту документа [47, с. 1]. Певною мірою це стосується і прийняття нормативно-

правових актів у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Інтеграція України у світовий простір встановлює все більше вимог до національного законодавства. Разом із тим, варто розуміти, що формування законодавства, яке відповідає міжнародним вимогам, – процес тривалий, трудомісткий і тому потребує вжиття комплексу організаційно-правових заходів. Зважаючи на те, що виконання вимог основних міжнародних договорів є однією з основних тенденцій розвитку сучасного кримінально-виконавчого права України, особливого значення набуває вивчення основних міжнародних актів, що встановлюють вимоги до поведження із засудженими та ув'язненими [21, с. 52]. Це засвідчується останніми науковими дослідженнями в цій сфері [48; 66; 77].

Використання позитивного зарубіжного досвіду діяльності пенітенціарних систем має сприяти пошуку шляхів підвищення ефективності органів і установ виконання покарань, стимулювати ментальну діяльність вітчизняних учених на вироблення цікавих ідей щодо їх оптимізації й подальшого функціонування, суттєвим чином підвищити рівень ефективності процесу забезпечення виконання покарань у виді позбавлення волі [29, с. 215]. М. С. Пузирьов вважає, що за нинішнього стану функціонування кримінально-виконавчої системи України наявні передумови імплементації міжнародних норм поведження із засудженими до позбавлення волі та визначено їх співвідношення з національним законодавством [136, с. 376].

У цьому контексті актуалізується необхідність дослідження окремих інститутів кримінально-виконавчого права на предмет відповідності їх вимогам міжнародних пенітенціарних стандартів.

Окрім цього, актуальність вивчення міжнародних стандартів у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі підтверджується опитуванням як персоналу установ виконання покарань, так і засуджених. Так, на думку 57,1 % опитаного персоналу та 72,6 % засуджених, сучасний стан матеріально-побутового забезпечення засуджених

до позбавлення волі в Україні не відповідає міжнародним стандартам (дод. А, Б).

Основними факторами, які перешкоджають повному запровадженню міжнародних стандартів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в національне законодавство, на думку персоналу, є: недостатнє фінансування – 89,4 %, неготовність національної системи виконання покарань сприймати міжнародний досвід – 10,6 % (дод. А).

У свою чергу, засуджені вважають, що основними факторами, які перешкоджають повному запровадженню таких стандартів, є: відсутність достатнього матеріального забезпечення (фінансування) – 62,2 %, низька популярність покращення прав та свобод засуджених серед громадськості – 17,2 %, неготовність національної системи виконання покарань сприймати міжнародний досвід – 23,0 % (дод. Б).

Тому в межах завдань нашого дослідження є необхідність провести аналіз норм міжнародно-правових актів у сфері поводження з ув'язненими, таких як Європейські пенітенціарні правила [40] та Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) [80], які визначають вимоги до одного з найважливіших інститутів сучасного кримінально-виконавчого права – матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. А також низки інших міжнародно-правових документів у сфері поводження з ув'язненими.

Принагідно зазначимо, що повага до природних прав людини є основою формування громадянського суспільства. Природні права – це права, які надаються людині з народження, не можуть бути обмежені нічим та ніким. Вони є першочерговими, а всі інші – похідними від них. Незалежно від місця перебування необхідно дотримуватися природних прав, у тому числі і в місцях позбавлення волі. Проте треба пам'ятати: втрата свободи свідчить, що свобода не є абсолютним правом, і може піддаватися певним обмеженням, які впливають, наприклад, із вироку суду.

Загальна декларація прав людини визначає невід'ємним правом кожної людини право на життя, свободу і недоторканність і такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг і житло, який необхідний для підтримання його здоров'я і добробуту [42]. Очевидно, що закріплені права на їжу, одяг і житло мають забезпечуватися незалежно від місця перебування особи, і, на нашу думку, являються нічим іншим, як правами осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на належне матеріально-побутове забезпечення. Усі права людини – громадянські чи політичні, такі як право на життя, рівність перед законом і свобода вираження поглядів; економічні, соціальні та культурні, такі як право на працю, соціальні виплати та освіту; або колективні, такі як право на розвиток і вільне самовизначення, – є неподільними, взаємопов'язаними та взаємозалежними [194, с. 1207].

Як влучно у цьому контексті зазначає В. Прайс, «у світі, де ув'язнено близько 10,35 мільйона людей, міжнародне право безсумнівно підтверджує, що права людини не зупиняються біля воріт в'язниці» [208, с. 735].

Людина, потрапляючи у місця ізоляції, не втрачає таких прав, а отже вони чинні і для осіб, яку утримуються у місцях позбавлення волі. Проте ми повинні розуміти, що поміщення до установ виконання покарань полягає у втраті певних можливостей, які були у людини раніше. У місцях ізоляції ув'язнений повинен дотримуватися ряду норм, які диктують йому як формально, так і неофіційно, що дозволено, а що заборонено; як суб'єкт, проти його волі вилучений із регулярних суспільних відносин, він потрапляє в умови, які стають його новим всесвітом [221, с. 731].

Європейська конвенція з прав людини у ст. 3 закріплює право кожного на захист від катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Як зазначає, Д. Шеннон, гідність – це якість або стан гідності, шани чи поваги, і вона «реалізується через індивідуальну свободу, яка реалізується під час участі людини в прийнятті значущих рішень і реалізації індивідуальної відповідальності» [224, с. 17].

Із цього випливає, що громадяни, піддані покаранню у виді позбавлення волі, мають невід'ємне і фундаментальне право на гідне матеріально-побутове забезпечення у період відбування покарання, що є частиною культури нації і вищим проявом морально-правових ідеалів людства. Незважаючи на те, що позбавлення волі, як вид покарання, з погляду ретрибутивістів та філософів полягає у тому, що правопорушника необхідно покарати, щоб відплатити йому за його дії та утримати його чи інших від вчинення кримінального правопорушення, а також те, що позбавлення волі інколи розглядається як формальна перспектива заподіяння болю особам, які вчинили кримінальне правопорушення [203, с. 175]; умови відбування покарання у тому числі матеріально-побутові, повинні відповідати загально прийнятим і там щоб забезпечували дотримання прав і свобод людини.

Відповідно до західної культури, яка ґрунтується на цінності гідності, в'язниці повинні надавати ув'язненим конкретні інструменти, щоб підтримувати свою людську ідентичність і поважати їхні особисті цінності [227].

С. Санторсо у своєму дослідженні звертає увагу, що благополуччя ув'язнених через дефіцит виділених ресурсів дедалі більше делегується адміністрацією в'язниці спільноті ув'язнених, і що кожна особа, яка входить до її складу, має все більше брати на себе тягар забезпечення власного благополуччя. Важливо додати до цього факту те, що в ситуації ізоляції та позбавлення засобів, як це характерно для місць ізоляції, ув'язнений опиняється перед необхідністю компенсувати економічну нестачу за допомогою ресурсів [221, с. 185]. Очевидно, що благополуччя осіб, які відбувають покарання, значною мірою залежить від адміністрації пенітенціарних установ, навіть якщо це не є пріоритетом [190].

Міжнародна спільнота має тривалий досвід формування нормативно-правової бази забезпечення матеріально-побутових умов осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. Так, наприклад ООН, у 1950 р.

ставши правонаступником Міжнародної кримінальної та пенітенціарної комісії, на своєму першому Конгресі щодо попередження злочинності та поводження з правопорушниками у 1955 р. прийняла Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, і серед загальноприйнятних правил першими назвала правила щодо матеріально-побутового забезпечення осіб, яку утримуються у місцях позбавлення волі. Загальновизнано, що ці Правила є універсальними, мінімальними стандартами утримання ув'язнених, а також мають велике значення та вплив на розроблення та прийняття національних нормативно-правових актів у всьому світі. У подальшому Генеральна Асамблея ООН рекомендувала державам-членам застосовувати ці Правила та імплементувати у національне законодавство.

Міжнародні стандарти поводження з ув'язненими відносять до міжнародного «м'якого права» тобто права, яке носить рекомендаційний характер [180]. Але незважаючи на те, що Правила Нельсона Мандели традиційно підпадають під категорію «м'якого права», вони визнаються на міжнародному рівні, в тому числі державами ООН і регіональними організаціями, як еталон для захисту прав ув'язнених, як це викладено в обов'язкових міжнародних актах з прав людини [222, с. 231].

Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими 1955 р. були так званим дороговказом для національних систем держав-учасниць. У 1973 р. РС схвалила Європейські мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, які у подальшому трансформувалися у Європейські пенітенціарні правила [40]. Головним аргументом на користь розроблення та прийняття таких правил була необхідність адаптувати їх з огляду на особливості економічного, історичного, культурного і релігійного розвитку європейських країн.

У 1987 р. відбувається чергова трансформація Європейських пенітенціарних правил [140] і вони отримують широке міжнародне визнання. Незважаючи на те, що Європейські в'язничні правила визначають загальні правила пенітенціарної політики, а також формально носять

рекомендаційний характер, вони, прямо чи опосередковано, сприяли створенню належних матеріально-побутових умов тримання осіб, позбавлених волі, що відповідають загальноприйнятим вимогам гуманності.

Європейські в'язничні правила у такій редакції діяли до 2006 р. – до часу, коли Комітет Міністрів держав-учасниць на 952-й зустрічі Заступників Міністрів прийняв Рекомендацію № R (2006)2, у якій зазначив, що, вважаючи, що Рекомендація R (87) 3 Комітету Міністрів щодо Європейських пенітенціарних правил вимагає ґрунтовного перегляду та оновлення з метою відображення змін, які відбулися в пенітенціарній політиці, практиці виконання вироків та управління пенітенціарними закладами в Європі в цілому; Рекомендує урядам держав-учасниць:

– керуватися у своїй законотворчості, політиці та практиці Правилами, які містяться в додатку до даної Рекомендації, яка замінює Рекомендацію R (87) 3 Комітету Міністрів щодо Європейських пенітенціарних правил;

– забезпечити переклад та максимальне поширення її тексту та супровідних коментарів, зокрема, серед судової влади, персоналу пенітенціарних установ та окремих ув'язнених [40].

Європейські пенітенціарні правила, можливо, є найуспішнішою системою офіційних міжнародних гарантій прав людини в сучасному світі. Основні принципи Європейських пенітенціарних правил у частині забезпечення належних матеріально-побутових умов полягають у тому, що утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів, життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві [40]. Тобто матеріально-побутові умови утримання осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, не повинні принижувати їх людську гідність.

У міжнародно-правових документах з прав людини фіксуються не лише ті чи інші параметри правового статусу осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а й розглядаються питання виправлення і

ресоціалізації, утримання засуджених, управління установами пенітенціарної системи, тобто розглядається весь комплекс заходів з організації виконання покарань та діяльності виправних установ [144, с. 120].

Основою покарання у виді позбавлення волі у розумінні міжнародних стандартів є те, що особа вже позбавлена свободи і не може бути інших додаткових обтяжень, а тому робиться акцент на належних матеріально-побутових умовах її тримання, як необхідних важелях для виправлення і ресоціалізації правопорушника.

Детальний аналіз міжнародних стандартів у сфері поводження з правопорушниками дає нам можливість виокремити стандарти матеріально-побутового забезпечення за окремими напрямками.

Наприклад, вимоги до матеріально-побутового забезпечення ув'язнених містяться в частині II «Умови тюремного ув'язнення» Європейських пенітенціарних правил: «Місце відбування покарання і розміщення», «Гігієна», «Одяг та постільні речі», «Харчування».

Відповідно до п. 18.1 Європейських пенітенціарних правил, розміщення ув'язнених, і зокрема, надання місць для сну, повинне проводитися з повагою до людської гідності та, по можливості, із забезпеченням можливості усамітнення, а також відповідно до санітарно-гігієнічних вимог з урахуванням кліматичних умов, і зокрема, площі, кубатури приміщення, освітлення, опалення та вентиляції.

У всіх будівлях, де ув'язнені повинні мешкати, працювати або збиратися:

– вікна повинні бути достатньо великими, аби ув'язнені могли читати чи працювати при природному освітленні в нормальних умовах, та забезпечувався приплив свіжого повітря, крім тих випадків, коли є відповідна система кондиціонування повітря;

– штучне освітлення повинно відповідати загальноприйнятим технічним нормам та повинна бути передбачена система сигналізації, яка дозволяє ув'язненим негайно встановлювати контакт із персоналом [40].

При цьому наголошується, що мінімальні вимоги щодо вищезазначених пунктів визначаються національним законодавством. Очевидно, така поправка зроблена з тією метою, щоб такі умови створювалися, виходячи із ресурсних можливостей держав-учасниць.

Результати соціологічного опитування засуджених до позбавлення волі в Україні вказують на те, що жилі приміщення колоній, у яких вони відбувають покарання, у переважній більшості відповідають санітарно-гігієнічним нормам (82,6 %), частково відповідають – 14,2 %, не відповідають – 3,1 % (дод. Б). Опитаний персонал у переважній більшості (95,0 %) вважає, що жилі приміщення колоній відповідають санітарно-гігієнічним нормам (дод. А). Таке сприйняття персоналом пояснюється перш за все наявністю елементів професійної деформації та вигорання; очевидно, що персонал намагається захищати «честь мундира». Адже навіть Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційний план її реалізації у 2022–2024 роках серед основних заходів передбачає приведення у відповідність з міжнародними стандартами матеріально-побутових та санітарно-гігієнічних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту [130], що напевно свідчить про їх невідповідність таким нормам.

Продовжуючи аналіз міжнародно-правових стандартів, зазначимо, що у п. 19.1–19.7 Європейських пенітенціарних правил містяться приписи щодо санітарно-гігієнічних умов установ виконання покарань. Вони повинні утримуватися в порядку та чистоті. Ув'язнені повинні мати безперешкодний доступ до санітарних засобів, які відповідають вимогам гігієни та дозволяють усамітнення. Ванних і душових повинно бути достатньо для того, аби кожен ув'язнений міг користуватися ними при температурі, яка відповідає клімату, по можливості щодня, але не менш двох разів на тиждень або частіше, якщо це необхідно для підтримки гігієни.

Ув'язнені повинні утримувати себе, свій одяг і спальні місця в чистому та охайному вигляді. Адміністрація пенітенціарної установи має забезпечувати їм для цього відповідні засоби, включаючи туалетні

приналежності, а також приналежності та матеріали для підтримки чистоти [40].

У контексті викладеного, в ході проведеного нами анкетування встановлено таке: 75,7 % опитаних засуджених повідомили, що туалетними приналежностями, а також матеріалами для підтримання чистоти їх забезпечує адміністрація установи, 24,3 % цього не підтвердили (дод. Б).

Також було цікаво з'ясувати, чи забезпечує адміністрація виправних колоній засуджених предметами першої потреби у разі відсутності у засудженого коштів на їх придбання або соціальних зав'язків. Як виявилось, 85,2 % персоналу вказало, що їм такі факти відомі (дод. А). Засуджені надали майже аналогічні відповіді: 81,6 % знають про такі випадки і 18,4 % не знають (дод. Б).

Аналогічні обов'язки засуджених ми знаходимо і на рівні національних законодавчих актів. Зокрема, в Положенні про виконання покарань Норвегії у розділі 3-22 також передбачено обов'язок засуджених утримувати свої кімнати в чистоті та порядку [212].

Серед практичних працівників установ виконання покарань, засуджених та правозахисників існує дискусія з приводу виконання вимог щодо утримання місць тримання в чистоті.

Опитаний нами персонал у переважній більшості (91,2 %) вважає, що утримувати в чистоті приміщення для перебування засуджених повинні самі засуджені, 4,9 % вважають, що це може робити технічний персонал, і 3,8 % допустили використання можливостей клінінгових компаній (дод. А).

Відповіді засуджених, хоча і не мають повного співпадіння, проте 65,6 % вважають, що утримувати в чистоті приміщення повинні самостійно, 19,8 % вважають, що це має робити технічний персонал, і 14,6 % допускають участь у цьому процесі клінінгових компаній (дод. Б).

Також Правила звертають увагу на необхідність задоволення санітарних потреб жінок. Наприклад, у деяких європейських країнах у в'язницях є камери для сімей, де обоє батьків заарештовані та повинні

піклуватися про маленьких дітей. Інші в'язниці дозволяють вагітним ув'язненим проходити випробувальний термін протягом останнього місяця вагітності до народження дитини, що дає їм змогу народжувати в типовій цивільній лікарні [189].

Окремо Європейські пенітенціарні правила (п. 20.1) передбачають можливість отримання одягу за рахунок держави у разі, якщо ув'язнені не мають власного прийняттого одягу, такий одяг повинен відповідати клімату та не повинен принижувати гідність ув'язненого. Кожен ув'язнений повинен бути забезпечений окремим ліжком та індивідуальними постільними принадлежностями, які утримуються в належному порядку та у гарному стані та оновлюються з частотою, необхідною для підтримки їхньої чистоти [40].

Опитаний нами персонал виправних колоній повідомив, що у 52,2 % одягом і взуттям засуджених забезпечує адміністрація установи, в 44,5 % випадків засуджені носять власні одяг і взуття, придбаний за свої кошти або з інших джерел, і лише в 3,3 % випадків одяг та взуття засуджені отримали від громадських, благодійних організацій (дод. А). Відповіді засуджених майже співпадають: 54,9 % вказали, що отримують одяг і взуття від адміністрації установи, 41,0 % зазначили, що використовують власний одяг і взуття, і 5,2 % отримували відповідні речі як благодійну допомогу (дод. Б).

У контексті порушеної проблематики слушними видаються висновки зарубіжних дослідників, що «можливість отримання предметів першої необхідності, а також зайвих товарів гарантує, з одного боку, покращення умов життя, а з іншого, є одним із ключових елементів у боротьбі з процесом декультурації» [221, с. 179].

Тут варто звернути увагу на те, що можливість працювати в колонії і заробляти також суттєво впливає на можливості покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених. Зокрема, понад 12 % опитаних нами засуджених вказали, що їм бракує забезпечення роботою (працевлаштування) та належного рівня оплати праці (дод. Б).

Вимоги Європейських пенітенціарних правил до харчування ув'язнених також мають загальний характер. Харчування повинно бути комплексним з урахуванням їх віку, стану здоров'я, релігії, культури та характеру їхньої роботи. Вимоги щодо раціону харчування, включаючи мінімальну кількість калорій та білків, визначаються національним законодавством. Їжа мусить готуватися та подаватися з урахуванням гігієнічних вимог. Прийом їжі організовується тричі на день з розумними інтервалами. Ув'язнені повинні завжди мати доступ до чистої питної води. Раціон харчування може змінюватися відповідно до приписів лікарів (п. 22.1–22.6) [40].

Якість їжі, її приготування і зовнішній вигляд можуть виявитися вирішальними при винесенні ув'язненими оцінки того, наскільки уважно і відповідально ставиться до них адміністрація місця позбавлення волі. Тому організація харчування також важлива для вироблення в ув'язнених позитивного ставлення до всього процесу їх виправлення та навчання. Простіше кажучи, погана чи погано приготовлена їжа може призвести до серйозного невдоволення серед ув'язнених. На жаль, умови у багатьох переповнених пенітенціарних установах або застарілих тюремних приміщеннях, погано оснащених кухонним обладнанням, такі, що значно ускладнюють організацію приготування і розподілу їжі на задовільному рівні. Будучи однією з основних служб всього тюремного господарства, харчоблок потребує особливої уваги, і все повинно бути зроблено для того, щоб забезпечити ув'язненим таке харчування і такі умови, в яких приймається їжа, які максимально наближені до середнього рівня в системі громадського харчування за межами місця позбавлення свободи [57, с. 125].

Проте слід зауважити, що діюче вітчизняне законодавство не передбачає будь-якої відповідальності посадових та службових осіб установ пенітенціарної служби за порушення вимог щодо харчування ув'язнених [46, с. 144].

Як показало проведене дослідження, переважна більшість засуджених (63,9 %) повністю задоволені якістю харчування, яке вони отримують в установі, 26,7 % скоріше задоволені, 9,0 % скоріше незадоволені і 0,3 % – незадоволені (дод. Б).

У свою чергу, 93,9 % опитаного персоналу виправних колоній вважає, що харчування, яке отримують засудженні до позбавлення волі в їх установах, є достатнім для підтримання їх здоров'я, частково достатнім вважає 5,0 % і недостатнім – 1,1 % (дод. А).

Важливим є періодичність отримування гарячої їжі на день. Опитані засуджені зазначили, що більшість (91,3 %) приймають їжу, що надається в установі виконання покарань, 3 рази на день, 5,6 % – 2 рази на день, 2,4 % – один раз на день, і решта (0,7 %) не приймають їжу, приготовлену в установі (дод. Б).

Наступним важливим документом у сфері поводження з ув'язненими є Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими. Окрім зазначеного нормативно-правового акта, Україна у процесі розбудови сучасної системи кримінальної юстиції (до якої входить і пенітенціарна система) спирається на велику кількість міжнародних актів у цій сфері, головні з яких: Декларація про захист всіх осіб від тортур та інших жорстких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження чи покарання (1975 р.); Конвенція проти тортур та інших жорстких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання (1984 р.); Кодекс поведінки посадових осіб в частині підтримки правопорядку (1979 р.); Принципи медичної етики, що стосуються ролі працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, у захисті ув'язнених або затриманих осіб від тортур чи інших жорстких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження (1982 р.); Мінімальні стандартні правила ООН про відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх (1985 р. – Пекінські правила); Правила ООН про захист неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р.); Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (1995 р.);

Конвенція щодо попередження тортур та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (1987 р.); Європейська конвенція про передачу засуджених (1983 р.); Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957 р.), Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими (1964 р.); Віденська конвенція про консульські відносини (1989 р.) [88].

Після тривалого процесу перегляду Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з ув'язненими, у 2015 р. вони отримали назву «Правила Нельсона Мандели». Таку назву вони отримали з метою вшанування спадщини Нельсона Мандели, покійного президента Південної Африки, який 27 років провів у в'язниці Південної Африки [194].

Частково причиною перегляду Правил було те, що попередні міжнародні тюремні стандарти відображали «досягнення у виправній науці та передовій практиці» з 1950-х років. У подальшому виникла потреба урахування шістдесяти років досліджень соціальних наук, а також змін у роботі в'язниць, законах про права людини, механізмах дотримання галузевих стандартів ООН та політичній динаміці [207, с. 264].

Дж. Пірс зазначає, що Правила Нельсона Мандели відрізняються від попередніх стандартів та інших документів з прав людини з двох причин. По-перше, вони інтегрують емпіричні дослідження та експертні висновки як частину свого обґрунтування. По-друге, вони врівноважують нормативні принципи прав людини з практичними міркуваннями функціонування пенітенціарних установ [207, с. 293].

Як стверджує В. Прайс, цінність Правил Нельсона Мандели виходить далеко за межі їх статусу як авторитетного інструмента для розгляду порушень норм міжнародного права у в'язницях: додаткова їх цінність полягає в тому, що вони надають практичні та конкретні вказівки для політиків і пенітенціарної адміністрації щодо того, як застосовувати рамки прав людини та обов'язкові закони про права людини в контексті управління в'язницею [208, с. 732].

Фундаментальне значення для гарантування засудженим права на належне матеріально-побутове забезпечення має положення п. 5.1 Правил Нельсона Манделі: вони визначають засади реалізації тюремного режиму, який повинен прагнути зводити до мінімуму ту різницю між життям у в'язниці та життям на свободі, яка послаблює почуття відповідальності ув'язнених або повагу їхньої гідності як людської особистості. Важливим у контексті протидії дискримінації засуджених (на що звертається увага в п. 2 Правил Нельсона Манделі) є положення п. 5.2, на підставі якого тюремна адміністрація вживає всіх розумних заходів щодо розміщення та адаптації для забезпечення того, щоб ув'язнені з фізичними, психічними чи іншими вадами мали повний та ефективний доступ до життя у в'язниці на рівноправній основі [80].

За напрямом подальшої трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему нового типу звертають на себе увагу норми п. 12 Правил Нельсона Манделі, що містять приписи щодо доцільності забезпечення ув'язнених окремою камерою чи кімнатою на нічний час. У свою чергу, з метою гарантування засудженим права на особисту безпеку, важливим є таке положення: якщо ж з особливих причин, таких, як тимчасове перевантаження пенітенціарної установи, доводиться відмовитися від цього правила, розміщувати двох в'язнів в одну й ту ж камеру або кімнату є небажаним. Правилами робиться слушне уточнення, що якщо в установі передбачено розміщення ув'язнених у загальних камерах, то перед прийняттям рішення про спільне тримання таких осіб має проводитися ретельний відбір [80].

З цього приводу ми запитали засуджених до позбавлення волі: який із варіантів тримання засуджених є, на Вашу думку, найбільш оптимальним? Отримали наступні результати: у приміщеннях казарменого типу – 23,6 %, у приміщеннях блочного типу – 64,9 %. Одиночне тримання (надання окремої камери на нічний час із залученням засуджених до спільних виховних, спортивних та інших заходів у денний час під контролем адміністрації)

підтримали 9,0 % засуджених і тримання по 2 особи підтримали 2,4 % респондентів із числа осіб, позбавлених волі (дод. Б).

У свою чергу, персонал установ виконання покарань також найбільш оптимальним варіантом тримання засуджених вважає приміщення блочного типу – 76,4 %. 17 % схвалюють сьогоденну систему тримання засуджених (приміщення казарменого типу) і лише 6,6 % віддали перевагу одиночному триманню (надання окремої камери на нічний час із залученням засуджених до спільних виховних, спортивних та інших заходів у денний час під контролем адміністрації) (дод. А).

Для забезпечення реалізації невід'ємного й міжнародно визнаного права на заборону бути підданим нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [58; 81], Правила Нельсона Мандели (п. 13) наголошують на тому, що всі приміщення, якими користуються ув'язнені, особливо всі спальні приміщення, мають відповідати всім санітарним вимогам, причому належну увагу слід звертати на кліматичні умови, особливо на кубатуру цих приміщень, мінімальну їх площу, освітлення, опалення та вентиляцію [80].

Доречно звернути увагу, що логіка побудови Правил Нельсона Мандели, що аналізуються, враховує дуалізм взаємних прав і обов'язків суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, коли праву суб'єкта відбування покарання (засудженого) відповідає обов'язок суб'єкта виконання покарання (пенітенціарної адміністрації) і навпаки. Також проведений аналіз засвідчує наявність у сфері матеріально-побутового забезпечення групи обов'язків, що у формі імперативних норм (вимог) стосуються не лише пенітенціарної адміністрації, а й засуджених. У такий спосіб Правила Нельсона Мандели, покладаючи відповідний обов'язок на персонал установ виконання покарань щодо примушування засуджених до виконання певних дій, по суті також визначають юридичні обов'язки останніх.

Наприклад, п. 18.1 Правил Нельсона Мандели зобов'язує пенітенціарний персонал вимагати від ув'язнених утримувати себе в чистоті,

при цьому обов'язок із забезпечення цих осіб водою і туалетним приладдям, необхідним для підтримання чистоти та здоров'я, покладено на установу [80]. Аналогічна норма міститься і у п. 19.5 Європейських пенітенціарних правил [40]. Отже, наведені положення Правил Нельсона Мандели мають стати правовими орієнтирами реформування кримінально-виконавчої системи України в частині забезпечення такого основного права засуджених, як належне матеріально-побутове забезпечення, яке є похідним від конституційного права людини і громадянина на достатній життєвий рівень.

Усі приміщення, де живуть, працюють або збираються засуджені, повинні відповідати санітарно-гігієнічним вимогам і кліматичним умовам, а також вимогам щодо площі, квадратури, освітлення, опалення і вентиляції (п. 13 Правил Нельсона Мандели) [80].

Як зазначено у коментарі до Європейських пенітенціарних правил, «стан тюремних приміщень безпосередньо впливає на всі умови і моральну атмосферу, в яких утримуються особи, позбавлені волі, а також зачіпає функції, які виконуються персоналом, заходи виправного впливу на ув'язнених і стан їхнього духу, а також управління пенітенціарними установами [57, с. 122]. Безумовно, необхідно всіляко заохочувати прагнення до поліпшення середовища, у якому перебувають правопорушники, зокрема, проведенням ремонту приміщень, а також урахувувати зазначене вище при будівництві нових пенітенціарних установ.

Дослідження Г. Сайкса та С. Мессінджера (1960 р.) показали, що тюремне життя характеризується депривацією. Депривація – це психічний стан, коли суб'єкт не має змоги задовольняти деякі свої основні (життєві) психічні потреби достатньою мірою впродовж тривалого часу. Тобто йдеться про втрату чогось такого, що необхідно індивіду для задоволення певних важливих потреб. Це призводить до різних моральних і психологічних відхилень у поведінці та діяльності. Серед основних видів депривації вчені виділили у тому числі матеріальну. Вони зазначили, що пересічний

ув'язнений опиняється в суворих і спартанських умовах, які нав'язують йому хворобливі уявлення [226].

Як позитивний приклад можна навести тюремну систему Німеччини, де законодавчо закріплено, що зміна натільної білизни засудженим здійснюється два рази на тиждень, а постільної білизни – один раз на два тижні, що неухильно виконується [90, с. 141].

Опитані нами засуджені повідомили, що постільна білизна для них змінюється раз на 7 днів – 92,4 %, раз на 14 днів – 2,4 %, раз на місяць – 5,2 % (дод. Б).

Персонал, у свою чергу, зазначив, що зміна постільної білизни здійснюється раз на 7 днів – 91,7 %, раз на 14 днів – 7,1 %, раз на місяць – 1,1 % (дод. А). Як бачимо, результати опитування перебувають у межах похибки, що вказує на їх високу достовірність.

Мабуть, одне з найважливіших значень для збереження здоров'я людини має повноцінне харчування. В ієрархічній системі потреб людини, за Абрагамом Маслоу, їжа і вода належать до найважливіших фізіологічних потреб [26, с. 41]. Отже, доступ до повноцінного харчування, якісної питної води є одним із важливих завдань адміністрації установ виконання покарань.

Правила Нельсона Мандели (п. 22) зобов'язують адміністрацію місць позбавлення волі забезпечити кожного засудженого калорійною їжею, яка даватиме можливість підтримувати його здоров'я і сили, їжа повинна бути хорошої якості, належним чином приготовлена і подана. Кожен в'язень повинен мати питну воду, коли відчуватиме в ній потребу [80]. Вивченню проблем доступу до води для осіб, які перебувають у місцях ізоляції, як відмічають зарубіжні вчені, не приділяється належної уваги, цю проблему у переважній більшості ігнорують [179; 205].

В. Прайс, досліджуючи проблеми імплементації Правил Нельсона Мандели у діяльність пенітенціарної системи Канади, зазначає, що з практичної точки зору Виправна служба Канади має обслуговувати велику кількість ув'язнених з різними харчовими вимогами, з уподобаннями від

дичини до гострої їжі, що ускладнює дотримання Правил Нельсона Мандели [208, с. 758]. Очевидно, вітчизняна система виконання покарань також має велику кількість засуджених, які мають різні гастрономічні уподобання, а тому це не повинно ставати перепоною на шляху наближення системи харчування засуджених до рівня громадського харчування за межами місць позбавлення волі.

Опитані нами засуджені цілком схвально підтримали пропозицію, у якості експерименту, дозволити засудженим до позбавлення волі самим готувати їжу: її підтримують 78,1 % опитаних (дод. Б). Чого не скажеш за персонал, адже лише 19,2 % опитаних підтримали таку пропозицію (дод. А).

Частковою відповіддю на таке сприйняття пропозиції з боку персоналу, на нашу думку, є результати відповідей на інші питання. Наприклад, 45,6 % опитаних представників персоналу негативно сприйняли пропозицію покращення певних умов відбування покарання (наприклад, харчування, медичних послуг тощо) за додаткову плату з боку засуджених. Хоча 40,1 % підтримують таку пропозицію повністю, 14,3 % ставляться позитивно, але лише для засуджених, які стають на шлях виправлення (дод. А). На нашу думку, персонал сприймає сучасний стан матеріально-побутового забезпечення засуджених як один із каральних елементів покарання.

У свою чергу, 29,9 % опитаних нами засуджених підтримали пропозицію покращити своє харчування за додаткову плату з їх боку, адже мають таку фінансову можливість, 28,8 % фінансової можливості не мають, проте пропозицію підтримують, і 41,3 % не підтримують таку пропозицію, оскільки їх цілком влаштовує харчування в колонії (дод. Б).

Окрім основного, міжнародні стандарти та правила передбачають і додаткове матеріально-побутове забезпечення ув'язнених. Так, Європейські пенітенціарні правила встановлюють право ув'язнених купувати чи іншим способом набувати для особистого користування промислові товари і продукти харчування (п. 31.5) і вимагають надавати ув'язненим можливість

регулярно отримувати за передплатою газети, періодичні видання та інші публікації (п. 24.10) [40].

Міжнародний досвід надання ув'язненим додаткового матеріально-побутового забезпечення за рахунок власних коштів різноманітний. У Франції частина зароблених грошей надходить у фонд, яким ув'язнений має право розпоряджатися в період відбування покарання [219]. У Норвегії всі працюючі ув'язнені і ті, що навчаються, отримують невеликі суми грошей на кишенькові витрати для покупки сигарет, письмового приладдя, телефонні переговори і т.д. [213]. У Пакистані ж роль магазину виконує тюремний візок, з якого один раз на день можна купити яблуко, зубну щітку, мило і т.п. втридорога, при цьому передачі заборонені [225].

Ми також поцікавилися, які з умов відбування покарання було б бажано покращити за додаткову плату з боку засуджених? Було отримано такі відповіді засуджених: житлові (побутові) умови (36,1 %), медичне обслуговування (58,0 %), харчування (24,0 %), решта (5,2 %) зазначили, що не потребують будь-якого покращення (дод. Б). Механізм надання покращених житлових умов для осіб, які тримаються у слідчих ізоляторах в Україні, у якості пілотного проєкту вже опрацьований та функціонує. Більш детально про таке нововведення йдеться далі в дисертації.

У рамках європейської системи виконання покарань лідерами у сфері гуманізації матеріально-побутових умов відбування покарань є Фінляндія, Норвегія, Данія і Швеція. У юридичній літературі існує термін «скандинавська винятковість» (Scandinavian exceptionalism) [193]. Більш докладно позитивні практики у сфері матеріально-побутового забезпечення у зарубіжних країнах ми розглянемо у наступному підрозділі дисертації.

Очевидно, що зарубіжний досвід у сфері матеріально-побутового забезпечення не дає нам безумовних прикладів для наслідування. Погоджуємося з В. Прайс, що Правила Нельсона Мандели – це набагато більше, ніж список бажань, який було б добре мати в ідеальному світі. Проте існує очевидна проблема, як забезпечити їх практичну реалізацію. Адже

навіть самі Правила Нельсона Мандели визнають труднощі всебічної імплементації, вказуючи на велику різноманітність правових, соціальних, економічних і географічних умов у світі, та заохочують їх впровадження з урахуванням місцевих умов і контексту [208, с. 736]. Отже, вважаємо, що Україні, як державі, що розвивається і має європейські устремління, необхідно з досвіду різних країн брати тільки краще і намагатися адаптувати його для умов нашої країни.

Як зазначає С. Санторсо, основним елементом, який слід підкреслити, є те, що робота у в'язниці може бути одним із можливих шляхів досягнення успіху в накопиченні ресурсів. Однак, результати його дослідження показують, що лише 23 % ув'язнених мають трудову діяльність, у більшості випадків нерегулярно та погано оплачувану. Тоді можливість отримати матеріальні або нематеріальні ресурси ззовні стає вирішальною для отримання основних потреб [221, с. 177].

Також названий дослідник зазначає, що стан затриманої особи відрізняється від стану вільної людини вимушеним відокремленням від середовища походження та соціальних і емоційних зв'язків, у яких вона жила. Позбавлення волі полягає у втраті на момент прийняття особи до в'язниці більшості з наявних раніше можливостей. У в'язниці ув'язнений повинен дотримуватися ряду норм, які диктують йому, як формально, так і неофіційно, що дозволено, а що заборонено; як суб'єкт, проти його волі вилучений із регулярних суспільних відносин, він потрапляє в контекст злиднів, який стає його новим всесвітом [221, с. 174].

Інші вчені звертають увагу на те, що погані умови ув'язнення, переповненість, нестача персоналу та відсутність інвестицій у програму реформи пенітенціарної системи – усе це значно підриває спроможність в'язничної адміністрації ефективно реабілітувати та реінтегрувати ув'язнених назад у суспільство та сприяє високим рівням рецидивів [228, с. 46].

Проведений нами аналіз нормативно-правових актів, що визначають міжнародні стандарти матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі дає підстави стверджувати, що система матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні за її формальними ознаками відповідає вимогам міжнародно-правових актів у сфері забезпечення прав засуджених, проте механізми такого забезпечення реально не дають можливості доступу таким особам до вказаних стандартів [25, с. 77].

3.2 Зарубіжний досвід матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі

Вивчення позитивного зарубіжного досвіду виконання кримінальних покарань не є даниною моді. Адже дійсно країни Європейського Союзу та інші країни цивілізованого світу є взірцем для країн, що розвиваються, у тому числі у сфері дотримання прав та свобод осіб, які перебувають в місцях ізоляції (пенітенціарних установах). Не виключенням є і сфера матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, яка виступає однією із вагомих складових дотримання міжнародних стандартів у пенітенціарній сфері. Тому в межах дисертаційного дослідження ми поставили перед собою завдання вивчити позитивний зарубіжний досвід організації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

У літературі, присвяченій проблемам пенітенціарії, досить часто можна побачити думку, що країни Північної Європи розглядаються як країни добробуту з високими інвестиціями в соціальну систему, які також мають незначні відмінності в рівнях доходів населення та чинять опір глобальному руху, спрямованому на поширення каральних тенденцій. Ці країни мають

низький рівень тюремного населення, гуманні умови ув'язнення та ефективну політику боротьби зі злочинністю [231].

Як ми вже згадували у попередньому підрозділі дослідження, у юридичній літературі, присвяченій проблемам пенітенціарної системи, існує термін «скандинавська винятковість» (Scandinavian exceptionalism). Скандинавська винятковість є особливо плідним прикладом обмеженості макроструктурних пояснень того, як конститується та організовується покарання. Насправді потужний і зростаючий масив наукових досліджень, що включає емпіричний аналіз на локальному та мікрорівнях того, як накладається та переживається покарання, ускладнив макроструктурні пояснення скандинавської винятковості [214, с. 95].

Скандинавські країни (Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція) мають відносно низький рівень тюремного населення та вважаються такими, що мають виняткові (хороші) умови відбування покарань, тому скандинавська пенітенціарна політика та пенітенціарні системи використовуються як позитивні приклади значною мірою в усьому світі. Станом на 2020 р. рівень тюремного населення відносно населення країн складав у Данії – 71; Ісландії – 45; Норвегії – 58,8; Фінляндії – 49,9; Швеції – 65. Середній скоригований показник тюремного населення у світі на 100 тис. населення у 2020 р. складав 116,7 [171, с. 33]. Як видно з наведених статистичних показників, дійсно скандинавські країни мають нижче середнього показник тюремного населення, а деякі країни цієї групи і вдвічі менше.

Наведене вказує на необхідність вивчення досвіду матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі у скандинавських країнах. Значний внесок у питання вивчення скандинавської винятковості пенітенціарних установ здійснили Дж. Пратт та А. Еріксон, які на основі широкого історичного аналізу та польових досліджень, проведених у пенітенціарних установах Англії, Австралії та Нової Зеландії з одного боку та Фінляндії, Норвегії та Швеції з іншого, здійснили спробу відповісти на

запитання, чому одні сучасні суспільства карають правопорушників інакше, ніж інші? Чому одні більш «жорстокі», а інші більш терпимі, і як можна пояснити ці відмінності? [210]. Дослідження вказаних авторів і вводять до наукового обігу термін «скандинавська винятковість».

Дж. Пратт, проводив своє дослідження у 2006 р., рівень тюремного населення на той час у скандинавських країнах коливався від 66 до 82 на 100 000 населення країни. У Норвегії було 66, у Данії – 67 відповідно, у Фінляндії – 68 і у Швеції – найвищий (82) [209, с. 119]. Як бачимо з наведених нами вище показників тюремного населення відносно населення країн, вони змінюються у сторону суттєвого зменшення за винятком однієї країни: Норвегія – 58,8, Фінляндії – 49,9, Швеція – 65, Данія – 71.

Особливістю пенітенціарної системи скандинавських країн є те, що виправні колонії в основному представляють собою невеликі пенітенціарні установи. Наприклад, Швеція має 79 таких закладів на 10,4 млн. населення. Тоді як в Україні до початку повномасштабного вторгнення росії (24.02.2022) перебувало 114 діючих установ виконання покарань (виправні колонії, слідчі ізолятори, виховні колонії, виправні центри) [43].

В'язниці поділяються на три рівні безпеки, де найнижчий рівень безпеки – це в'язниці відкритого типу, а два інші рівні – це в'язниці закритого типу. Рівень безпеки базується на здатності приміщень запобігати втечам та іншим суспільно небезпечним проявам з боку ув'язнених. У процесі винесення вироку саме суд вирішує, який ризик становить правопорушник, щоб переконатися, що його чи її не поміщають у в'язницю з більшою охороною, ніж це необхідно [197].

Описуючи умови відбування покарань у скандинавських країнах (Дж Пратт зупинився на вивченні трьох країн), вказаний дослідник зазначає, що умови ув'язнення в більшості скандинавських в'язниць надзвичайно хороші порівняно з умовами ув'язнення в інших країнах. У в'язницях обладнано кімнати загального користування, де ув'язнені можуть спілкуватися. Засуджені зазвичай мають власні камери з власним телевізором

і внутрішніми санітарними кімнатами. Як зазначає Дж. Пратт, будь-якого відвідувача, знайомого з англо-американськими в'язницями, вражає те, що ув'язнені мають особистий простір і відносний матеріальний комфорт.

У скандинавських пенітенціарних установах немає «тюремного запаху» – комбінованого аромату поганої особистої гігієни, приготування їжі та сигаретного диму. Блочна система спроектована так, що кожен блок має загальні кімнати або вітальні із загальним телебаченням і кухнею для приготування легких страв. У деяких в'язницях окремі ув'язнені повністю харчуються самостійно. У в'язницях більш мінімального рівня безпеки засуджені мають право відвідувати магазини поза межами в'язниці для придбання продуктів та предметів першої потреби. Проте в основному засуджені харчуються в їдальні, якою навіть часто користується персонал пенітенціарної установи.

Окрім цього у якості ілюстрації виняткових якостей скандинавських в'язниць, Дж. Пратт наводить приклад використання засудженими можливостей штучної засмаги, так званих «соляріїв». Перш за все це викликано тривалою відсутністю сонячного світла скандинавською зимою, що може призвести до серйозного дефіциту вітаміну D. Основою «скандинавської винятковості», на думку Дж. Пратта, є сильний соціальний добробут, сильні культурні переконання, а також соціальні структури та солідарність [209, с. 126–129, 135].

Р. Нільссон, досліджуючи прогресивну пенітенціарну систему Швеції, звертає увагу, що так звану ідею шведської моделі слід розглядати в рамках шведської держави добробуту. Специфічні соціальні, культурні та політичні умови, створені соціал-демократичною політикою соціального забезпечення, і є причиною того, що Швеція була прикладом для наслідування в пенітенціарній сфері протягом значного періоду часу [201, с. 93].

Наведену тезу Р. Нільссона підтверджують й інші дослідники, зазначаючи, що одним із головних основоположних принципів соціальної держави є так звана шведська держава загального добробуту, яка відома

високим рівнем життя, де кожен має доступ до соціальних виплат [178, с. 17]. Це у свою чергу має значний вплив на формування пенітенціарної системи Швеції. І незважаючи на те, що «шведська система соціального забезпечення була реформована, а соціальні виплати дещо скорочені, вона в основному залишається тією самою інституційною системою, що базується на громадянських правах і соціальних правах» [173, с. 108].

Важко не погодитися з тезою Дж. Пратта, що скандинавська винятковість має служити орієнтиром і джерелом натхнення для інших країн [209, с. 135].

На вивченні «скандинавської винятковості» зосередила своє дослідження В. Шаммас, яка вивчала особливості функціонування норвезької в'язниці мінімального рівня безпеки, що має назву «Тюремний острів» [223, с. 104]. Зазначена в'язниця розрахована на 100 ув'язнених та близько 80 представників персоналу. Ув'язнені після прибуття утримуються у гуртожитках, кожен із яких розрахований на 15–20 осіб. Після карантину вони переходять до котеджів, де проживає від чотирьох до шести осіб у кожному. Ув'язнені мають можливість працювати, навчатися, купувати продукти та готувати їжу самостійно. Умови життя, наскільки це можливо, мають відображати зовнішній світ. На острові велика свобода пересування. Засуджені можуть вільно гуляти у вільний час після роботи [223, с. 106].

Аналогічні умови відбування покарання у відкритих в'язницях Фінляндії. Концепція скандинавської в'язниці відкритого типу з'явилася у Фінляндії, де в 1930-х роках засудженим дозволили працювати на фермах після закінчення робочого дня. Після того, як ув'язнені закінчують роботу або заняття, вони можуть вільно прогулюватися територією пенітенціарної установи, а іноді і відвідувати місцеві громади. Зі своєї зарплати такі засуджені сплачують податки та «квартплату», купують їжу, віддають гроші своїй сім'ї та жертвам і відкладають гроші на звільнення.

Отже, що таке «скандинавська винятковість»? Проведений аналіз наукової літератури дає можливість нам стверджувати, що у першу чергу це

явище, що виявляється у надзвичайно низьких показниках ув'язнення та винятково хороших умовах відбування покарань у пенітенціарних установах Скандинавії порівняно з іншими країнами.

Матеріально-побутові умови у більшості скандинавських в'язниць надзвичайно хороші, створені унікальні можливості для особистого простору, навчання та/або працевлаштування. Камери для утримання засуджених мають телевізори, обладнані санітарні кімнати. Фундамент скандинавської винятковості пов'язаний зі специфічними характеристиками та історією цих країн, такими як сильний соціальний добробут, сильні егалітарні культурні переконання, а також соціальні структури та солідарність. Однак турбота та увага до правопорушника вважаються такими ж важливими, як і довгострокова профілактика. І основними цілями пенітенціарної системи і покарання є запобігання новим кримінальним правопорушенням. Така проблема, як переповненість пенітенціарних установ, у Норвегії вирішується, наприклад, шляхом поміщення засуджених у чергу для відбування покарання [193, с. 518]. Принагідно зазначимо, що станом на 2023 р. переповнення установ виконання покарань для України не є актуальною проблемою, адже місць позбавлення волі набагато більше, ніж засуджених. Але це не означає, що наявність вільних місць впливає на вивільнення коштів для покращення матеріально-побутових умов для засуджених до позбавлення волі. Фінансування системи виконання покарань останніми роками здійснюється за залишковим принципом, і станом на 2022 р. залишається на рівні 47,8 % [130]. Середньодобова витрата коштів за Кодом програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету Виконання покарань установами і органами Державної кримінально-виконавчої служби України у 2022 р. (з розрахунку на 48 000 осіб, що перебувають у місцях ізоляції) складає 414,80 грн., що складало близько 12,6 євро за середньозваженим курсом валют [97]. Для порівняння скандинавські країни витрачають на утримання одного в'язня у середньому

272,65 євро. Фінляндія – 204,3, Нідерланди – 265,0, Норвегія – 318,3, Швеція – 303,0 євро [171, с. 130–131].

Незважаючи на цілком схвальне сприйняття пенітенціарних систем скандинавських країн, ми бачимо публікації критичного характеру. Наприклад, К. Рейтер, Л. Секстон та Дж. Самнер вважають, що вихваляння скандинавськими в'язницями як бастіонами людяності та гідності дозволяє спостерігачам замовчувати дискомфорт і біль, властиві узгодженому порядку покарання в датських в'язницях. Простота скандинавської винятковості, як і багатьох інших макрорівневих пояснень покарання, лежить в основі його привабливості. Але такі макротерії закривають протиріччя покарання та гуманності, нормалізації та обмеження, які відтворюються на місці через взаємодію між персоналом і ув'язненими. Однак, коли ця завіса піднята, ми залишимося боротися з протиставленням і безладдям, властивим нашим системам покарання – без бажаної моральної висоти скандинавського ідеалу [214, с. 108].

Згадані автори піднімають складне питання, натякаючи на те, що суворіші тюремні системи можна виправити, але вони не відображають мікрорівневих реалій ув'язнення.

Д. Годд-Квам також критикує норвезьку пенітенціарну систему, називаючи її пасивною ерозією пенітенціарної винятковості. Обмежений карний популізм, який пронизує дискурс, ризикує мати негативні наслідки для системи кримінальної опіки в цілому та для позиції іноземців (осіб без громадянства) у норвезькому суспільстві [229, с. 2].

Незважаючи на цілком позитивні відгуки функціонування скандинавської моделі функціонування цих країн, економісти зазначають, що рано чи пізно скандинавська модель остаточно здасть свої позиції. Нарощуються проблеми з ринковою економікою, існує локальний надлишок робочої сили й, навпаки, її нестача, політика соціал-демократів ослаблюється, виникають проблеми з тісною кооперацією з профспілками, знижується рівень членства у профспілках. Окрім цього високі податки й

зростання попиту на соціальні послуги, зловживання соціальними виплатами, імміграція та демографічні зміни стали тими факторами, які чинять тиск на подальше існування моделі [145].

У Новій Зеландії також є особливі приклади створення побутових умов для засуджених. Так, у 2010 р. відкрили новий блок на 78 ліжок, який складався з 13 контейнерів довжиною дванадцять метрів, кожен із яких був переобладнаний у три камери. Кожна з камер (шість метрів на три метри) вміщує двох чоловіків. Ці камери засуджені будували самостійно з використанням транспортних контейнерів. Як зазначав міністр з питань виконання покарань, ці камери не є табором відпочинку, хоча є зовнішній простір, і вони дуже людяні. З огляду на те, що вчинення кримінального правопорушення є добровільним актом, людина, яка його вчинила, повинна розуміти, що на це буде реакція, і відповіддю цілком може бути поміщення до в'язниці.

Економіка Нової Зеландії станом на 2013 р. належала до розвинених ринкових економік планети і мала 211,6 млрд. доларів США валового внутрішнього продукту. ВВП України на той час складав 190 млрд. доларів США [210, с. 3].

Загалом в'язниці працюють найкраще, якщо вони маленькі. Великі в'язниці мають бути суворо регламентованими, а життя в них має бути конвеєрним. Індивідуальні потреби можуть швидко загубитися у прагненні задовольнити інституційні пріоритети. Це дегуманні місця, де важко підтримувати безпеку та порядок, уразливі ув'язнені стають ізольованими, а шанси на виправлення ще більше зменшуються. Щоб звести до мінімуму шкоду від ув'язнення, в'язниці мають бути невеликими за розміром [202].

Такого висновку також дійшли у своєму дослідженні Б. Йонсен, П. Гранхейм та Дж. Гельгесен, які вважають, що у невеликих в'язницях існує децентралізована та менш ієрархічна структура, яка забезпечує видимість, прозорість та багато неформальних та менш напружених повсякденних контактів між залученими сторонами. Ці умови разом із співпрацею,

розсудливістю у використанні влади та дбайливим очікуванням, де взаємодія ґрунтується на індивідуальних стосунках, полегшують досягнення гуманного середовища та гуманного ставлення до тих, хто живе та працює в таких в'язницях [193, с. 527].

Досліджуючи позитивні практики матеріально-побутового забезпечення засуджених у зарубіжних країнах, ми зустрічаємо різні моделі побудови такого забезпечення. Загалом можна виділити три форми такого забезпечення: повне державне забезпечення; поєднання приватного капіталу з державним; приватні в'язниці [23, с. 296].

Повне державне забезпечення має свої переваги та недоліки, і враховуючи те, що національна пенітенціарна система перебуває на повному державному забезпеченні, за винятком окремих елементів надання платних послуг в умовах слідчих ізоляторів, науковий інтерес становлять моделі, де до матеріально-побутового забезпечення залучений приватний бізнес.

Одним із елементів участі приватного бізнесу в матеріально-побутовому забезпеченні є аутсорсинг (від англ. *outsourcing* або *outer-sourcing*). На законодавчому рівні відсутнє поняття аутсорсингу проте воно згадується у Класифікаторі видів економічної діяльності ДК 009:2010. Там зазначено, що аутсорсинг – це угода, згідно з якою замовник доручає підряднику виконати певні завдання, зокрема, частину виробничого процесу або повний виробничий процес, надання послуг щодо добору персоналу, допоміжні функції [53].

У країнах, де використовується модель поєднання державно-приватного сектору матеріально-побутового забезпечення, найпоширенішою є передача на аутсорсинг харчування засуджених. Очевидно, є необхідність вивчення такого досвіду в силу того, що він використовується і в Україні, але в інших сферах (шкільне харчування, харчування військовослужбовців Збройних Сил України). Незважаючи на поширення такої практики, вона часто піддається критиці. Адже головний аргумент опонентів такої моделі полягає у тому, що підприємці, як правило, орієнтуються на отримання

максимального прибутку, а це, у свою чергу, може суперечити суспільним інтересам і результатам, які очікуються від надання комплексних державних послуг.

Отже, в межах наукового завдання проаналізуємо зарубіжний досвід державно-приватних відносин у пенітенціарній сфері. Як зазначає Д. В. Ягунов, приватні в'язниці та взагалі в'язнична приватизація, яка сьогодні набула форми глобального феномену, видається такою чарівною паличкою [168, с. 72]. Зазначений автор, цитуючи прихильників приватизації установ виконання покарань, звертає увагу, що поширеною є теза, за якою «приватні в'язниці є більш дешевими, більш прозорими, підзвітними та більш інноваційними, аніж державні в'язниці». А тому, вихід із лабіринту кризи сучасних національних пенітенціарних систем та масового переповнення пенітенціарних установ існує, і цей вихід начебто лежить на поверхні [168, с. 72], тобто приватизація установ виконання покарань. Очевидно, крім цього, прихильники приватизації в'язниць керуються ще одним принципом бізнесу – держава не може бути ефективним власником [5]. Але у цьому випадку необхідно пам'ятати, що основне призначення виправних установ – виправлення і ресоціалізація засуджених. І незважаючи на можливість делегування частини функцій недержавним інституціям (приватним, некомерційним), головну мету покарання (кару) делегувати неможливо.

Такий висновок за результатами проведеного порівняльно-правового дослідження виконання покарання у виді позбавлення волі робить і М. С. Пузирьов, зазначаючи, що приватні структури не повинні впливати на формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, справа виправлення і ресоціалізації засуджених, із метою підвищення відповідальності за доручену справу, має перебувати під контролем держави, не відкидаючи, у свою чергу, можливості громадського моніторингу за дотриманням прав засуджених і ув'язнених [136, с. 395].

Серед аргументів на користь приватизації пенітенціарних установ є й такі:

– приватний бізнес менше обтяжений «бюрократизмом» і може швидше закупувати необхідні товари та послуги;

– керівники приватних компаній мають можливість більш жорстко керувати найманими працівниками, у приватних компаній відсутні професійні спілки та державні соціальні гарантії для персоналу;

– у приватному секторі менеджери та компанії, якими вони керують, несуть більший фінансовий ризик, ніж менеджери державних компаній (державних установ), що спонукає їх приділяти більше уваги як контролю витрат, так і якості послуг;

– наявність приватних компаній створює конкуренцію, а отже стимули для зменшення витрат, та бути більш ефективним, чого не існує в «державних монополіях» [199, с. 26].

Контраргументи є не менш переконливими:

– приватні компанії часто нехтують правилами безпеки, наймають недосвідчений персонал із метою економії на оплаті праці;

– відсутність дієвого контролю за діяльністю приватних компаній призводить до поганого обслуговування;

– укладання контрактів на обслуговування пенітенціарних установ часто супроводжується корупційними скандалами, змовами на торгах;

– приватні компанії навмисно можуть знижувати вартість послуг, а потім звертатися з вимогою збільшувати вартість наданих послуг, або не надавати обіцяний рівень послуг чи взагалі відмовитися від виконання умов контракту і залишити державний сектор у безвиході;

– приватний сектор має право на страйк та припинення роботи, що заборонено представникам державних установ [199, с. 26–27].

Окрім цього, дослідники проблем діяльності приватних пенітенціарних установ у США звертають увагу на те, що можуть посилитися труднощі, пов'язані з набором компетентного персоналу [177, с. 59].

Як бачимо, не все так однозначно, як може здаватися з першого погляду. Для того, щоб дати відповідь, який зі способів покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі є найефективнішим, необхідно здійснити більш детальне вивчення зарубіжного досвіду.

Незважаючи на те, що приватний сектор має довгу історію участі у діяльності пенітенціарних установ, приватних в'язниць налічується менше 5 %, в США цей показник складає лише 7 % [177, с. 6].

Проаналізуємо практику державно-приватного партнерства в різних країнах.

Так, світовим лідером у приватизації установ виконання покарань є США, у 2003 р. рівень приватизації у 50 штатах коливався від 0 до 44,2 %, при цьому 20 штатів мали значення 0,5 % і 20 штатів мали значення нижче 10 %. І напевно це пов'язано також із тим, що США мають найбільше в'язничне населення у світі.

Приватизація пенітенціарної сфери в США перш за все викликана розчаруванням громадськості через очевидну нездатність пенітенціарної системи реабілітувати правопорушників і небажання виділяти більше фінансування виправним установам у поєднанні зі зростаючою кількістю засуджених. Очевидно, одним із рішень зазначеної проблеми і мала бути приватизація в'язниць, як повна так і часткова. Вагомим аргументом на користь передачі об'єктів в експлуатацію приватному сектору були обґрунтування, що це призведе до скорочення витрат на 20 % [177]. Дж. Остін та Дж. Ковентрі зазначають, що укладання контрактів із приватним сектором дозволяє фінансувати, розміщувати та будувати майбутні в'язниці швидше та дешевше, ніж державні в'язниці. Ця гнучкість є особливо вигідною, коли розглядається новий об'єкт. Виходячи з досвіду, урядам потрібно від 5 до 6 років, щоб побудувати об'єкт, тоді як деякі приватні компанії стверджують, що вони можуть зробити це за 2–3 роки (або менше) [177, с. 15]. М. Вассенар, Р. Градус, Т. Моллеман також зазначають,

що приватний бізнес має переваги при будівництві нових в'язниць, як з точки зору витрат, так і часу, а також мають незначну перевагу в експлуатаційних витратах [230, с. 4].

Як бачимо, дискусія щодо приватизації пенітенціарних установ у США не припиняється, попередні дослідження з цієї тематики дійшли висновку, що приватні в'язниці функціонують так само, як і державні. Приватні в'язниці можуть зменшити операційні витрати в частині різниці в оплаті праці державним службовцям і найманим працівникам. Проблеми з управлінням, які виникли в приватизованих в'язницях, зазвичай можуть бути пов'язані з погано складеними контрактами, недоліками у процесі первинної класифікації ув'язнених, відсутністю нагляду з боку підрядних установ, які не мають ресурсів і можливостей для роботи з такими ув'язненими. Наявність приватних в'язниць спонукає державні установи застосовувати подібні стратегії економії коштів у політиці найму персоналу та закупівель. Дослідження також доводять, що приватні організації можуть будувати нові об'єкти швидше та дешевше, ніж державний сектор [177].

У США одним із показників найкращої практики діяльності приватних пенітенціарних установ є акредитація Американської виправної асоціації, яка видає сертифікати акредитації в'язницям, які відповідають визначеним стандартам [175]. Американська виправна асоціація пропонує 463 стандарти для виправних установ для дорослих, які охоплюють такі питання, як адміністрування та управління в'язницями (включаючи кадрову політику, навчання та розвиток персоналу, бухгалтерський облік, управління тощо), обладнання (включаючи норми будівництва та техніки безпеки, особисту безпеку, житлові умови, розмір приміщень для засуджених тощо), діяльність (включаючи правила та дисципліну, процедури безпеки, права ув'язнених, спеціальні умови ув'язнення тощо), послуги (включаючи класифікацію ув'язнених, харчування, гігієну, охорону здоров'я, соціальні послуги тощо), і програми для ув'язнених (робота, навчання, відпочинок, пошта, відвідування, бібліотека, релігія тощо). Із цих стандартів 38 є обов'язковими та охоплюють

навчання та розвиток персоналу, будівельні норми та норми безпеки, безпеку та контроль, безпеку та процедури в надзвичайних ситуаціях, права ув'язнених, класифікацію, харчування, санітарію та гігієну, охорону здоров'я та роботу у виправних установах. Щоб отримати акредитацію Американської виправної асоціації, яка здійснюється кожні три роки, установа має відповідати всім 38 обов'язковим стандартам і 90 відсоткам необов'язкових стандартів. Проте, як зазначають О. Харт, А. Шлейфер та Р. Вішні, невеликий відсоток державних чи приватних в'язниць отримує акредитацію Американської виправної асоціації [191, с. 1149], тобто незважаючи на відсутність акредитації, такі виправні установи продовжують працювати і отримувати контракти від уряду.

Вивчення досвіду державно-приватного партнерства в США дає підстави до стриманого оптимізму в частині майбутніх тенденцій у цій сфері. Очевидно, що кількість приватних пенітенціарних установ буде збільшуватися, проте не з такими темпами, як це було раніше. Кількість компаній, які здійснюватимуть цей бізнес, зменшуватиметься, оскільки конкуренція та витрати на ведення бізнесу зростуть, що призведе до консолідації компаній у цій галузі.

Посилиться контроль (моніторинг) з боку держави та федеральних виправних установ. Збільшення інцидентів у приватних пенітенціарних установах (порушення прав ув'язнених тощо) збільшуватиме кількість судових позовів проти таких установ.

Проте варто відмітити, що приватизація пенітенціарних установ, на думку дослідників, стала своєрідним каталізатором змін, продемонструвавши інші способи здійснення виправної діяльності. Незважаючи на те, що вони обмежені, ці економічні інновації не мають бути єдиними пунктами порядку денного приватизації. Очевидно, приватний сектор у партнерстві з державним став інструментом для тестування значно більш суттєвих змін у виправній політиці в ряді сфер, а не лише у в'язницях. Наприклад, надзвичайно багатообіцяючою стратегією було б для приватного сектору

перевірити довгострокові наслідки найсучаснішого виправного програмування щодо зменшення рецидивної злочинності у сферах освіти, професійної підготовки та різних форм консультування як у в'язниці, так і після звільнення. Можна також перевірити наслідки скорочення термінів ув'язнення та іншої виправної політики, використовуючи гнучкість приватного сектора. Нарешті, нові методи управління, навчання персоналу та проектування об'єктів можуть бути випробувані приватним сектором у контрольованих умовах [177, с. 60]. Об'єктивно, що в умовах діяльності державного сектору здійснити перевірку ефективності вказаних програм набагато складніше, зважаючи на бюрократію та консерватизм.

Державно-приватне партнерство у пенітенціарній сфері набуло свого поширення і у Французькій Республіці. Делегування частини повноважень у пенітенціарній сфері Франції розпочалось у ХІХ ст. Проте французька приватизація має відмінності за двома ключовими моментами. Перша – тюремна адміністрація зберігає за собою так звані «суверенні» функції, тримання під вартою, облік і управління, решту делегує приватному сектору. Частина з них пов'язані з обслуговуванням тюремної інфраструктури, технічним обстеженням, клінінгом тощо. Інші пов'язані з наданням особистих послуг засудженим, таких як харчування, прання білизни, транспортування, торгівля товарами першої потреби, забезпечення зустрічей із сім'ями (готельні послуги). З іншого боку, запровадження такого досвіду не є експериментальним, оскільки воно застосовується до більш ніж 20 новопобудованих в'язниць. Делегування управління набирало оберти поступово по мірі будівництва в'язниць. На початку це було 12 000 місць (1992 р.), а у 2017 р. це вже стало 60 пенітенціарних установ із 180, де утримувалося 54 % засуджених [219].

На початковому етапі державно-приватних відносин у пенітенціарній сфері Франції були відсутні будь-які механізми впливу на приватні компанії, окрім єдиного – припинення надання послуг. Проте такий захід впливу не був досить дієвим, адже припинення надання послуг вимагало погодження

центральним офісом, а також того, щоб тюремна адміністрація мала перебрати на себе надання такої послуги. Слабка формалізація відносин між клієнтом (тюремною адміністрацією) і постачальником послуг призводила до того, що сторони по-різному тлумачили ті чи інші умови договору. Відсутність серед контролюючого персоналу технічних працівників призводила до того, що постачальники послуг зловживали відсутністю належних знань щодо облаштування тих чи інших приміщень. У подальшому це призвело до запровадження спеціалізованих працівників для виконання завдань, делегованих приватному сектору, які спеціалізуються на обслуговуванні та колективному харчуванні [219].

Як вже зазначалося вище, критичні погляди на аутсорсинг пенітенціарних послуг пов'язані насамперед із недоліками контрактів, якість яких важко визначити належним чином, а також тим, що приватні постачальники можуть наймати занадто мало або некваліфікованих охоронців, щоб заощадити кошти, тим самим підриваючи безпеку та гуманні умови утримання ув'язнених [191, с. 1128].

Отже, критика аутсорсингу у пенітенціарній сфері не є поодиноким. Наприклад, на думку А. Амана, одним із важливих зусиль приватного бізнесу є скорочення витрат, яке фактично відбуватиметься за рахунок зниження якості надання виправних послуг [174]. Дж. Ділуліо є послідовним критиком такого підходу. Ще у 1988 р. він зазначав, що приватизація в'язниць породжує багато політичних та адміністративних питань, а також моральне питання про те, чи доречно делегувати повноваження здійснювати кримінальне правосуддя непублічним особам і групам [188].

Ю. Джинг, досліджуючи практики приватизації в'язничних послуг, зазначає, що приватні в'язниці протягом 20 років стратегічно імітували державні в'язниці майже в усіх аспектах, включаючи будівництво установи та щоденну роботу [232, с. 47]. Авторка зазначає, що приватні підприємці не намагаються розробляти якісь нові форми роботи, а використовують добре керовані державні системи, називаючи це «імітацією», яка здійснюється з

метою отримання інституційної відповідності та має тенденцію зробити структуру витрат приватних в'язниць схожою на структуру державних в'язниць [232, с. 47].

Збільшення участі приватного сектора в основних державних сферах фундаментально пояснюється політичними мотивами держави розширити функціональні можливості та одночасно зменшити свою роль у безпосередньому виробництві та наданні послуг [232, с. 47].

С. Кабрал, С. Лазцаріні та П. Азеведо вивчали вплив приватизації в'язничних послуг на зміни умов тримання засуджених у Південній Бразилії. У результаті зазначені автори вказують, що не спостерігають загальної підтримки негативного прогнозу, що приватне управління призведе до зниження якості, адже, приватні в'язниці демонструють менше смертей і втеч, а їхні юридичні послуги більш «ефективні», оскільки вони призводять до більшої кількості наказів про звільнення [181, с. 7].

Це дослідження ґрунтується на якісному емпіричному матеріалі, автори вивчали вплив приватного управління у в'язницях під час їх передачі під аутсорсинг а також після повернення у державне управління.

У Бразилії приватні компанії надавали кілька послуг для роботи в'язниць, таких як харчування, внутрішня безпека, охорона здоров'я, юридична допомога, відпочинок, освіта, психологічна допомога, управління приміщеннями, транспортування, постачання води, електроенергії, і комунальних послуг. Проте у кожній в'язниці уряд штату призначав принаймні наглядача, віце-наглядача та начальника охорони, усі вони були державними службовцями. Призначені офіцери відігравали роль громадських наглядачів і, по суті, відповідали за загальну ефективність діяльності в'язниць [181, с. 10]. Можна зазначити, що така модель нагадує часткову участь приватного сектору, хоча і більшість функцій, які покладаються на пенітенціарні установи, виконуються приватним сектором. Іншими словами, це гібридна модель управління, що включає приватну діяльність і нагляд в особі держави.

Проведене дослідження С. Кабрал, С. Лаццаріні та П. Азеведо підтвердило ефективність гібридної моделі аутсорсингу поєднання держави та приватних підприємців. Така модель допомагає усунути небезпеки, а також поєднує додаткові можливості під час виконання послуг. Перш за все це пов'язано з тим, що приватні підприємці можуть більш гнучко розподіляти ресурси (відсутня бюрократична тяганина, притаманна державним установам), а державні наглядачі у свою чергу здійснюють контроль на місці, щоб уникнути погіршення якості в силу того, що відповідні параметри ефективності не визначені повністю у контрактах. А також накладають обмеження на зусилля приватних підприємців щодо скорочення витрат і стимулюють спільні дії між усіма сторонами, залученими до виконання публічної послуги. Фізична близькість також допомагає зменшити інформаційну асиметрію між представниками держави та приватними операторами [181, с. 21].

Для точності необхідно зазначити, що у кінцевому випадку після нетривалого часу перебування в'язниць на аутсорсингу вони були знову передані державі. Прийняте рішення не базувалося на міркуваннях витрат і вигод, оскільки зміни в управлінні відбулися завдяки новообраному губернатору, який із політичних причин вирішив скасувати «приватизаційні» ініціативи, пов'язані з його попередником [181, с. 10–11].

Одним із елементів мінімізації ризиків, пов'язаних із укладенням контрактів з приватними компаніями, є ефективні процедури моніторингу виконання контрактів, виявлення недоліків та їх усунення. В США таких осіб називають спостерігачі за контрактами. Такі спостерігачі зазвичай працюють повний робочий день над цими завданнями, хоча деякі мали обов'язки за більш ніж одним контрактом [199, с. 66].

Про переваги моніторингу і контролю з боку держави за наданням послуг у пенітенціарній сфері наголошує у своєму дослідженні Н. Рівет. З одного боку, це дає змогу зрозуміти різні етапи та трансформації пенітенціарної сфери шляхом делегованого управління у світлі кар'єри

агентів, які впроваджують реформу. З іншого боку, це свідчить про побудову нової центральної структури у процесі перегляду балансу влади між державним і приватним сектором [219].

Окрім забезпечення відповідності мінімальним стандартам поведінки з ув'язненими, мета моніторингу полягає у підтримці довіри до політики та практики укладання контрактів в очах різних груп, таких як законодавча влада, громадськість або сім'ї ув'язнених [199, с. 68].

Для моніторингу державних установ 63 % моніторів за контрактом пройшли певну підготовку для виконання цього завдання, але лише 14 % моніторів для установ за межами штату пройшли таке навчання. Примусовий характер ув'язнення ще більше ускладнює вимірювання ефективності, оскільки відгуки ув'язнених не сприймаються як серйозний показник якості послуг [232, с. 48].

Вивчення результатів опитування засуджених та персоналу також підтвердили наші побоювання щодо вірогідності відповідей як однієї, так й іншої сторони. За деякими питаннями відповіді різняться діаметрально протилежно. Очевидно, одні намагаються прикрасити реальну картину справ, а інші навпаки – висвітлити її ще в гіршому варіанті, ніж вона є насправді.

Продовжуючи аналіз праць зарубіжних фахівців, звертають на себе увагу такі обставини. В останні роки, хоча переповненість державних в'язниць зменшується, майбутнє зростання державно-приватного партнерства стає більш залежним від індустрії приватних пенітенціарних установ та її прихильників для консолідації та розширення ринків, стимулювання сприятливої державної політики та зміцнення політичної підтримки.

Окрім державно-приватного партнерства, можливо, що збільшення участі приватного сектору в основних державних сферах фундаментально пояснюється політичними мотивами урядів розширити ці функціональні сфери та одночасно зменшити свою роль у безпосередньому виробництві та наданні послуг. Іронічне співіснування тем розширення та скорочення штатів

поєднується через приватизацію у формі аутсорсингу послуг. Неявний політичний компроміс між цими двома політичними мотивами вимагає, щоб зростання уряду в принципі не покладалося повністю на державних службовців. Скорочення уряду є більш реалістичним, коли воно зосереджується на способі виконання державних обов'язків, а не на масштабах повноважень уряду. Розширена приватизація, як основна форма приватизації основних функцій, ефективно поєднує ці дві теми. У результаті стає політично можливим поступове переосмислення основних функцій уряду та просування їхньої приватизації [232, с. 126].

Як зазначає Н. Рівет, нарощення потенціалу тюремних адміністрацій, що виник у Франції, також дозволив розвивати досвід аутсорсингу та посилювати контроль за постачальниками послуг, перемагаючи ідею всесильності приватного сектору, вільного від будь-яких обмежень. Незважаючи на те, що приватний сектор за останні 30 років стає все більше інтегрованим у пенітенціарну сферу, він виявляється все більше і більше контрольований, піддається ретельному аналізу і постійно зустрічається зі службами, чії компетенції радикально змінилися за 30 років [219].

Нідерланди мають значний досвід участі у пенітенціарній сфері некомерційних організацій. На відміну від прикладів участі приватного сектору у сфері виконання покарань з метою отримання прибутку, некомерційні організації здійснюють таку діяльність хоча і за гроші, проте без мети отримання прибутку. Наприклад, у 2015 р. в Нідерландах у колоніях для неповнолітніх перебувало в середньому 515 неповнолітніх і в середньому на одного засудженого витрачалось 638 євро на день. По всій країні розташовано чотири державні та п'ять некомерційних в'язниць для неповнолітніх правопорушників. Некомерційні колонії для неповнолітніх у чотирьох випадках є частиною регіональної організації опіки молоді. В одному випадку неприбуткова організація є повністю самостійною й іншої діяльності не здійснює. У перерахунку на кількість засуджених близько 50 % мають контракти з некомерційними організаціями.

Керівництво некомерційної колонії для неповнолітніх призначається наглядовою радою головної організації, до якої вона входить. У разі фінансової неефективності фонд несе ризики. У цьому випадку як державні, так і некомерційні в'язниці для неповнолітніх також підпадають під нагляд національних інспекцій [230, с. 6].

Відмінностей у завданнях, які покладаються на державні та некомерційні виправні установи, не існує, а тому М. Вассенар, Р. Градус, Т. Моллеман здійснили порівняння показників їх діяльності. Так, річний звіт складається з виконання контракту на управління або результативності, фінансового звіту та звіту про показники ефективності. Бюджет кожної в'язниці базується на стандартних цінах утримання одного неповнолітнього засудженого на добу з певними доплатами за конкретні продукти або обставини. У разі зайнятості менше ніж 90 % кількості, яка використовується в договорі про управління, бюджет зменшується. Якщо центр повідомляє про надлишок свого бюджету, він може додати його до резервів у розмірі до 5 % (для державних в'язниць) або 10 % (для некомерційних в'язниць) свого бюджету [230, с. 6].

Вказані автори, порівнявши показники діяльності виправних колоній для неповнолітніх, встановили, що жодна з відмінностей не була суттєвою, за винятком різниці в кількості випадків насильства над персоналом, які є вищими в некомерційних центрах. На основі візитів інспекцій автори не помітили суттєвих відмінностей між державними та некомерційними в'язницями за жодним із критеріїв [230, с. 7].

На нашу думку, досвід аутсорсингу в пенітенціарній сфері Нідерландів може бути використаний в Україні, перш за все тому, що громадський сектор в нашій країні активно розвивається і у якості пілотного проекту можна було б перевірити його можливості. На необхідності отримати користь від взаємодії з громадським сектором наголошує і С. К. Гречанюк, який вважає, що під корисністю для кримінально-виконавчих установ необхідно розуміти ту діяльність, яка спрямована на допомогу персоналу кримінально-

виконавчих установ у зміцненні законності на їх території, у покращанні та оптимізації взаємин засуджених, між засудженими та персоналом, поліпшенні комунально-побутових умов відбування покарання [36, с. 154].

У Домініканській Республіці типова виправна установа складається із кількох модулів, іноді розділяючи людей за правовим статусом або іншими факторами. У кожному модулі є кілька камерних кімнат, які містять від чотирьох до вісімнадцяти двоярусних ліжок, як правило, з туалетом, раковиною та душем на камерний блок. У деяких модулях мешканці мають під ліжком шафу, що замикається, або шафку [206, с. 25].

Як зазначає Дж. Пірс, як правило, у камері мало приватності, але кожна кімната відокремлена від іншої. Концепція простору також проявляється в ключовому правилі політики: приміщення центрів виправлення та реабілітації (далі – ЦВР) не можуть приймати більше людей, ніж у них є ліжок. Отже, коли місця в ЦВР закінчуються, він відмовляє додатковим людям, і суди, як правило, зобов'язані відправити цих додаткових людей до традиційних установ. Таким чином, ЦВР не вирішують проблем переповненості, хоча це іноді трапляється, коли частина установи з певних причин непридатна для використання. Інші ключові аспекти покращення інфраструктури включають чисту проточну воду та достатню кількість звичайних туалетів і душів, які зазвичай розташовані всередині камерних кімнат по всій камері. Ураховуючи те, що доступ до проточної води може бути складним у традиційних приміщеннях через їх вік і перенаселеність, це ключова зміна, яка впливає на розпорядок дня всіх мешканців. ЦВР також зазвичай мають надійне електропостачання, більше вікон, природного освітлення та вентиляції, а також принаймні один телефонний апарат. У багатьох установах також є мобільний телефон Flota, який належить адміністрації та надається в оренду окремим ув'язненим.

У ЦВР згідно з політикою кожен новоприбулий отримує матрац, ліжко, футболку та шафку для своїх речей. Немає попередніх витрат на ліжко-місце – на відміну від традиційних установ, де зазвичай новоприбулі ув'язнені

повинні сплачувати «плату за вхід» або щотижневу орендну плату, щоб жити в більш комфортних секторах або камерних приміщеннях – або на доступ до води, транспорт, або інші основні зручності. В установі передбачено триразове харчування, причому всі їдять однакову їжу, приготовлену іншими ув'язненими. Хоча традиційні в'язниці також забезпечують харчування, цього харчування зазвичай не вистачає, і 85 % ув'язнених у традиційних в'язницях купують їжу ззовні принаймні двічі на тиждень. Загалом, люди, які утримуються в ЦВР, мають доступ до більшої кількості простору, зручностей і безкоштовних послуг, ніж люди у традиційних в'язницях. Однак, нині існує проблеми у ресурсному забезпеченні ЦВР в частині розміщення ув'язнених. Наприклад, деяким особам, які відбувають покарання у ЦВР, доводилося платити за такі речі, як матраци (до 25 % мешканців однієї установи) або футболки, коли в установі ці предмети не були доступні безкоштовно. Працівники установи пояснюють це бюджетними обмеженнями, оскільки кількість ув'язнених в ЦВР збільшується [206, с. 25–26].

Звернемо увагу, що Домініканська Республіка є однією із країн, яка надає покращені матеріально-побутові умови засудженим до позбавлення волі за додаткову плату, про що згадує у своєму дослідженні Дж. Пірс. Як ми знаємо, Україна надає оплачувані послуги з покращення умов тримання та харчування для осіб, які тримаються під вартою у СІЗО. Запроваджено такі послуги відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 р. № 305 «Про запровадження експериментального проекту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби» [101] та наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку проведення експериментального проекту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України» від 06.05.2020 р. № 1587/5 [109]. Реалізація експериментального проекту здійснювалась до 22 квітня 2023 року.

Запровадження експерименту сприймалося неоднозначно, і у ЗМІ зустрічалися непоодинокі публікації критичного характеру. Основний аргумент критиків полягав у дискримінаційному характері таких послуг за ознаками майнового стану. Адже належні матеріально-побутові умови тримання осіб, які перебувають під вартою, є обов'язком держави. Послугами «платних камер» не кожен затриманий зможе скористатися в силу вартості таких послуг. Проте в червні місяці за результатами моніторингу пілотного преекту було внесено зміни до Закону України «Про попереднє ув'язнення» (доповнення статтею 11-1 «Надання особам, взятим під варту, послуг із забезпечення поліпшених умов тримання») на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування установ виконання покарань та установ попереднього ув'язнення в період воєнного стану» від 29 червня 2023 р. [94], і таким чином такі послуги були впроваджені на рівні законодавчого акта. На виконання законодавчих положень Мінюст видав наказ Про затвердження Порядку облаштування камер з поліпшеними умовами тримання та надання особам, взятим під варту, у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України платних послуг із забезпечення поліпшених умов тримання від 15.09.2023 № 3292/5 [110].

У цьому контексті необхідно навести приклад забезпечення харчуванням засуджених до позбавлення волі у Фінляндії. Стаття 5 Закону Фінляндії «Про позбавлення волі» передбачає можливість виплати засудженим продовольчої допомоги на придбання продуктів харчування або забезпечення продуктами для самостійного приготування їжі, якщо пенітенціарна установа не забезпечує засуджених щоденним харчуванням у повному обсязі [192].

Т. Б. Ніколаєнко, проаналізувавши державну політику щодо приватизації тюрем, дійшла висновків, що питання стосовно надання платних послуг щодо поліпшення умов утримання ув'язнених, які перебувають в СІЗО, та масового розпродажу в'язниць в Україні має чимало невирішених

аспектів, які потребують негайного вирішення. Зокрема, авторка звертає увагу на необхідність залучення приватного сектору у пенітенціарну систему держави з унормуванням діяльності інвесторів щодо умов: а) їх функціонування; б) забезпечення засуджених умовами утримання, роботи, харчування, медичного обслуговування тощо, в) заохочення інвестування коштів на умовах гарантування пільгових умов їх діяльності та г) відповідальність. Також авторка пропонує унормувати систему контролю за наданням платних послуг щодо поліпшення умов затриманих у СІЗО та приватизації тюрем шляхом: а) забезпеченням прозорості й відкритості такої діяльності; б) запровадження системи моніторингу; в) залучення незалежних експертів; г) унормування відповідальності (у тому числі кримінальної) за їх порушення. Також Т. Б. Ніколаєнко пропонує запровадити експериментальний проєкт на певному об'єкті (СІЗО, УВП), тобто передачі приватному інвестору на певний термін для визначення його ефективності та можливості у разі виявлення недоліків, помилок, прорахунків їх усунення [85, с. 20].

Поруч із позитивними сторонами аутсорсингу існують і проблеми, пов'язані з високим ризиком корупції. Такі побоювання існують і у зарубіжних країнах. Як зазначають О. Харт, А. Шлейфер та Р. Вішні, в США корупція викликає велике занепокоєння, принаймні судячи з наявних неофіційних свідчень. Приватні пенітенціарні компанії дуже активні в політичному плані. Наприклад, приватна в'язниця для незаконних мігрантів (ESMOR) явно лобіює політиків і робить політичні внески для отримання контрактів. Дружина губернатора штату Теннессі Ламара Александра раніше інвестувала переважно в акції корпорації Corrections Corporation of America, яка згодом здійснила приватизацію в'язниць штату Теннессі за схвалення губернатора [191, с. 1154]. Окрім цього існують ризики, пов'язані із штучним збільшенням кількості ув'язнених, як потенційних клієнтів приватних в'язниць. Прикладом цього може бути випадок притягнення до кримінальної відповідальності двох суддів в США, які за домовленістю з приватною

в'язничною компанією здійснювали штучне наповнення двох приватних центрів для неповнолітніх злочинців [168, с. 83]. Це пов'язано з тим, що у деяких штатах рішення про визначення місця відбування покарання приймає суддя. Є й інший спосіб визначення місця відбування покарання – це особисте бажання засудженого. Очевидно, він також не позбавлений недоліків, адже засуджені будуть намагатися потрапити в установу, де мінімальні режимні вимоги. Про реальні та потенційні можливості використання позитивного досвіду в діяльності національної системи виконання покарань більш докладно ми будемо дискутувати у наступному підрозділі дисертації.

3.3 Удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та правозастосовної практики у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі

Удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та правозастосовної практики у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі є процесом, спрямованим на поліпшення законодавства та практики виконання покарання у виді позбавлення волі для забезпечення прав та потреб засуджених.

Цей процес може включати розроблення та впровадження нових норм та положень, що стосуються матеріально-побутового забезпечення засуджених, зміну підходів до практик, які існують у пострадянській системі виконання покарань. Зокрема, розвиток нових програм та ініціатив, спрямованих на ресоціалізацію та реінтеграцію засуджених після звільнення.

Усі ці зусилля мають на меті гарантувати, щоб матеріально-побутове забезпечення засуджених задовольняло їхні потреби та було відповідним їхнім правам, що сприятиме зменшенню рецидиву та покращенню рівня безпеки в суспільстві.

Окрім того, процес удосконалення може передбачати проведення аналізу та оцінки існуючої правозастосовної практики в цій сфері з метою виявлення проблем та недоліків, що потребують уваги та вирішення. Наприклад, це може включати аналіз ефективності системи забезпечення харчування, або виявлення проблем із належним забезпеченням засуджених предметами першої потреби [27, с. 3].

Грунтуючись на проведеному аналізі позитивних зарубіжних практик покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, спробуємо визначити оптимальні напрями такого покращення.

У теорії кримінально-виконавчого права вже ставилося питання щодо можливості використання приватного сектору у пенітенціарній сфері. Так, М. С. Пузирьов у період з 2014 по 2018 рр., вивчаючи зарубіжний досвід виконання покарання у виді позбавлення волі, опитував як учених у сфері пенітенціарної науки та пов'язаних із нею галузей, так і практичних працівників.

Як видно з узагальнення результатів опитування учених, 34,2 % допустили передачу повного обсягу функцій приватному сектору у межах усієї експериментально взятої установи виконання покарань. Якщо говорити про часткову передачу певних функцій, то результати розподілилися таким чином: переміщення (конвоювання) засуджених – 25,0 %; охорона засуджених у лікувальних закладах – 15,8 %; охорона периметру установи – 19,7 %; соціально-виховні та психологічні функції – 46,1 %; охорона здоров'я, медичне забезпечення – 48,7 %; виробнича діяльність в установах виконання покарань (працевлаштування засуджених під час відбування покарання) – 2,6 %; матеріально-побутове забезпечення засуджених – 2,6 % [136, с. 499].

Як бачимо, саме передача приватному сектору матеріально-побутового забезпечення засуджених знайшло найменшу підтримку поряд із виробничою діяльністю та працевлаштуванням засуджених. Незважаючи на те, що

виробничо-господарська діяльність установ виконання покарань потребує реанімування через підприємницьку діяльність [35, с. 109].

При опитуванні практичних працівників установ виконання покарань були отримані такі результати: 54,9 % підтримали експеримент приватизації пенітенціарних установ. Проте передачу соціально-виховних та психологічних функцій підтримали лише 18,1 %; охорону здоров'я, медичне забезпечення – 24,3 %; виробничу діяльність в установах виконання покарань (працевлаштування засуджених під час відбування покарання) – 3,5 %; матеріально-побутове забезпечення засуджених – 1,6 % [136, с. 510].

Нам було також цікаво з'ясувати думку практичних працівників, як вони сприймають приватизацію певних пенітенціарних функцій. Результати проведеного анкетування виявилися наступними: 23,1 % персоналу позитивно сприймають можливість приватизації установ виконання покарань; 47,8 % відкидають цю ідею; 29,1 % вагаються з чіткою відповіддю (дод. А). Як бачимо, результати, отримані М. С. Пузирьовим, та наші мають суттєву відмінність майже у два рази.

Проведений аналіз зарубіжного досвіду матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі дає нам підстави дійти висновку, що повна приватизація пенітенціарних установ для України ще не на часі. Україна належить до країн молоді демократії, верховенство права, як основний принцип побудови демократичної держави, проходить складний шлях становлення. Як вірно з цього приводу зазначив Д. В. Ягунов, якщо держава не може забезпечити нормальні умови тримання у пенітенціарних установах та дотримання прав людини у державних закладах, то чи зможе держава вимагати такого від приватних акторів, місія яких полягає в отриманні виключно прибутку? [168, с. 86]. Відповідь досить очевидна і не потребує значного обґрунтування: Україна не готова перекласти на приватні компанії пенітенціарну функцію. Окремі її елементи можливо реалізовувати спільно із приватним сектором, бізнесом або ж недержавними інституціями. Також варто використовувати комбіновані практики поліпшення

матеріально-побутового забезпечення засуджених, тобто посильну участь у цьому самих засуджених.

Вивчення позитивного досвіду надання платних послуг засудженим підтвердило, що доцільним є продовження пілотного проєкту, як це здійснювалося в рамках експериментального проєкту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби (постанова Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 р. № 305) та проведення експериментального проєкту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України (наказ Міністерства юстиції України від 06.05.2020 р. № 1587/5).

Цікаво, що 28 квітня 2023 р. постановою Кабінету Міністрів України № 402 уряд вчергове розпочав пілотний проєкт щодо платних послуг з надання поліпшених побутових умов, доступу до Інтернету та голосової електронної комунікації за допомогою засобів IP-телефонії особам, узятим під варту, у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби [91]. Проте знову ж таки реалізація цього проєкту обмежується лише слідчими ізоляторами і не охоплює виправні колонії. Також з експерименту зникли такі платні послуги, як харчування. Вважаємо, що попередній досвід надання платних послуг в умовах слідчих ізоляторів цілком можна перенести на виправні колонії. Із цією метою Міністерство юстиції України має визначити базові установи виконання покарань для проведення пілотного проєкту і протягом 2–3 років вивчити його ефективність і можливість подальшого впровадження в межах всієї системи виконання покарань.

Попередньо це може бути облаштування кімнат блочного типу з поліпшеними умовами тримання, які матимуть окремі санітарні та душові кімнати, кімнати для відпочину на 1–2 осіб, а також кімнати для приготування їжі. Складовими для розрахунку вартості платної послуги з надання поліпшених побутових умов є: комунальні послуги (електроенергія,

водопостачання і водовідведення, опалення); заробітна плата обслуговуючого персоналу, який утримується за рахунок спеціального фонду (у тому числі нарахування на заробітну плату); користування меблями, технікою, обладнанням, речовим майном; користування спортивним інвентарем (обладнанням), ігровою приставкою (портативною ігровою консоллю), настільними іграми; технічне обслуговування техніки та обладнання (у тому числі вартість запасних частин); прання постільної білизни; забезпечення засобами гігієни; забезпечення канцелярським приладдям; проведення поточного ремонту. Такі складники вартості визначені для експериментального проекту щодо платних послуг з надання поліпшених побутових умов, доступу до Інтернету та голосової електронної комунікації за допомогою засобів IP-телефонії особам, узятим під варту, у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби [91].

Одним із елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених є харчування. Як ми бачимо з попередніх підрозділів дослідження, міжнародні стандарти висувають суттєві вимоги до умов харчування засуджених.

Незважаючи на те, що переважна більшість засуджених (63,9 %) скоріше задоволені якістю харчування, яке вони отримують в установі, 26,7 % скоріше незадоволені (дод. Б), ми вважаємо, що цей елемент матеріально-побутового забезпечення потребує покращення. Адже додаткові перевірочні запитання для засуджених засвідчили, що для 10,8 % засуджених для організації та підтримання нормальної життєдіяльності під час відбування покарання найбільше бракує повноцінного харчування. 24,0 % повідомили, що за додаткову плату з боку засуджених бажано покращити харчування і підтримують таку пропозицію 29,9 % респондентів, оскільки мають для цього фінансову можливість. І саме головне, що для 58,7 % опитаних засуджених харчування є найбільш значущим (становить найбільшу цінність) серед елементів матеріально-побутового забезпечення (дод. Б).

У цьому контексті слід звернути увагу як на досвід зарубіжних країн, так і на досвід власної системи виконання покарань. Так, у 2017 р. Міністерство юстиції України заявило, що має намір розпочати розміщення магазинів у в'язницях цього року. «Про це заявив заступник міністра юстиції з пенітенціарної системи Денис Чернишов. Чернишов також повідомив, що ув'язненим будуть видані зарплатні банківські картки, на які будуть надходити кошти за виконувану ними роботу. За грошові кошти, перераховані на карти, засуджені зможуть купувати продукти в тюремних магазинах. Заступник міністра юстиції назвав ці нововведення одним з аспектів реформи пенітенціарної системи. За його прогнозами, реформа буде тривати 5–7 років» [161].

Заради справедливості необхідно відмітити, що крамниці («ларьки») існували в установах виконання покарань завжди. Адже це чи не єдина легальна можливість придбати як предмети першої потреби, так і додаткові продукти харчування. А ось можливість розраховуватися за них за допомогою банківських карток – це була дійсно новела для вітчизняної системи виконання покарань. Частково цей проект знайшов свою реалізацію, і представники УкрГазБанку розпочали видавати банківські платіжні картки засудженим. Проте сам проєкт зазнав певного несприйняття з боку практичних працівників і станом на сьогодні не реалізовується в силу таких об'єктивних причин. По-перше, безпекова складова, наявність у засуджених платіжних карток стимулює інших засуджених до неправомірної поведінки. Тобто, у звичайному порядку зароблені засудженими кошти перебувають на єдиному казначейському рахунку установи, отже, засуджений самостійно не має можливості витратити чи переказати ці кошти. Платіжні картки, як правило, мають прив'язку до фінансового номеру мобільного терміналу, засудженим у переважній більшості заборонено користуватися мобільними терміналами. По-друге, запровадження такої системи призводить до того, що кошти засуджених розміщуються на особистому, а не єдиному казначейському рахунку установи виконання покарань. Це, у свою чергу,

унемоżliвлює в певних випадках використовувати кошти, що акумулюються на єдиному казначейському рахунку виправної колонії.

Про відсутність соціально-економічних передумов для такої реформи і політичної волі керівництва МЮ України писала свого часу Н. В. Коломієць [56]. Є. Ю. Бараш та А. О. Самосьонук також наголошували на необхідності розглянути можливість запровадження в установах виконання покарань системи банківських карток, розроблених виключно для засуджених, для оперативного зарахування на них заробітної плати, якщо засуджений працює, та для використання їх для безготівкової оплати товарів і послуг [3, с. 33].

Незважаючи на те, що є такі заперечення, ми вважаємо, що у подальшому цей елемент покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених знайде свою реалізацію, адже науковий прогрес не стоїть на місці.

З метою зменшення можливостей засуджених до вчинення різноманітних правопорушень з банківськими картками можна передбачити такий запобіжник як програмне обмеження ліміту використання коштів (як витрат так і надходження) на суму наприклад мінімальної заробітної плати на місяць. Це у свою чергу не даватиме можливості здійснювати платежі на більші суми чи здійснювати неправомірні списання коштів.

Продовжуючи тему вдосконалення харчування засуджених, необхідно звернути увагу на норми харчування. Так, ч. 5 ст. 115 КВК України визначає, що норми харчування осіб, позбавлених волі, встановлюються Кабінетом Міністрів України. Враховуючи те, що постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1150 «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, місцях тимчасового тримання Державної прикордонної служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках для дітей та інших місцях тримання Національної поліції та спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового

тримання) Служби безпеки» [122] набере чинності лише 1 січня 2024 р., а також високу ймовірність того, що набрання чинності знову буде відтерміновано, ми пропонуємо доповнити ч. 5 ст. 115 КВК України нормою, яка дозволить засудженим готувати їжу самостійно, оскільки це запроваджено в багатьох розвинутих країнах. Тим паче, що така пропозиція знаходить підтримку серед самих засуджених, про що ми вже згадували вище.

Частина 6 ст. 115 КВК України закріплює право засуджених з дозволу адміністрації з коштів, які знаходяться на особових рахунках, додатково придбавати взуття і одяг, у тому числі спортивний, оплачувати лікувально-профілактичні послуги, що надаються додатково за призначенням лікаря, отримувати необхідне за медичними показаннями дієтичне харчування [74].

Вважаємо, що процитована норма закону може бути вдосконалена в частині надання права засудженим витратити власні кошти не лише на дієтичне харчування, а й на придбання інших продуктів харчування.

Відтак, пропонуємо викласти ст. 115 КВК України у новій редакції:

«Стаття 115. Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі

1. Особам, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Засуджені, як правило, тримаються в приміщеннях блочного типу. Норма жилої площі на одного засудженого не може бути менш як чотири квадратні метри, а у лікувальних закладах при виправних колоніях, у виправних колоніях, призначених для тримання і лікування хворих на туберкульоз, у стаціонарі – п'яти квадратних метрів.

2. Засудженим надається індивідуальне спальне місце і постільні речі. Вони забезпечуються одягом, білизною і взуттям за сезоном з урахуванням статі і кліматичних умов, а в лікувальних закладах – спеціальним одягом і взуттям.

3. Вагітним жінкам і матерям-годувальницям створюються поліпшені житлово-побутові умови та встановлюються підвищені норми харчування.

4. Особам з інвалідністю першої та другої груп, жінкам з вагітністю понад чотири місяці, непрацюючим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, непрацюючим чоловікам віком понад шістдесят років і жінкам понад п'ятдесят п'ять років (якщо вони не одержують пенсії), а також особам, звільненим від роботи через хворобу, в тому числі хворим на активну форму туберкульозу, комунально-побутові послуги надаються безоплатно. Засудженим, які відбувають покарання у виховних колоніях, харчування, одяг, взуття, білизна і комунально-побутові послуги надаються безоплатно.

5. Норми харчування осіб, позбавлених волі, встановлюються Кабінетом Міністрів України. *Засуджені можуть в спеціально облаштованих місцях готувати легкі страви з продуктів, придбаних за власні кошти, або які надійшли у вигляді посилок та передач.*

6. Засуджені з дозволу адміністрації можуть з коштів, які знаходяться на особових рахунках, додатково придбавати взуття і одяг, у тому числі спортивний, оплачувати лікувально-профілактичні послуги, що надаються додатково за призначенням лікаря, отримувати необхідне за медичними показаннями дієтичне харчування. *За бажанням засуджена особа має право придбавати через мережу Інтернет за власні кошти шляхом безготівкового розрахунку продукти харчування і напої (за винятком спиртних, слабоалкогольних напоїв і пива, виробів на спиртовій основі, а також напоїв енергетичної дії), а також доставку готових страв.*

7. Адміністрації установи виконання покарань дозволяється здійснювати закупівлю послуг (аутсорсинг) з організації харчування або інших послуг у порядку, встановленому Міністерством юстиції України».

Окремої уваги заслуговує перелік продуктів харчування, виробів і речовин, які засуджені можуть отримувати в посилках (передачах), купувати в крамницях установ виконання покарань та зберігати при собі. Такий

перелік закріплений в додатку 5 до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [113].

Наш практичний досвід, а також контент-опитування практичних працівників свідчать про можливість розширення цього переліку. Тому вважаємо, що додаток 5 до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань потребує змін такого змісту:

«І. Продукти харчування:

замінник цукру (фруктоза); какао, цикорій, сухі фрукти фабричного розфасовування, чайний напій фабричного розфасовування, консервовані суп фабричного розфасування, консервовані фрукти та овочі фабричного розфасовування, мед фабричного розфасування, джем фабричного розфасування, згущене молоко.

II. Предмети першої потреби та засоби особистої гігієни: їжа для домашніх тварин (за умови офіційно отриманого дозволу на утримання); засоби від бліх (для тварин); електронні сигарети та зарядні пристрої до них; електронна книга; тример; вологі серветки (не на спиртовій основі), сухі серветки, туалетний папір, ватні палички та диски; зубна нитка; гель для душа; паперовий посуд одноразового використання (стакан, тарілка, контейнер для їжі)» (дод. В).

Розширення асортименту продуктів харчування тягне за собою й інші аспекти вдосконалення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. Так, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань дозволяють засудженим користуватися у приміщеннях для вживання їжі та зберігання продуктів харчування *електричними чайниками* потужністю не більше 2 КВт, *мультиварками та мікрохвильовими пічками* з розрахунку: три чайники – на відділення соціально-психологічної служби чи сектор відповідного рівня безпеки (один на камеру – у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки), по дві *мультиварки та мікрохвильові печі* – на відділення соціально-психологічної служби чи

сектор відповідного рівня безпеки (по одній на камеру – у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки).

Ураховуючи кількість засуджених в одному відділенні соціально-психологічної служби (40–50 осіб), звичайно, зазначеної у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань кількості побутової техніки недостатньо. Тобто необхідно збільшити кількість такої техніки з розрахунку один чайник, одна мультиварка, одна мікрохвильова піч на 10 засуджених.

Окрім вищезазначеної побутової техніки, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань дозволяють засудженим придбавати для загального користування за власний рахунок або рахунок родичів побутовий *електровентилятор* – по одному на жилу секцію (приміщення) відділення соціально-психологічної служби.

Вважаємо, що необхідно передбачити на рівні Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань можливість встановлення систем кондиціонування повітря.

Проте, реалізації таких позитивних для засуджених новел можуть стати на заваді певні технічні можливості установ виконання покарань. При збільшенні кількості вищевказаної техніки значно зросте споживання електроенергії. Тому планування збільшення побутової техніки потрібно робити в комплексі разом зі збільшенням кошторисних призначень як на техніку, так і на електроенергію.

Наприклад, відповідно до розрахунків бюджетного запиту на 2023 р., потреба в коштах на оплату електроенергії по установам Центрально-Західного міжрегіонального управління склала 43 784,2 тис. грн. Проте, згідно із затвердженими обсягами асигнувань на 2023 р. для оплати спожитої електричної енергії передбачено кошти в сумі 38 981,8 тис. грн. Відсоток фінансування від потреби в бюджетному запиті становить 89,0 %.

Збільшення кількості електричної побутової техніки та її використання тягне за собою значне зростання обсягу спожитої електроенергії, що в свою

чергу, виходячи з фактичного фінансування, призведе до заборгованості за спожиту електроенергію, та можливих подальших відключень об'єктів установ від електропостачання.

Окрім цього, введення в дію додаткового електричного обладнання збільшить навантаження на електричну систему установ, а наявні трансформаторні підстанції не розраховані на більшу потужність. Відповідно, виникне питання заміни (модернізації) як електропроводки на більш потужну, так і силових трансформаторів.

Вивчаючи міжнародно-правове регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, ми звертали увагу, що і Європейські пенітенціарні правила містять приписи щодо санітарно-гігієнічних умов установ виконання покарань, і Правила Нельсона Мандели передбачають аналогічні вимоги. Відповідно до зазначених міжнародно-правових актів, ув'язнені повинні утримувати себе, свій одяг і спальні місця в чистому та охайному вигляді. Адміністрація пенітенціарної установи має забезпечувати їм для цього відповідні засоби, включаючи туалетні приналежності, а також приналежності та матеріали для підтримки чистоти [40; 80]. Як показало опитування засуджених, 75,7 % вказали, що туалетними приналежностями, а також матеріалами для підтримання чистоти їх забезпечує адміністрація установи, 24,3 % цього не підтвердили (дод. Б).

Ураховуючи свій практичний досвід, сприймаємо такі результати досить критично, адже нормативно-правові акти з питань матеріально-побутового забезпечення не передбачають норм про забезпечення засуджених засобами побутової хімії для прибирання приміщень. Наказом Міністерства юстиції України від 20.08.2021 р. № 2936/5 частково були внесені зміни до наказу від 10.02.2012 р. № 233/5 «Про норми витрат мила та мийних засобів для осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, курсантів і слухачів навчальних закладів, осіб рядового і молодшого начальницького складу та працівників Державної кримінально-виконавчої служби» [120].

Так, засуджені, які відбувають покарання в установах виконання покарань, та особи, які тримаються в слідчих ізоляторах, забезпечуються твердим або рідким милом та шампунем з розрахунку 100 грам мила на місяць на туалетні потреби (прання) та 100 грам на місяць для миття в лазні і 20 грамів шампуню. Особи жіночої статі для туалетних потреб додатково отримують 100 грам мила. Для кухарів, пекарів, різальників хліба, підсобних робітників їдальнь, перукарів, дезінфекторів, осіб, які зайняті господарським обслуговуванням установ на роботах, пов'язаних із забрудненням, додатково передбачено 100 грам мила на санітарно-гігієнічні потреби [120].

Як бачимо, зазначений наказ не регламентує витрат на підтримання приміщень у чистоті. Окрім цього, відсутні норми витрат дезінфікуючих засобів. Ураховуючи викладене, вважаємо за потрібне запропонувати внести зміни до розділу 1 «Забезпечення твердим або рідким милом та шампунем» вищевказаного наказу і доповнити його такими пунктами:

«4. Для підтримання приміщень, де утримуються засуджені до позбавлення волі, а також особи, що тримаються в слідчих ізоляторах, у чистоті:

миючий засіб для вологого прибирання підлоги – з розрахунку витрат за нормами виробника;

миючий засіб для миття посуду – з розрахунку витрат за нормами виробника;

засіб для дезінфекції приміщень – з розрахунку витрат за нормами виробника;

засіб для чищення (унітаз) – з розрахунку витрат за нормами виробника;

засіб для чищення (умивальники) – з розрахунку витрат за нормами виробника;

засіб для чищення від сечового каменю – з розрахунку витрат за нормами виробника».

Затвердити перелік дезінфекційних засобів, які використовуються у закладах охорони здоров'я, навчально-виховних та учбових закладах різних рівнів акредитації, пенітенціарних закладах, об'єктах комунально-побутового обслуговування, місцях загального користування, на інших епідемічно-значимих об'єктах, діяльність яких вимагає проведення дезінфекційних робіт відповідно до діючих санітарно-гігієнічних та протиепідемічних норм і правил (дод. В).

Вище перелічені дезінфікуючі засоби пройшли комісію для проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи в особливо складних випадках при Національному медичному університеті імені О. О. Богомольця та рекомендовані для використання у закладах охорони здоров'я, навчально-виховних та учбових закладах різних рівнів акредитації, пенітенціарних закладах, об'єктах комунально-побутового обслуговування, місцях загального користування, на інших епідемічно-значимих об'єктах, діяльність яких вимагає проведення дезінфекційних робіт відповідно до діючих санітарно-гігієнічних та протиепідемічних норм і правил.

Для порівняння в найближчій країні Європейського союзу Республіці Польща умовами проживання осіб, які утримуються в місцях позбавлення волі та слідчих ізоляторах передбачено не лише мило та шампунь, а й крем для гоління 40 грам, бритва для гоління 2 шт., порошок для прання 200 грам, щітка зубна 1 шт., зубна паста 60 грам, папір туалетний 1 рулон (150 грам). А для осіб, які залучені під час відбування покарання до праці додатково видається 100 грам мила туалетного та 100 грам пасти для миття рук [220].

Норми належності також передбачають виділення миючих засобів для утримання приміщень в чистоті. Наприклад засіб для миття посуду 200 грам на одну особу, універсальна миюча рідина 0,5 літрів на одну камеру на 1-4 чоловік та 0,5 літрів на наступних 4 чоловік, універсальний очищувач 0,3 кг. на камеру окрім цього виділяється туалетна рідина та засіб для миття скла без вмісту спирту [220].

Певний науковий інтерес становить також аутсорсинг в установах виконання покарань, детальний аналіз якого проведено в попередньому підрозділі.

Проведене дослідження показало, що понад 52 % опитаного нами персоналу не знають, що таке аутсорсинг, проте в частині передачі певних процесів стороннім виконавцям 13,7 % персоналу схильні до того, що харчування можна передати стороннім виконавцям. Передачу постачання енергоносіїв підтримують 25,3 %, передачу медичного забезпечення підтримує 47,8 %. Проте передача в аутсорсинг такої функції, як охорона виправних колоній, підтримується лише 4,9 % респондентів. І 13,7 % опитаного нами персоналу взагалі проти передачі будь-яких процесів стороннім (приватним) виконавцям (дод. А).

Незважаючи на це, процедури аутсорсингу потребують вивчення з метою можливого їх запровадження у вітчизняній системі виконання покарань.

Можна виділити декілька напрямів аутсорсингу, які потребують детального вивчення, зокрема:

– постачання продуктів харчування (кейтеринг). Це може зменшити витрати на обладнання та зберігання продуктів харчування, збільшить ефективність управління логістичними процесами. Також може поліпшити якість та різноманітність харчування для засуджених, що матиме позитивний вплив на здоров'я засуджених;

– забезпечення пральних послуг: в установах виконання покарань можна організувати співпрацю зі сторонніми компаніями, які надають пральні послуги, щоб забезпечити засуджених якісною постільною білизною. Для повноцінного запровадження такої послуги необхідно здійснювати додаткові розрахунки. Реалізація закупівлі пральних послуг можлива у разі створення модельних виправних колоній, де засуджені будуть розміщені в блочних приміщеннях, матимуть свої санітарні та душові кімнати і навіть

пральні машини. За таких умов відпаде потреба в утриманні лазнево-пральних комбінатів в установах;

– надання послуг із забезпечення гігієнічних умов (клінінг). Цікаво, що таку пропозицію підтримує лише 14,6 % опитаних засуджених, 19,8 % вважають, що це має здійснювати технічний персонал і 65,6 % вважають, що це обов'язок засуджених (дод. Б).

Незважаючи на те, що процеси виправлення та ресоціалізації засуджених не можна повністю передати на аутсорсинг, оскільки вони потребують тісної взаємодії представників адміністрації та засуджених і кваліфікованих фахівців (психологів, соціальних та педагогічних працівників), існують варіанти часткової участі в таких процесах представників недержавного сектору.

Це можуть бути послуги психологічної та психотерапевтичної підтримки засуджених. Навчання та професійна підготовка засуджених, що допоможе отримати необхідні навички та кваліфікації для успішного повернення в суспільство після звільнення.

Незважаючи на повноцінну роботу інституту пробації в Україні, послуги із соціальної інтеграції ще не набули такого сталого розвитку як у зарубіжних країнах. Інспектори уповноважених органів з питань пробації ще не стали тим місточком між установою виконання покарань, засудженим і суспільством, який супроводжував би засудженого після звільнення та сприяв би його соціальній адаптації.

Вважаємо, що для можливості впровадження аутсорсингу в діяльність установ виконання покарань необхідно передбачити таке право на рівні кримінально-виконавчого законодавства. Перш за все, варто розпочати з використання аутсорсингу для забезпечення потреб засуджених у сфері матеріально-побутового забезпечення.

За результатами проведеного дослідження вважаємо, що КВК України можна доповнити положеннями, які регламентуватимуть організацію та здійснення аутсорсингу в установах виконання покарань.

Необхідно передбачити процедури забезпечення контролю за наданням послуг аутсорсингу, правил взаємодії з організаціями, що надають такі послуги, а також порядок оплати за надані послуги.

Умови провадження аутсорсингу мають передбачати мінімальні норми забезпечення, процедури регулярних оглядів підприємств, які надають такі послуги, включаючи виконання стандартів якості та відповідності вимогам законодавства.

Також необхідно передбачити порядок відшкодування витрат, пов'язаних з наданням аутсорсингових послуг установам виконання покарань. Передбачивши, що витрати на надання таких послуг не повинні перевищувати витрати на надання аналогічних послуг державними установами.

Моніторинг якості надання послуг аутсорсингу може здійснювати спеціальних орган зі стандартизації.

Процедури залучення організацій, що надають аутсорсингові послуги, мають здійснюватися шляхом проведення відкритих торгів та визначення критеріїв вибору.

Запропоновані зміни, на нашу думку, сприятимуть покращенню матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, а також забезпечуватимуть ефективність використання бюджетних коштів.

Певної уваги заслуговує передача на аутсорсинг виконання певних функцій некомерційним організаціям (громадським організаціям, благодійним фондам).

Проведене анкетування персоналу установ виконання покарань показало, що 31,9 % респондентів позитивно ставляться до аутсорсингу в установах виконання покарань (пенітенціарній системі), 25,8 % – негативно і 42,3 % вагаються з чіткою відповіддю. У свою чергу, якщо вести мову про конкретизацію певних функцій, то відповіді різняться. Так, відповідаючи на запитання «Як Ви ставитеся до передачі функції виконання покарань некомерційним організаціям?», опитаний персонал установ виконання

покарань скептично ставиться до такої пропозиції: лише 3,8 % сприймають позитивно, 76,4 % – негативно, а 19,8 % не змогли визначитися з однозначною відповіддю (дод. А).

Зважаючи на отримані результати, а також на власний практичний досвід, вважаємо, що передача процесів виконання покарань на аутсорсинг некомерційним організаціям може бути обмежена законодавством та регуляторними вимогами, оскільки це стосується особливо «чутливих» функцій держави.

Наприклад, у Збройних Силах України також вивчається військово-логістичний аутсорсинг при організації медичного постачання. Аутсорсинг розглядають як одну з основних логістичних стратегій, яка використовується у багатьох сферах логістичної діяльності вітчизняними фармацевтичними підприємствами. Останніми роками спостерігається активне впровадження аутсорсингу у військовій сфері в багатьох країнах. Це у свою чергу вказує на необхідність розроблення нормативно-правової бази, яка стандартизує взаємодію між Міністерством оборони України (замовником) та аутсорсером (приватним підприємством), і розроблення стандартів надання послуг з логістичного аутсорсингу при організації медичного постачання Збройних Сил України [6, с. 77].

Окрім зазначених позитивних положень є і певні недоліки застосування аутсорсингу: По-перше, вартість аутсорсингу досить часто може бути вища за вартість ведення обліку внутрішніми працівниками. По-друге, загроза невиконання конфіденційності. Аутсорсингова фірма гарантує, що витік інформації про замовника неможливий, але виконання цього пункту не може гарантуватися стовідсотково. В аутсорсинговій фірмі діє положення про комерційну таємницю клієнта, порушення якої несе збитки перш за все самій аутсорсинговій компанії. Передача інформації про діяльність клієнта виконується тільки згідно з поточним законодавством. По-третє, загроза банкрутства аутсорсингової компанії. Як будь-яка фірма, аутсорсингова

компанія потенційно може збанкрутувати, що породжує додаткові проблеми з пошуку іншої аутсорсингової фірми і передачі їй усіх справ [138].

Існують також критичні зауваження і до впровадженого аутсорсингу харчування військовослужбовців Збройних Сил України. Наведемо цитату виконуючого обов'язки Міністра оборони України (2014 р.) Михайла Ковалю: «Ми повинні чітко і правдиво сказати, що ця система зазнала фіаско, тому що виявилась повністю неспроможна забезпечити наших військовослужбовців харчуванням у польових умовах. Ми зараз повністю повертаємося до інституцій військових кухарів. Ми повністю повертаємося до вертикалі продовольчої служби і будемо повністю готувати цих фахівців, і будемо надіятися тільки на свої сили та засоби» [2].

Очевидно, що одна така характеристика не може слугувати категоричною відмовою від запровадження аутсорсингу в установах виконання покарань. Адже діяльність місць позбавлення волі відрізняється від Збройних Сил України тим, що засуджені перебувають в одному визначеному місці і не виконують бойових завдань у польових умовах як військовослужбовці.

Отже, запровадження харчування засуджених на умовах аутсорсингу у вигляді експерименту заслуговує на увагу.

Також у контексті досліджуваної нами проблематики зазначимо, що О. І. Іваньков у своїй дисертації обґрунтовував пропозиції внести зміни до ч. 1 ст. 115 КВК України та викласти її у такій редакції: «Особам, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Засуджені у виховних колоніях, як правило, тримаються в приміщеннях блочного типу або кімнатного типу. Норма житлової площі на одного засудженого не може бути меншою, ніж чотири квадратні метри. Засуджені у виправних колоніях тримаються в приміщеннях камерного типу з урахуванням вимог санітарії і гігієни, з одиночним утриманням у нічний час, норма житлової площі на одного засудженого в камері встановлюється з

урахуванням виконання всіх санітарних норм, але не менш, ніж чотири квадратні метри» [47, с. 12]. Ця пропозиція нічого суттєво не змінює, окрім додавання словосполучення «*кімнатного типу*», а також можливості одиночного утримання засуджених у нічний час. Реалізація такої пропозиції потребує суттєвих фінансових коштів і напевно також може бути реалізована лише в межах пілотного проєкту за рахунок міжнародних інвестиції або надання платних послуг на покращення умов тримання засуджених.

Висновки до третього розділу

Аналіз міжнародно-правового регулювання та формулювання шляхів вдосконалення кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні дозволили сформулювати такі висновки і пропозиції:

1. Підводячи підсумки аналізу міжнародно-правового регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, слід зазначити, що система матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні за її формальними ознаками відповідає вимогам міжнародно-правових актів у сфері забезпечення прав засуджених, проте механізми такого забезпечення реально не дають можливості доступу таким особам до вказаних стандартів.

2. Аналіз відображення сучасних підходів міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених щодо матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі свідчить, що імплементація їх у правозастосовну діяльність органів і установ виконання покарань стикається з широким переліком перешкод, основними з яких є: недостатнє фінансування системи виконання покарань; низький рівень престижності професії працівника пенітенціарної системи, що призводить до набору некваліфікованих кадрів; другорядність (неважливість) реформ у пенітенціарній системі для політичних еліт.

3. Досліджуючи позитивні практики матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі у зарубіжних країнах, ми виявили різні моделі побудови такого забезпечення. Загалом можна виділити три форми такого забезпечення: повне державне забезпечення; поєднання приватного капіталу з державним; приватні в'язниці.

4. Проаналізовано один із феноменів пенітенціарної практики європейських країн (Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція) – Scandinavian exceptionalism (скандинавська винятковість). Констатується, що скандинавські країни є взірцем для країн, що розвиваються, в тому числі у сфері дотримання прав та свобод осіб, які перебувають в місцях ізоляції (пенітенціарних установах). Зазначені країни мають відносно низький рівень тюремного населення та вважаються такими, що мають виняткові (хороші) умови відбування покарань, тому скандинавська пенітенціарна політика та пенітенціарні системи використовуються як позитивні приклади значною мірою в усьому світі.

5. У скандинавських пенітенціарних установах немає «тюремного запаху» – комбінованого аромату поганої особистої гігієни, приготування їжі та сигаретного диму. Блочна система спроектована так, що кожен блок має загальні кімнати або вітальні із загальним телебаченням і кухнею для приготування легких страв. У деяких в'язницях окремі ув'язнені повністю харчуються самостійно. У в'язницях більш мінімального рівня безпеки засуджені мають право відвідувати магазини поза межами в'язниці для придбання продуктів та предметів першої потреби.

6. Основою «скандинавської винятковості» перш за все є сильний соціальний добробут, сильні культурні переконання, а також соціальні структури та солідарність, так звана Шведська держава загального добробуту, яка відома високим рівнем життя, де кожен має доступ до соціальних виплат.

7. Обґрунтовано пропозиції щодо надання засудженим дозволу на облаштування спеціальних місць для готування легких страв із продуктів,

придбаних за власні кошти, або які надійшли у вигляді посилок та передач. Обґрунтовано необхідність внесення змін до КВК України в частині закріплення права адміністрацій установ виконання покарань здійснювати закупівлю послуг (аутсорсинг) з організації харчування або інших послуг у порядку, встановленому Міністерством юстиції України.

8. Удосконалено низку нормативно-правових актів у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в частині доповнення норм забезпечення миючими та дезінфікуючими засобами, розширення переліку продуктів харчування, виробів і речовин, які засуджені можуть отримувати в посылках (передачах), купувати в крамницях установ виконання покарань та зберігати при собі; запропоновано надати засудженим дозвіл придбавати через мережу Інтернет за власні кошти шляхом безготівкового розрахунку продукти харчування і напої (за винятком спиртних, слабоалкогольних напоїв і пива, виробів на спиртовій основі, а також напоїв енергетичної дії), а також доставку готових страв.

Основні наукові результати здобувача опубліковано в працях [21; 23; 25; 26; 27].

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі комплексного дослідження розроблені, теоретично та емпірично обґрунтовані кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні, на основі чого сформульовано практико орієнтовані пропозиції та рекомендації, що відповідають вимогам наукової новизни, вирішують конкретне наукове завдання та мають значення для науки і практики, зокрема:

1. У процесі дослідження стану розробки проблеми кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі встановлено, що у вітчизняній кримінально-виконавчій науці взагалі вченими не було запропоновано визначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, воно також і не сформульовано у КВК України, а тому розгляд його на монографічному рівні підтверджує обґрунтованість обрання теми дослідження «Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні».

Аналізуючи сучасний стан розробки проблеми матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні, можна впевнено стверджувати, що серед основних звернень засуджених до Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Міністерства юстиції України та суду є порушення з боку адміністрації установ виконання покарань житлово-побутових та санітарних вимог законодавства щодо умов тримання засуджених, зокрема: приміщення камери, в якій утримуються засуджені, є надто вузькими, штучне освітлення недостатнє, природне освітлення та вікна не відповідають стандартам, вентиляція дуже слабка; площа приміщення, в якому проживають засуджені до етапування, замала; незадовільний стан санвузлів; прогулянковий дворик не відповідає встановленим вимогам через вкрай недостатню площу тощо.

І хоча, з одного боку, ці питання не є ключовими у засобах виправлення і ресоціалізації засуджених до покарання у виді позбавлення волі, проте, час від часу вони викликають занепокоєння не тільки у засуджених, а і під час планових та непланових перевірок Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокуратурою, Міністерством юстиції України.

Доведено, що методологія дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні взагалі серед вітчизняних вчених не була предметом наукового пошуку. Відтак, питання методології дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні стало на порядок денний наукового пошуку.

Особливої актуальності ця проблема набула сьогодні, коли Міністерство юстиції України запропонувало суспільству нову Стратегію реформування пенітенціарної системи до 2026 року, а тому виникла необхідність наукового супроводу тих заходів, що закріплені у відповідних державних програмах (стратегіях, концепціях, моделях та ін.).

Вивчення методології дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі показало, що пріоритетними методами такого дослідження є соціологічний, експертного опитування, історико-порівняльний, порівняльно-правовий та системний. Такий підхід дозволив показати взаємопов'язані підсистеми методів дослідження та її окремих елементів.

Сформульовано авторське визначення методології дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі – це система наукових знань про методи, прийоми і засоби, які складають комплекс апробованих на практиці у сфері виконання і відбування кримінальних покарань раціональних шляхів покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

2. Використовуючи історико-правовий метод, виділено три періоди становлення і розвитку інституту матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, а саме: 1) дореволюційний (від утворення на теренах сучасної України першого централізованого державного утворення – Київської Русі – до 1917 р.); 2) радянський (1917–1991 рр.); 3) сучасний (бере свій початок із 1991 р. й триває до сьогодні). Надано характеристику кожному із трьох періодів.

У *дореволюційний період* на теренах України формувалися практичні і правові засади виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі. Відповідно і матеріально-побутове забезпечення засуджених мало свої особливості, навіть у різні часи в межах одного цього періоду. Так, наприклад, до початку суттєвого реформування системи виконання і відбування позбавлення волі наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст., матеріально-побутове забезпечення засуджених перебувало на вкрай низькому рівні. Зокрема, неналежними були стан приміщень, де трималися засуджені (або ж взагалі відсутність відповідних архітектурних споруд – в'язниць), харчування засуджених здійснювалось за рахунок родичів або за рахунок збору у населення продуктів харчування.

Проведене дослідження дало можливість установити, що кризові процеси в пенітенціарній системі на етапах її розбудови (з часів Пізнього Середньовіччя й Нового часу), широкий розвиток ідей французьких мислителів епохи Просвітництва зумовили, починаючи із другої половини XVIII ст., зміну вектора керівництва Російської імперії по лінії формування та реалізації пенітенціарної політики із карального на виправний, що мало свій вплив і на стан матеріально-побутового забезпечення засуджених.

Установлення радянської влади на території України й становлення радянської державності в УСРР/УРСР здійснило свій вплив і на матеріально-побутове забезпечення засуджених у тогочасних місцях позбавлення волі. Результати проведеного історико-правового аналізу та вивчення спеціальної наукової літератури дають підстави виокремити такі відмінні риси

матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі у *радянський період*:

1) соціально-класовий підхід до засуджених, згідно з яким найбільш привілейованими були ув'язнені, які належали за своїм соціальним походженням до робітників і селян, на відміну від класово-чужих елементів. Зазначений підхід знаходив свій вираз у тому числі й у правовому становищі ув'язнених, тісно пов'язаному з їх матеріально-побутовим забезпеченням;

2) створення нової нормативно-правової бази та системи місць позбавлення волі, що мало прямий вплив на стан матеріально-побутового забезпечення засуджених;

3) часте порушення основоположних принципів режиму законності під час відбування покарань, що виявлялося у підміні законодавчих актів у виправно-трудої сфері відомчими наказами, інструкціями тощо;

4) утвердження у радянській виправно-трудої системі такого негативного явища, як переповненість місць позбавлення волі в результаті невідповідності лімітів наповнення виправно-трудої установ та фактичної чисельності засуджених, які в них утримувалися. Це негативним чином позначалося на стані матеріально-побутового забезпечення.

Сучасний період розвитку матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні розпочався у 1991 р. У перші роки після проголошення незалежності України політична воля була орієнтована на відхід від радянської концепції функціонування виправно-трудої системи та її трансформації у кримінально-виконавчу на засадах забезпечення прав і свобод людини в умовах несвободи й орієнтації на міжнародні пенітенціарні стандарти.

Прийнятий 11 липня 2003 р. КВК України, урахувавши положення низки програмних документів, прийнятих на початку 1990-х років, спираючись на ряд конституційних положень, дотичних до сфери виконання/відбування покарань, визначив такі ключові положення, важливі у плані матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі:

1) закріплення прав засуджених у частині надання їм побачень, одержання посилок, передач, придбання продуктів харчування, відрахувань із заробітної плати на особистий рахунок тощо (ч. 1, 2 ст. 107, ст. 108, ст. 110, ст. 112, ст. 120, ст. 121 та ін.), а також прогресивне розширення цих прав (ч. 2 ст. 138, ч. 2 ст. 139, ч. 3 ст. 140); 2) надання засудженим платних побутових, медичних, оздоровчих та інших послуг (ч. 1 ст. 8, ч. 1 ст. 107, ч. 5 ст. 116); 3) визначення системи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (ст. 115).

Із 2003 р. відповідні законоположення піддавалися змінам, що було зумовлено певними реформаційними кроками (прийняттям нових концепцій, програм щодо реформування кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи – 2008, 2012, 2017 рр.), державними, правозахисними, громадськими ініціативами щодо гуманізації правового становища засуджених, у тому числі які були спрямовано на поліпшення їх матеріально-побутового забезпечення.

Сформульовано історико-правове узагальнення, що станом на 2022–2023 рр. у пенітенціарній системі України вдалося досягти таких результатів за напрямом матеріально-побутового забезпечення як засуджених, так і ув'язнених:

– утворено нові органи та установи, у т. ч. за напрямом реалізації завдань у сфері матеріально-побутового забезпечення, зокрема державну установу «Генеральна дирекція Державної кримінально-виконавчої служби України»;

– частково здійснено ремонти камер, будівель та споруд установ виконання покарань і слідчих ізоляторів з метою покращення умов утримання засуджених та осіб, взятих під варту;

– забезпечено постачання до установ виконання покарань та слідчих ізоляторів продуктів харчування належної якості, переглянуто та розширено переліки продуктів харчування, предметів першої потреби, інших речей та предметів, які засуджені та особи, взяті під варту, можуть отримувати в

посилках (передачах) та бандеролях, купувати в крамницях слідчих ізоляторів, установ виконання покарань і зберігати при собі;

– у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України забезпечено евакуацію засуджених та осіб, взятих під варту, до більш безпечних місць тримання.

3. Сформульовано поняття «матеріально-побутове забезпечення засуджених» – це цілеспрямована діяльність адміністрації органів і установ виконання покарань у взаємодії з іншими соціальними інституціями, спрямована на задоволення базових (порівняно з умовами життя на свободі) потреб, що забезпечує реалізацію засудженими низки немайнових прав (на житло, на повагу до їх гідності, на достатній життєвий рівень тощо) у процесі відбування покарань, пов'язаних з обмеженням особистої свободи.

Обґрунтовано, що соціальне призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі ґрунтується на конституційному праві людини на достатній життєвий рівень, ураховуючи при цьому особливості кримінально-виконавчої сфери із властивими їй предметом і методом правового регулювання.

За результатами дослідження виділено та розкрито соціальні фактори, поділивши їх на певні класифікаційні групи, що відображають соціальне призначення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі, а саме: 1) соціально-правові; 2) економічні; 3) міжнародні; 4) кримінологічні; 5) кримінально-виконавчі.

На підставі аналізу взаємозв'язку матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі та основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, доведено, що чим краще організовано матеріально-побутове забезпечення установи (умови проживання, санітарний стан приміщень, побут засуджених, організація харчування, комунально-побутове забезпечення тощо), тим успішніше можна проводити заходи (у сфері працевикористання, навчання засуджених, залучення їх до соціально-виховної роботи тощо), спрямовані на досягнення мети виправлення і

ресоціалізації засуджених, а також запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень. Більше того, за рахунок організації належного матеріально-побутового забезпечення досягається така мета кримінально-виконавчої діяльності, як запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Адже за узагальненими даними європейських правозахисних інституцій (насамперед це ЄСПЛ та ЄКЗК) суттєвим порушення ст. 3 Конвенції є такі недоліки у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених у місцях несвободи (як на прикладі України, так й інших країн – членів РЄ): 1) недостатнє харчування або непридатна їжа; 2) недостатній рівень гігієни у приміщеннях або відсутність миючих засобів та інших засобів для особистої гігієни; 3) непридатність або недостатність одягу та взуття; 4) неприйнятні житлові умови, в тому числі перевантаження та відсутність відповідного обладнання; 5) неприйнятна якість води або її відсутність тощо.

Такі порушення у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі можуть бути пов'язані з недостатнім фінансуванням, недостатньою кваліфікацією (професійною компетентністю) персоналу установ виконання покарань, недостатнім контролем (наглядом) з боку вищестоящих та інших уповноважених суб'єктів та іншими факторами.

4. Опрацювання проблематики правового регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі дало можливість сформулювати низку доктринальних висновків, а в подальшому – виробити ряд пропозицій з його вдосконалення.

Установлено, що нормативна основа матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі передбачає 3 рівні правового регулювання, а саме: 1) міжнародний; 2) національний законодавчий; 3) національний підзаконний. Така диференціація нормативно-правових актів у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі зумовлена як національними, так і міжнародно визнаними підходами до

регламентації пенітенціарної сфери, а також національною правовою традицією щодо сприйняття окреслених рівнів, викладених у ст. 9 Конституції України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України».

Аргументовано, що оскільки право на належне матеріально-побутове забезпечення стосується виключно тих осіб, які засуджені до покарань, що передбачають повну або часткову ізоляцію від суспільства, некоректно було його закріплювати у ст. 8 «Основні права засуджених» КВК України, до якої звертаються засуджені до усіх 12 видів покарань.

Тому з метою приведення внутрішньосистемної структури кримінально-виконавчого закону у відповідність до змісту наявних кримінально-виконавчих правовідносин пропонуємо абз. 11 ч. 1 ст. 8 КВК України виключити, доповнивши ч. 1 ст. 107 КВК України абзацом такого змісту:

«на належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому цим Законом та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України».

Запропоновано авторське визначення поняття «приміщення блочного типу» під яким автор розуміє – житлові приміщення, створені в межах структурних ділянок виправних і виховних колоній, обладнання яких передбачає внутрішню ізоляцію, дотримання встановленої норми жилої площі на одного засудженого, відповідність правилам санітарії та гігієни, наявність санітарного вузла й душової kabіни на блок, і які розраховані на утримання від 2 до 6 осіб в одному блоці.

5. За результатами проведеного дослідження матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі варто розглядати у дуалістичному розумінні, а саме:

1) у вузькому (легальному, або нормативно-правовому) розумінні – тобто воно включає елементи, вміщені у ст. 115 КВК України. За таких умов перелік елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених є

вичерпним. До них, зокрема, належать: місце відбування покарання; харчування; надання індивідуального спального місця і постільних речей; забезпечення одягом, білизною і взуттям; забезпечення предметами першої потреби;

2) у широкому розумінні, виходячи з матеріальних потреб та потреб у побуті засуджених під час відбування покарання. За таких обставин до складових матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі можна відносити: придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби (ст. 108 КВК України), одержання засудженими до позбавлення волі посилок (передач) і бандеролей (ст. 112 КВК України), одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів (ст. 114 КВК України) та ін.

Зважаючи на конституційні приписи (ч. 2 ст. 19, п. 14 ч. 1 ст. 92 Основного Закону України) та з метою підвищення рівня реалізації законності (ст. 5 КВК України), запропоновано ч. 3 ст. 107 КВК України доповнити абзацами такого змісту:

«на триразове гаряче харчування за нормами та в порядку, встановленими нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України та Міністерства юстиції України»;

«на безперервний восьмигодинний сон, як правило, у нічний час».

б. Аналіз міжнародно-правового регулювання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі дає можливість констатувати, що система матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні за її формальними ознаками відповідає вимогам міжнародно-правових актів у сфері забезпечення прав засуджених, проте механізми такого забезпечення реально не дають можливості доступу таким особам до вказаних стандартів.

Правила Нельсона Мандели та Європейські пенітенціарні правила серед загальноприйнятих правил поведження із засудженими на перше місце ставлять вимоги щодо належного матеріально-побутового

забезпечення. Це засновано на тому, що гідне матеріально-побутове забезпечення чинить на засуджених прямий виховний вплив, що є необхідною умовою і засобом виправлення засуджених до позбавлення волі. Відсутність належного матеріально-побутового забезпечення засуджених призводить до порушень прав людини, негативно позначається на процесі виправлення і ресоціалізації.

Постійний контроль міжнародних інституцій сприяє приведенню національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, що спричиняє зміни у правовому регулюванні досліджуваного питання і допомагає поліпшувати матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі.

7. Проведений аналіз позитивного зарубіжного досвіду організації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі дав змогу дійти висновків, що у світі існують різні моделі побудови такого забезпечення: повне державне забезпечення; поєднання приватного капіталу з державним; приватні в'язниці.

Результати дослідження дають підстави дійти висновку, що повна приватизація пенітенціарних установ для України ще не на часі. Україна належить до країн молодого демократії, верховенство права, як основний принцип побудови демократичної держави, проходить складний шлях становлення. Цей висновок обґрунтовується і результатами опитування практичних працівників: 23,1 % персоналу позитивно сприймають можливість приватизації установ виконання покарань; 47,8 % відкидають цю ідею; 29,1 % вагаються з чіткою відповіддю.

Проаналізовано один із феноменів пенітенціарної практики європейських країн (Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція) – Scandinavian exceptionalism (скандинавська винятковість). Констатується, що скандинавські країни є взірцем для країн, що розвиваються, в тому числі у сфері дотримання прав та свобод осіб, які перебувають в місцях ізоляції (пенітенціарних установах). Зазначені країни мають відносно низький рівень

тюремного населення та вважаються такими, що мають виняткові (хороші) умови відбування покарань, тому скандинавська пенітенціарна політика та пенітенціарні системи використовуються як позитивні приклади значною мірою в усьому світі.

У скандинавських пенітенціарних установах немає «тюремного запаху» – комбінованого аромату поганої особистої гігієни, приготування їжі та сигаретного диму. Блочна система спроектована так, що кожен блок має загальні кімнати або вітальні із загальним телебаченням і кухнею для приготування легких страв. У деяких в'язницях окремі ув'язнені повністю харчуються самостійно. У в'язницях більш мінімального рівня безпеки засуджені мають право відвідувати магазини поза межами в'язниці для придбання продуктів та предметів першої потреби.

Фундамент скандинавської винятковості пов'язаний зі специфічними характеристиками та історією цих країн, такими як сильний соціальний добробут, сильні егалітарні культурні переконання, а також соціальні структури та солідарність.

8. Установлено, що вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та правозастосовної практики у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі є процесом, спрямованим на поліпшення законодавства та практики виконання покарання у виді позбавлення волі для забезпечення прав та потреб засуджених.

Цей процес може включати розроблення та впровадження нових норм та положень, що стосуються матеріально-побутового забезпечення засуджених, зміну підходів до практик, які існують у пострадянській системі виконання покарань. Зокрема, розвиток нових програм та ініціатив, спрямованих на ресоціалізацію та реінтеграцію засуджених після звільнення.

Результати дослідження дали можливість обґрунтувати пропозиції щодо надання засудженим дозволу на облаштування спеціальних місць для готування легких страв із продуктів, придбаних за власні кошти, або які надійшли у вигляді посилок та передач. Обґрунтовано необхідність внесення

змін до КВК України в частині закріплення права адміністрацій установ виконання покарань здійснювати закупівлю послуг (аутсорсинг) з організації харчування або інших послуг у порядку, встановленому Міністерством юстиції України.

Удосконалено низку нормативно-правових актів у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в частині доповнення норм забезпечення миючими та дезінфікуючими засобами, розширення переліку продуктів харчування, виробів і речовин, які засуджені можуть отримувати в посилках (передачах), купувати в крамницях установ виконання покарань та зберігати при собі; запропоновано надати засудженим дозвіл придбавати через мережу Інтернет за власні кошти шляхом безготівкового розрахунку продукти харчування і напої (за винятком спиртних, слабоалкогольних напоїв і пива, виробів на спиртовій основі, а також напоїв енергетичної дії), а також доставку готових страв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автухов К. А., Гель А. П., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України. Академічний курс: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 432 с.
2. Аутсорсинг у сфері харчування солдатів зазнав фіаско – М. Коваль. Слово і Діло. URL: <http://surl.li/krmkr> (дата звернення : 15.12.2022)
3. Бараш Є. Ю., Самосьонок А. О. Адміністративно-правові аспекти надання послуг засудженим та ув'язненим крізь призму «діджиталізації». *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 2(8). С. 25–37.
4. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методологія наукового дослідження: учеб. пособ. 2-е изд., испр. Киев : МАУП, 2004. 154 с.
5. Биков Р. Ю. Ефективність приватизації державного майна в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток* № 3, 2009. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=35> (Дата звернення 15.12.2022)
6. Білоус М. В., Шматенко О. П., Галан О. В. Теоретичні аспекти використання логістичного аутсорсингу при організації медичного постачання у Збройних Силах України. *Вісник фармації*. 2020. № 2 (100). С. 77–83. <https://doi.org/10.24959/nphj.20.35>
7. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених у місцях несвободи України : моног. Херсон : Видавничий дім «Гельветика». 2019. 432 с.
8. Богатирьов А. І. Запобігання професійній деформації у персоналу місць несвободи: монографія / за заг. ред. доктора психологічних наук, професора Медведєва В.С. Київ : ВД «Дакор», 2016. 198 с.
9. Богатирьов І. Г., Лісіцков О. В. Кримінально-виконавче право України: Підруч. Модульно-рейтинговий курс для студентів, курсантів та слухачів вищ. Юрид. навч. закл. 2-ге видання. Київ : ВД «Дакор», 2014. 378с.

10. Богатирьов І. Г. Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу : інноваційний проект. Київ : ВД «Дакор», 2014. 56 с.
11. Богатирьов І. Г. Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження) : наукове видання (трьома мовами). Київ : [б. в.], 2013. 444 с.
12. Богатирьов І. Г. Стратегічне планування реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформація в пенітенціарну систему. Київ: ВД «Дакор», 2022. 24 с.
13. Богатирьов І. Г., Щербина О. В. Режим у виправних колоніях Державної пенітенціарної служби України (теорія і практика) : монографія. Київ : Дакор, 2015. 164 с.
14. Боднар І. В., Снітко М. Є. Елементи режиму виконання та відбування покарань як складові забезпечення безпеки засуджених та персоналу установ виконання покарань. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2019. № 2. С. 64–72.
15. Боднар І. В., Царюк С. В. Проблемні питання діяльності органів та установ виконання покарань. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 2. С. 34–39.
16. Боднар І. В., Кондратов Д. Ю., Олійник О. І. Відображення елементів прогресивної тюремної системи в законодавстві України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 146–154.
17. Большаков М. А. Организационно-правовые основы материально-бытового и медицинского обеспечения заключенных в системе исправительно-трудовых лагерей (1929–1956 гг.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Владимир, 2004. 160 с.
18. Брошко І. М. Деякі проблемні питання матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави: матеріали VII заоч. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 12 берез. 2021 р.)* / гол.

ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2021. С. 28–30.

19. Брошко І. М. Елементи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 336–340. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2023/78.pdf.

20. Брошко І. М. Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 26 лют. 2021 р.) / за ред. д.ю.н. О. О. Шкути. Херсон : Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, 2021. С. 132–135.

21. Брошко І. М. Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі в контексті норм Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з ув'язненими (Правил Нельсона Мандели). *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали VIII заоч. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 26 листоп. 2021 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2021. С. 52–54.

22. Брошко І. М. Методологія дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 260–265. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/03/46.pdf>.

23. Брошко І. М. Позитивні зарубіжні практики матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. *Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів, породжених російською воєнною агресією: теорія, практика, перспективи розвитку*: зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький – м. Кривий Ріг, 19 трав. 2023 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 293–297.

24. Брошко І. М. Правова основа матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Сектор безпеки і*

оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану: тези міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 24 листоп. 2022 р.). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2023. С. 561–562.

25. Брошко І. М. Сучасний стан реалізації в Україні міжнародно-правових стандартів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра.* 2023. № 1(13). С. 65–81.

26. Брошко І. М. Харчування засуджених до позбавлення волі як один з елементів матеріально-побутового забезпечення. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави: матеріали Х заоч. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 2 груд. 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби.* Чернігів : Академія ДПтС, 2022. С. 41–45.

27. Брошко І. М. Шляхи удосконалення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика.* 2023. № 1(5). С. 3–8.

28. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

29. Василик В. В. Кримінально-виконавчі засади покарання у виді позбавлення волі на певний строк : дис. д-ра. філософії у галузі права. 081. Київ, 2021. 312 с.

30. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

31. Вереша Р. В. Курс кримінального права України. Загальна частина. Том II. Вчення про покарання. Підручник. Київ : Алерта, 2021. 468 с.

32. Виправно-трудоий кодекс Української РСР. Київ : Вид-во політ. літ-ри України, 1971. 84 с.

33. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета «Об учреждении в составе Министерства Внутренних Дел Главного Тюремного

Управления» от 27 февр. 1879 г. Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1825–1881). Т. 54 (1879 – 18 февр. 1880). Ч. 1. Закон № 59360. С. 96–98. URL: <http://surl.li/krnuw> (дата звернення: 29.06.2023).

34. Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України: навч. посіб. / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

35. Гречанюк С. К. Взаємодія підприємств установ виконання покарань з різними інституціями щодо питань їх господарської діяльності. *Економіка і право*. 2010. № 1. С. 106–109.

36. Гречанюк С. К. Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь. 2006. 253 с.

37. Долженкова Г. Д. Правовое регулирование и организация социального обеспечения осужденных к лишению свободы : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2001. 234 с.

38. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

39. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: ухвалена Радою Європи 26.11.1987 та ратифікована Законом України від 24.01.97 № 33/97-ВР. URL: <http://surl.li/ampjrb> (дата звернення: 28.08.2023).

40. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 09.08.2023).

41. Женские исправительные учреждения: время реформ : материалы Всероссийского семинара руководителей женских исправительных и воспитательных колоний [«Реформа системы через реформу сознания»], (Краснодар, 2–3 апреля 2001 г.). Москва : Эслан, 2001. 128 с.

42. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Неофіційний переклад. База законодавства ВРУ. URL: <http://surl.li/umvi> (дата звернення 05.11.2022)

43. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України: URL: <http://surl.li/edivv> (дата звернення 22.12.2022)

44. Заяви зареєстровані на розгляд станом на 31.12.2022. URL: <http://surl.li/losdd> (дата звернення 25.09.2023)

45. Іваньков І. В. Тюремні установи України в системі карально-охоронного механізму держави (кінець XIX – середина XX ст.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. 212 с.

46. Іваньков О. І. Міжнародні зобов'язання України щодо створення належних умов тримання засуджених. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 5. С. 142–144.

47. Іваньков О. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 19 с.

48. Іваньков О. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 233 с.

49. Історія держави і права України : підручник у 2-х т. / Гончаренко В. Д., Рогожин А. Й., Святоцький О. Д. та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Т. 1. Київ, 2003. 656 с.

50. Карелін В. В. Медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2023. № 1(13). С. 119–135.

51. Карелін В. В. Адміністративно-правові режими у сфері організації виконання покарань : дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2019. 493 с.

52. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.
53. Класифікатор видів економічної діяльності ДК 009:2010 : наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 N 457
54. Ковалев О. Г., Харина Н. А. Криминологические и психологические проблемы дезадаптации женщин молодежного возраста, отбывших наказание в виде лишения свободы: учеб. пособ. / ред. совет: Ю. К. Александров, И. Н. Зайцев, О. И. Пономаренко и др. Москва : Права человека, 2001. 100 с.
55. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X–початок XXI століття): монографія: у 2 т. Київ, Острог; Віпол, 2011. Т. 1: Освіта, наука, законодавство. 2011. 448 с.
56. Коломієць Н. В. Заохочення у кримінально-виконавчому праві: теоретичні засади та практика застосування : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 484 с.
57. Коментар до Європейських пенітенціарних правил // Захист прав людини у місцях позбавлення волі : збірник нормативних актів та офіційних документів. ВД «Юриспруденція», 2003. 356 с.
58. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята Радою Європи 04.11.1950 та ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97 (редакція від 02.10.2013). URL: <http://surl.li/huud> (дата звернення: 28.08.2023).
59. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984, ратифікована із застереженнями Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 3484-XI від 26.01.87. URL: <http://surl.li/amphb> (дата звернення: 28.08.2023).
60. Конопельський В. Я. Особливості кримінально-виконавчих засад протидії організованій злочинності в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 468–475.

61. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

62. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

63. Копотун І. М. Пенітенціарна злочинність на сучасному етапі розвитку держави // Правові реформи в Україні : реалії сьогодення : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 жовт. 2012 р.) ; навчально-науковий інститут права та психології НАВС. Київ, 2012. Ч. I. С. 81.

64. Копотун І. М. Поняття та зміст оперативної обстановки у кримінально-виконавчих установах. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. Вип. 1. С. 340–344.

65. Краинский Д. В. Материалы к исследованию истории русских тюрем в связи с историей учреждения Общества Попечительного о тюрьмах. Чернигов : Типография Губернского Земства, 1912. 132 с.

66. Краснокутський О. В. Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 200 с.

67. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2010. 456 с.

68. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

69. Кримінально-виконавче право України: підручник: Том 1 (у 2-х т.) / Музика В. А., Конопельський В. Я., Письменний Є. О. та ін.; за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. Ю. Бараша. Київ: Нац. акад. внутр. справ; ФОП Кандиба Т. П., 2018. 364 с.

70. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. / Бадира В. А., Денисов С. Ф., Денисова Т. А. та ін.; за заг. ред Т. А. Денисової. Київ : Істина, 2008. 400 с.
71. Кримінально-виконавче право: підручник / Б. М. Головкін, А. Х. Степанюк, О. В. Лесодєд та ін ; за заг. ред Б. М. Головкін, А. Х. Степанюк. 2-ге вид. перероб і допов. Харків : Право. 288 с.
72. Кримінально-виконавче право: словник-довідник / автори-упоряд.: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, М. В. Пузиревський. Чернігів : Десна Поліграф, 2020. 712 с.
73. Кримінально-виконавчий кодекс України. Харків : ТОВ «Одіссей», 2004. 112 с.
74. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
75. Лаптінова О. К. Правове регулювання реабілітації засуджених з інвалідністю в умовах відбування покарання : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 232 с.
76. Лучко С. В. Реалізація Державною кримінально-виконавчою службою України соціальної роботи із засудженими в установах виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 238 с.
77. Львовчкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 196 с.
78. Маковій В. В. Виправний центр як суб'єкт виконання покарання у виді обмеження волі : дис. ... канд. юрид. наук: Харків, 2011. 225 с.
79. Мердок Д., Їржичка В. Боротьба із жорстоким поведженням у пенітенціарних закладах. Рада Європи, 2017. 66 с.

80. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі): резолюція Генеральної Асамблеї 70/175 від 17.12.2015. URL: <http://surl.li/uawf> (дата звернення : 14.11.2022).

81. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 та ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973. URL: <http://surl.li/rlkf> (дата звернення: 02.07.2023).

82. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 та ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73. URL: <http://surl.li/xalg> (дата звернення: 02.07.2023).

83. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

84. Некрасов О. О. Кримінальна відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти : дис. ... канд. юрид. наук : Київ. 2014. 236 с.

85. Ніколаєнко Т. Б. Реалізація державної політики щодо приватизації тюрем: можливості та виклики сучасності. *Chapter «Law sciences»*. 2020. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-001-8-2-1>

86. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монографія. Луцьк : ПрАТ «Волинська друкарня», 2019. 426 с.

87. Олефір Л. І. Кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 209 с.

88. Основні проблеми ув'язнених в Україні – неналежні умови утримання, погане поводження та незадовільний розгляд скарг: Заголовок з екрану: URL: <http://surl.li/dwkwp> (дата звернення 30.11.2022)

89. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ : Ін Юре, 2010. 812 с.

90. Пертли Л.Ф. Изменения в правовом регулировании материально-

бытового обеспечения осужденных в учреждениях УИС // Международные стандарты исполнения наказаний и российская пенитенциарная практика. *Материалы Международной студенческой научно-практической конференции*. Москва : НИИ ФСИН России, 2006. С. 141–142.

91. Порядок реалізації експериментального проекту щодо платних послуг з надання поліпшених побутових умов, доступу до Інтернету та голосової електронної комунікації за допомогою засобів IP-телефонії особам, узятим під варту, у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби : постанова Кабінету Міністрів України від 28.04.2023 № 402.

92. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

93. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 07.09.2016 № 1492-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 736.

94. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування установ виконання покарань та установ попереднього ув'язнення в період воєнного стану : Закон України від 29.06.2023 № 3185-IX. URL: <http://surl.li/krmna> (дата звернення: 19.08.2023).

95. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21.01.2010 № 1828-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 12. Ст. 114.

96. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України від 08.04.2014 № 1186-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 23. Ст. 869.

97. Про Державний бюджет України на 2022 рік. База законодавства ВРУ. URL: <http://surl.li/bsfqd> (дата звернення 12.02.2023).

98. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-15. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.

99. Про Державну програму боротьби із злочинністю : постанова Верховної Ради України від 25.06.1993 № 3325-XII. URL: <http://surl.li/krmmu> (дата звернення: 05.06.2023).

100. Про державну установу «Генеральна дирекція ДКВС України». *Державна кримінально-виконавча служба України*. URL: <http://surl.li/krmmm> (дата звернення: 03.06.2023).

101. Про запровадження експериментального проекту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби : постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2020 № 305

102. Про затвердження зразків одягу, білизни та взуття для засуджених до позбавлення волі та осіб, узятих під варту : наказ Міністерства юстиції України від 25.11.2014 № 1985/5. URL: <http://surl.li/krmmj> (дата звернення : 21.08.2021).

103. Про затвердження Положення про організацію лазне-прального обслуговування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах : наказ Міністерства юстиції України від 08.06.2012 № 849/5. URL: <http://surl.li/krmmd> (дата звернення: 29.08.2023).

104. Про затвердження Положення про організацію продовольчого забезпечення у Державній кримінально-виконавчій службі України на мирний час : наказ Міністерства юстиції України від 15.06.2021 № 2160/5. URL: <http://surl.li/krmme> (дата звернення: 29.08.2023).

105. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах : постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 № 429. URL: <http://surl.li/krmly> (дата звернення : 30.08.2023).

106. Про затвердження Порядку відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань : постанова Кабінету Міністрів України від 14.02.2017 № 80. URL: <http://surl.li/krmlu> (дата звернення : 06.06.2023).

107. Про затвердження Порядку забезпечення речовим майном та норм належності речового майна для засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах : наказ Міністерства юстиції України від 20.02.2012 № 280/5. URL: <http://surl.li/krmln> (дата звернення : 30.08.2023).

108. Про затвердження Порядку обліку особистих грошей, цінностей і речей осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, а також виданого їм речового майна : наказ Міністерства юстиції України від 23.08.2013 № 1782/5. URL: <http://surl.li/krmls> (дата звернення: 29.08.2023).

109. Про затвердження Порядку проведення експериментального проєкту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України» : наказ Мінюсту від 06.05.2020 № 1587/5

110. Про затвердження Порядку облаштування камер з поліпшеними умовами тримання та надання особам, взятим під варту, у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України платних послуг із забезпечення поліпшених умов тримання : наказ Міністерства юстиції України від 15.09.2023 № 3292/5

111. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25.12.2003 № 275. URL: <http://surl.li/krmnn> (дата звернення: 15.07.2023).

112. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 29.12.2014 № 2186/5. URL: <http://surl.li/krmnw> (дата звернення: 15.07.2023).

113. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL: <http://surl.li/krmog> (дата звернення: 15.07.2023).

114. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 08.11.2012 № 631/2012. URL: <http://surl.li/krmpd> (дата звернення: 28.06.2023).

115. Про Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 25.04.2008 № 401/2008. URL: <http://surl.li/krmpm> (дата звернення: 28.06.2023).

116. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

117. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <http://surl.li/bwuiiz> (дата звернення: 29.08.2023).

118. Про норми витрат мила та мийних засобів для осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, курсантів і слухачів навчальних закладів, осіб рядового і молодшого начальницького складу та працівників Державної кримінально-виконавчої служби : наказ Міністерства юстиції України від 10.02.2012 № 233/5. URL: <http://surl.li/krmqf> (дата звернення: 15.07.2023).

119. Про норми витрат мила та мийних засобів для осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, курсантів і слухачів навчальних закладів, осіб рядового і молодшого начальницького складу та працівників Державної кримінально-виконавчої служби : наказ

Державного департаменту України з питань виконання покарань від 10.11.2003 № 212. URL: <http://surl.li/krmpv> (дата звернення: 15.07.2023).

120. Про норми витрат мила та мийних засобів для осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, курсантів і слухачів навчальних закладів, осіб рядового і молодшого начальницького складу та працівників Державної кримінально-виконавчої служби : наказ Міністерства юстиції України від 20.08.2021 № 2936/5

121. Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Національної поліції : постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.1992 № 336. URL: <http://surl.li/krmqw> (дата звернення: 29.08.2023).

122. Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, місцях тимчасового тримання Державної прикордонної служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках для дітей та інших місцях тримання Національної поліції та спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1150. URL: <http://surl.li/krmrh> (дата звернення: 30.08.2023).

123. Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах : наказ Офісу Генерального прокурора від 29.12.2021 № 400. URL: <http://surl.li/krmsa> (дата звернення: 30.08.2023).

124. Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР : постанова Кабінету Міністрів Української РСР від 11.07.1991 № 88. URL: <http://surl.li/krmsm> (дата звернення: 04.06.2023).

125. Про проголошення незалежності України : постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 № 1427-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.

126. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

127. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <http://surl.li/krmtc> (дата звернення: 02.11.2021).

128. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. URL: <http://surl.li/jnbvb> (дата звернення : 02.11.2021).

129. Про схвалення Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 № 1344-р. URL: <http://surl.li/krmtr> (дата звернення : 31.01.2022).

130. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <http://surl.li/fdmjr> (дата звернення: 03.06.2023).

131. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

132. Пузирний В. Ф. Політика у сфері виконання покарань України як складова державної політики України. *Право і суспільство*. 2014. № 6-2. С. 126–131.

133. Пузирний В. Ф. Проблеми нормативного врегулювання реалізації права засуджених на звернення до органів державної влади в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького*. №. 1, 2015. С. 167–171.

134. Пузирний В. Ф., Єрмак О. В. Контроль за станом матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 369–371.

135. Пузирний В. Ф., Боднар І. В., Кірієнко А. І. Особливості правового статусу засуджених до довічного позбавлення волі. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Право. 2023. № 3(20). С. 70–80.

136. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514 с.

137. Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: монографія / за наук. ред. докт. юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2014. 300 с.

138. Резніченко С. В. Договір аутсорсингу та напрями його застосування. *Приватне право і підприємництво*. 2014. №13. С. 125–128.

139. Резніченко Г. С. Особливості виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок, які є вагітними або мають малолітніх дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. 194 с.

140. Рекомендація № Я (87) 3 Комітету Міністрів державам – членам відносно Європейських пенітенціарних правил // Затверджена Комітетом міністрів на 404-му засіданні представників міністрів 12 лютого 1987 року
URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU87306>

141. Рибянцев А. А. Кримінально-виконавчі засади зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : Харків : 2012. 236 с.

142. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 3. Акты Земских соборов. Москва : Юрид. лит., 1985. 512 с.

143. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах українських губерній) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2005. 219 с.

144. Свірець В. В. Організаційно-правове забезпечення реформування пенітенціарної системи України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2021. 210 с.

145. Скандинавська модель : секрет успіху країн Північної Європи чи система, позбавлена майбутнього? URL: <http://surl.li/ekgxq> (дата звернення 14.01.2023)

146. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення : 08.08.2023).

147. Советское исправительно-трудовое право : учебник / Сперанский И. А., Стручков Н. А., Ткачевский Ю. М., Шмаров И. В.; под ред.: Стручков Н. А., Ткачевский Ю. М. Москва : Юрид. лит., 1983. 352 с.

148. Соловьев В. С. Собрание сочинений. Москва, 1988. Т. 1. 689 с.

149. Співробітництво між Україною та Радою Європи. URL: <http://surl.li/krmvh> (дата звернення: 05.06.2023).

150. Спостережні комісії як інструмент моніторингу дотримання прав засуджених. Полтава : Дивосвіт, 2013. 220 с.

151. Справа «Яковенко проти України» (Заява № 15825/06): рішення Європейського суду з прав людини від 25 жовтня 2007 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <http://surl.li/krmvl> (дата звернення: 17.04.2023).

152. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 393 с.

153. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Вид. друге, доп. і перероб. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 560 с.

154. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы Общей части. Москва : Юрид. лит., 1984. 240 с.
155. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права: Проблемы Особенной части. Москва : Юрид. лит., 1985. 256 с.
156. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права: Учение о преступлении. Часть общая. Кн. 1. Санкт-Петербург, 1880. 178 с.
157. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ: Атіка, 2011. 944 с.
158. Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина) / за заг ред проф. І. Г. Богатирьов та ін. Київ : ВД «Дакор», 2014. 156 с.
159. Третя Загальна доповідь Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. URL: <https://rm.coe.int/1680696a40> (дата звернення: 02.11.2021).
160. У Темнівській виправній колонії № 100 засуджених буде розміщено за європейськими стандартами. Харківська обласна державна адміністрація. Новини (06 июля 2012 г.). URL: <http://surl.li/krntt> (дата звернення: 14.11.2021).
161. У Мін'юсті заявили про намір відкрити магазини в тюрмах. URL: <http://surl.li/gzcae> (дата звернення 10.04.2023).
162. Устюжанінова О. Т. Поняття та зміст кримінально-виконавчих засад функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2020. № 41. Vol. 2. С. 46–50.
163. Устюжанінова О. Т., Шкута О. О. Державна кримінально-виконавча служба України: теорія і практика. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 216 с.
164. Філософський енциклопедичний словник. URL: <https://slovnyk.me/dict/fes> (дата звернення: 08.08.2023).

165. Чайковський А. С. Зміни у виправно-трудовому законодавстві України в 1990–2001 рр. та їх значення для подальшого реформування кримінально-виконавчого законодавства незалежної України. *Кримінально-виконавчому кодексу України – 9 років*: матеріали І міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2012 р.). Київ : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2012. С. 20–23.

166. Швыдкий В. Г. Классификация элементов материально-бытового обеспечения осужденных. *Предупреждение рецидивной преступности в Сибири*: межвузовский сборник. Томск : Изд-во Том. ун-та, 1980. С. 27–35.

167. Щербина О. В. Режим виконання і відбування покарань у виправних колоніях Державної пенітенціарної служби України : дис. ... канд. юрид. наук : Київ. 2015. 232 с.

168. Ягунов Д. В. Пенітенціарна політика в добу глобалізації: «приватне» versus «публічне» (сучасний стан в'язничної приватизації). *European political and law discourse*. 2020. Volume 7 Issue 4, P. 71–87 doi: 1046340/eppd.2020.7.4.11

169. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія. Харків : Право, 2013. 392 с.

170. 95% скарг до ЄСПЛ від українців стосуються невиконання судових рішень – Захаров. Заголовок з екрану. URL: <http://surl.li/dhisn> (дата звернення 25.09.2023)

171. Aebi M. F., & Tiago M. M. SPACE I - 2020 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations. Strasbourg: Council of Europe, 15 December 2020. p. 134

172. Affaire Florea c. Roumanie (Requête no 37186/03): Strasbourg, 14 septembre 2010. *European Court of Human Rights*. URL: <http://surl.li/krndp> (дата звернення: 15.04.2023).

173. Ahn S.-H. and Olsson-Hjort S. 'The Welfare State in Sweden', in C. Aspalter, ed., *Welfare Capitalism Around the World*. Taichung City, Taiwan : Casa Verde Publishing. 2003.

174. Aman A. C. Jr. Private prisons and the democratic deficit. In *Private Security, Public Order: The Outsourcing of Public Services and Its Limits*, Chesterman S, Fisher A (eds). Oxford University Press: Oxford, U.K. 2009.
175. American Correctional Association (ACA), *Standards for Adult Correctional Institutions*, 3d Edition (Laurel, MD: ACA, 1990).
176. Analysis of statistics 2022, January 2023 C. 14
URL: <http://surl.li/loszp> (дата звернення 25.09.2023)
177. Austin J., Coventry G. *Emerging Issues on Privatized Prisons* : Monograph. National Council on Crime and Delinquency. 2001. 82 p.
178. Barker V. Nordic Exceptionalism revisited: Explaining the paradox of a Janus-faced penal regime. *Theoretical Criminology*, 2012. 17 (1), 5–25.
179. Behnke N., Cronk R., Snel M., Moffa M., Tu R., Banner B., Folz C., Anderson D., Macintyre A., Stowe E., et al. Improving environmental conditions for involuntarily displaced populations: water, sanitation, and hygiene in orphanages, prisons, and refugee and IDP settlements. *J Water, Sanit Hyg Dev.* 2018. 8(4):785–791. doi:10.2166/washdev.2018.019.
180. Boyle A. E.. “Some Reflections on the Relationship of Treaties and Soft Law.” *International and Comparative Law Quarterly* 48 (1999): 901–913.
181. Cabral S., Lazzarini S. G. and de Azevedo P. F. Private Entrepreneurs in Public Services. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 2013. 7: 6-25. <https://doi.org/10.1002/sej.1149>
182. Case of Kalashnikov v. Russia (Application no. 47095/99): Judgment, Strasbourg, 15 July 2002. *European Court of Human Rights*. URL: <http://surl.li/krmxj> (дата звернення: 17.04.2023).
183. Case of Mamedova v. Russia (Application no. 7064/05): Judgment, Strasbourg, 1 June 2006. *European Court of Human Rights*. URL: <http://surl.li/krmxt> (дата звернення: 16.04.2023).
184. Case of Moiseyev v. Russia (Application no. 62936/00): Judgment, Strasbourg, 9 October 2008. *European Court of Human Rights*. URL: <http://surl.li/mkhdv> (дата звернення: 17.04.2023).

185. Case of Peers v. Greece (Application no. 28524/95): Judgment, Strasbourg, 19 April 2001. *European Court of Human Rights*. URL: <http://surl.li/krmye> (дата звернення: 16.04.2023).
186. Case of Price v. The United Kingdom (Application no. 33394/96): Judgment, Strasbourg, 10 July 2001. *European Court of Human Rights*. URL: <http://surl.li/krmyl> (дата звернення: 17.04.2023).
187. Case of Simeonovi v. Bulgaria (Application no. 21980/04): Judgment, Strasbourg, 12 May 2017. *European Court of Human Rights*. URL: <http://surl.li/krmyr> (дата звернення: 17.04.2023).
188. Dilulio JJ. Jr. What's wrong with private prisons? *Public Interest* 1988. 92: 66–83.
189. Freitas A. M., Inácio A. R., & Saavedra L. Motherhood in Prison: Reconciling the Irreconcilable. *The Prison Journal*. 2016. 96(3), 415–436. <https://doi.org/10.1177/0032885516635129>
190. Goffman E. Asiles. Études sur la condition sociale des malades mentaux. Présentation de Robert Castel, traduction française, Paris, Éditions de Minuit. 1968. 451 p.
191. Hart O., Shleifer A., & Vishny R. The proper scope of government: Theory and applications to prisons. *Quarterly Journal of Economics*. 1997. 112(4), 1127–1161.
192. Imprisonment Act (767/2005; amendments up to 222/2022 included). URL: <http://surl.li/eievk> (дата звернення 08.01.2023)
193. Johnsen B., Granheim P. K., & Helgesen J. Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons. *European Journal of Criminology*. 2011. 8(6), 515–529. <https://doi.org/10.1177/1477370811413819>
194. Karen Giovanna Añaños Bedriñana, Fanny Tania Añaños Bedriñana & José Antonio Rodríguez Martín. Exercising fundamental rights in punitive conditions: education in Spanish prisons, *The International Journal of Human Rights*. 2019. 23:7, 1206-1220, DOI: 10.1080/13642987.2019.1601084

195. Krivchik G. G. Порівняльний метод в історичних науках та навчанні. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 2017. 20(6), 73–80. <https://doi.org/10.15421/171788>
196. Khalymon, S. I., Bohatyrov, I. H., Puzyrov, M. S., Kolomiets, N. V., & Bohatyrov, A. I. (2023). Characteristic of a Female Recidivist: Qualitative Empirical Analysis (View from Ukraine). *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 67(5), 447–470. <https://doi.org/10.1177/0306624X211023919>
197. Lindström P., & Leijonram E. The Swedish prison system. *Ministry of Justice*. 2007. 559- 570.
198. Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/16806cc449> (дата звернення: 15.04.2023).
199. McDonald D., Patten C. Governments' Management of Private Prisons: *National Institute of Just Washington*, September 15, 2003 139 p.
200. Nathan Rivet. Chiara Cordelli (2020) The Privatized State. *Gouvernement & action publique*, 2022, 11 (4), pp.139–143.
201. Nilsson R. 'The most progressive effective correctional system in the world': The Swedish prison system in the 1960s and 1970s. In T. Ugelvik & J. Dullum (Eds.), *Penal Exceptionalism? Nordic Prison Policy and Practice*. 2012. (pp. 79-99).
202. O'Donnell I. Putting prison in its place. Paper presented at the Annual Conference of the Irish Association for the Study of Delinquency. 2005. URL: <http://www.iprt.ie/contents/1319>.
203. Obioha E. E. Prison Culture in Nigeria; A Study of Life Within Agodi Prison Community, Ibadan. M.Sc Dissertation, Unpublished. Ibadan: Department of Sociology, University of Ibadan. 1995.
204. Obioha E. E. Punishment in Society. In: UC IsiugoAbanihe, AN Isamah , OAdesina 'Jimi (Eds.): *Currents and Perspectives in Sociology*. Lagos: Malthouse Press Limited. 2002. pp. 367–379.

205. Olufemi O., Aluko, O. T. Esan U. A. Agboola A. A., Ajibade O. M., John O. D., Obadina & Olusegun T. How secured and safe is the sanitation and hygiene services in a maximum-security correctional facility in Southwest Nigeria: a descriptive cross-sectional study, *International Journal of Environmental Health Research*. 2021. DOI:10.1080/09603123.2021.1949438

206. Peirce J. Prison Reform in the Dominican Republic: An Analysis through the lens of the United Nations Sustainable Development Goals. John Jay College of Criminal Justice funglode dr Fellow, 2017 119 p.

207. Peirce J. Making the Mandela Rules: Evidence, Expertise, and Politics in the Development of Soft Law International Prison Standards (Spring 2018). *Queen's Law Journal*, Vol. 43, No. 2, 2018, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3172197>

208. Prais V. The Implementation in Canada of the UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners: A Practitioner's Perspective. *Journal of Human Rights Practice*, 12, 2020, 730–767 doi: 10.1093/jhuman/huab001

209. Pratt J. Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess. Part I: The Nature and Roots of Scandinavian Exceptionalism. *British Journal of Criminology*. 2008. 48 (2), 119–137.

210. Pratt J., & Eriksson A. Contrasts in Punishment: An explanation of Anglophone excess and Nordic exceptionalism (1st ed.). Routledge. 2013. <https://doi.org/10.4324/9780203096116>

211. Rapport au Gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg relatif à la visite effectuée au Luxembourg par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 2 au 7 février 2003. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/16806973d6> (дата звернення: 17.04.2023).

212. Regulations relating to the Execution of Sentences. URL: <http://surl.li/krnbnv> (дата звернення 08.01.2023)

213. Regulations relating to the Execution of Sentences. URL: <http://surl.li/mnrndn> (дата звернення 08.01.2023)

214. Reiter K., Sexton L., & Sumner J. Theoretical and empirical limits of Scandinavian Exceptionalism: Isolation and normalization in Danish prisons. *Punishment & Society*. 2018. 20(1), 92–112. <https://doi.org/10.1177/1462474517737273>

215. Report to the Azerbaijani Government on the visit to Azerbaijan carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 24 November to 6 December 2002. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/1680684b80> (дата звернення: 17.04.2023).

216. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 23 February 2000. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/1680697331> (дата звернення: 17.04.2023).

217. Report to the Polish Government on the visit to Poland carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 30 June to 12 July 1996. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/1680697913> (дата звернення: 17.04.2023).

218. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 10 to 26 September 2000. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/1680698401> (дата звернення: 17.04.2023).

219. Rivet N. Contrôler la gestion déléguée des prisons, *Champ pénal/Penal field* [En ligne], 25 | 2022, mis en ligne le 23 juin 2022, consulté le 09 décembre 2022. DOI : <https://doi.org/10.4000/champpenal.13779>

220. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie warunków bytowych osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych z dnia 19 grudnia 2016 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 2224)

221. Santorso S. La perception de la peine d'emprisonnement entre privation et solidarité: Une analyse des conditions matérielles de vie des

détenus. *Déviante et Société*. 2015. 39, 171–188.
<https://doi.org/10.3917/ds.392.0171>

222. Scalia S. Droit international de la detention: Des droits des prisonniers aux devoirs des Etats. LGDJ (Librairie générale de droit et de jurisprudence). Basle: Helbing Lichtenhahn. 2015. 536 p.

223. Shammas V. L. The pains of freedom: Assessing the ambiguity of Scandinavian penal exceptionalism on Norway's Prison Island. *Punishment & Society*. 2014. 16(1), 104–123. <https://doi.org/10.1177/1462474513504799>

224. Shannon D. W. Six Degrees of Dignity: Disability in an Age of Freedom; Creative Bound International: Ottawa, ON, Canada, 2007. 128 p.

225. Syed Messum Ali Kazmi, Amina Hanif Tarar, Awais Nasir, Rabia Iftikhar. Victim blaming, prior history to sexual victimization, support for sexually assaulted friends, and rape myths acceptance as predictors of attitudes towards rape victims in the general population of Pakistan. *Egyptian Journal of Forensic Sciences*. 2023. 13:1. 56-80 <https://doi.org/10.1080/14789949.2023.2170907>

226. Sykes G. M. and Messinger S. L. The Inmate Social System. In: Cloward, R., Ed., *Theoretical Studies in Social Organization of the Prison*, Social Science Research Council, 1960. 5-19.

227. Testoni I., Marrella F., Biancalani G., Cottone P., Alemanno F., Mamo D., Grassi L. The Value of Dignity in Prison: A Qualitative Study with Life Convicts. *Behavioral Sciences*. 2020; 10(6):95.
<https://doi.org/10.3390/bs10060095>

228. Tkachenko V. Creating Rehabilitative Prison Environments. // *Reducing reoffending: Identifying risks and developing solutions*. Fourteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice Kyoto, Japan, 7–12 March 2021 p.p.127–131.

229. Todd-Kvam J. Bordered penal populism: When populism and Scandinavian exceptionalism meet. *Punishment & Society*. 2019. 21(3), 295–314.
<https://doi.org/10.1177/1462474518757093>

230. Wassenaar M., Gradus R., Molleman T. Are nonprofit prisons an alternative? Some experiences in the Netherlands. *Nonprofit Management and Leadership*. 2018;1–9. <https://doi.org/10.1002/nml.2130>

231. Wepsäläinen E. & Wikström A. The Scandinavian Exceptionalism Thesis And Penal Policy Making Exploring Penal Exceptionalism And The Public's Legal Consciousness In Sweden. Bachelor Thesis: SOCK01, 15 HP Supervisor: Malin Åkerström Department of Sociology, Spring of 2014

232. Yijia Jing M. A. State prison privatization in the us: a study of the causes and magnitude dissertation/ Presented in Partial Fulfillment of the Requirement for the Degree Doctor of Philosophy in the Graduate School of The Ohio State University By The Ohio State University 2005 p. 177

ДОДАТКИ

Додаток А

**Узагальнені результати
опитування співробітників установ виконання покарань
(в опитуванні взяли участь 182 співробітники установ виконання
покарань)**

№ з/п	Запитання	Кількіс ть	%
1.	Який із варіантів тримання засуджених є, на Вашу думку, найбільш оптимальним? У приміщеннях казарменого типу У приміщеннях блочного типу Одиночне тримання (надання окремої камери на нічний час із залученням засуджених до спільних виховних, спортивних та інших заходів у денний час під контролем адміністрації)	31 139 12	17 76,4 6,6
2.	Чи є актуальною на сьогодні проблема матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі? Так Ні Частково	79 60 43	43,4 33 23,6
3.	Які з проблемних питань у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі є на сьогодні найбільш актуальними? Недостатнє фінансування Невідповідність умов тримання засуджених міжнародним стандартам Важко відповісти	135 22 25	74,2 12,1 13,7
4.	Чи відповідає, на Вашу думку, сучасний стан матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні міжнародним стандартам? Так Ні	78 104	42,9 57,1
5.	Якщо відповідь «ні», то які фактори, на Вашу думку, перешкоджають запровадженню міжнародних стандартів матеріально-побутового забезпечення засуджених до		

	позбавлення волі в національне законодавство? Недостатнє фінансування Низька популярність покращення прав та свобод засуджених серед громадськості Неготовність національної системи виконання покарань сприймати міжнародний досвід.	93 0 11	89,4 10,6
6.	Чи обізнані Ви з вимогами щодо матеріально-побутового забезпечення засуджених, що закріплені в міжнародних стандартах? Так Ні Неналежним чином	143 8 31	78,6 4,4 17
7.	Як Ви вважаєте, чи повинна Україна повноцінно використовувати у вітчизняній пенітенціарній системі міжнародні стандарти матеріально-побутового забезпечення засуджених незалежно від соціально-економічного розвитку країни? Так Ні Важко відповісти	97 28 57	53,3 15,4 31,3
8.	До якого з суб'єктів, визначених абз. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України, засуджені найчастіше звертаються із заявами і скаргами щодо порушеного під час відбування покарання права на належне матеріально-побутове забезпечення? До адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів До Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини До Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій До суду До органів прокуратури До інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань (вказати, до яких саме:)	140 13 9 3 17 0	76,9 7,1 4,9 1,6 3,8
9.	Чи розумієте Ви зміст матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі		

	(які елементи входять до нього)?		
	Так	162	89
	Ні	4	2,2
	Частково	16	8,8
10.	Як Ви сприймаєте сучасний стан матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі?		
	Відображає каральний бік покарання	22	12,1
	Сприяє виправленню і ресоціалізації засуджених	28	15,4
	Відображає базові потреби засуджених, необхідні для життєдіяльності (в належних умовах проживання, достатньому харчуванні, збереженні здоров'я)	132	72,5
11.	Який з елементів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі є для них найбільш значущим (становить найбільшу цінність)?		
	Житлові умови	66	36,3
	Харчування	93	51,1
	Забезпечення одягом, білизною і взуттям	14	7,7
	Забезпечення предметами першої потреби	19	10,4
12.	З якими суб'єктами Ви найчастіше співпрацюєте в напрямі покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (вирішення їх побутових проблем, покращення побутових умов тощо)?		
	Вищестоящі інстанції пенітенціарної системи (Департамент, міжрегіональне управління)	55	30,2
	Родичі засуджених	20	11
	Громадськість (правозахисні, релігійні, громадські, благодійні організації тощо)	65	35,7
	Адміністрація не потребує і не звертається за сторонньою допомогою в цьому питанні	42	23,1
13.	Чи достатньою, на Вашу думку, є нині закріплена в ч. 1 ст. 115 КВК України норма жилої площі на одного засудженого?		
	Так	176	96,7
	Ні	6	3,3
14.	Чи відповідають жилі приміщення колонії санітарно-гігієнічним нормам?		
	Так	173	95
	Ні	2	1,1
	Частково	7	3,9

15.	Чи є харчування засуджених до позбавлення волі в Україні достатнім для підтримання їх здоров'я? Так Ні Частково	171 2 9	93,9 1,1 5
16.	Чи підтримуєте Ви пропозицію, у якості експерименту, дозволити засудженим до позбавлення волі самим готувати їжу? Так Ні	35 147	19,2 80,8
17.	Чи забезпечені засуджені доступом до якісної питної води? Так Ні Частково	170 6 6	38,4 3,3 3,3
18.	Хто фактично забезпечує засуджених до позбавлення волі одягом і взуттям? Адміністрація установи забезпечує засуджених одягом єдиного зразка і взуттям Засуджені носять власні одяг і взуття, придбаний за свої кошти або з інших джерел Отримали від громадських, благодійних організацій	95 81 6	52,2 44,5 3,3
19.	Чи відомі Вам випадки забезпечення адміністрацією засуджених предметами першої потреби у разі відсутності у засудженого коштів на їх придбання або соціальних зв'язків? Так Ні	155 27	85,2 14,8
20.	Із якою частотою здійснюється зміна постільної білизни засуджених? Раз на 7 днів Раз на 14 днів Раз на місяць	167 13 2	91,7 7,1 1,1
21.	Яке Ваше ставлення до можливості покращення певних умов відбування покарання (наприклад, харчування, медичних послуг тощо) за додаткову плату з боку засуджених? Позитивне в усіх випадках Позитивне, але стосовно тих засуджених, які стають на шлях виправлення	73 26	40,1 14,3

	Негативне, бо у цьому випадку втрачається каральний елемент покарання	12	6,6
	Негативне, через нерівність фінансових можливостей засуджених	71	39
22.	Чи відомо Вам, що таке аутсорсинг (outsourcing) ²?		
	Так	86	47,2
	Ні	96	52,8
23.	Як Ви ставитесь до аутсорсингу в установах виконання покарань (пенітенціарній системі)?		
	Позитивно	58	31,9
	Негативно	47	25,8
	Важко відповісти	77	42,3
24.	Які, на Вашу думку, завдання або процеси в установах виконання покарань можна передати стороннім (приватним) виконавцям?		
	Харчування засуджених	25	13,7
	Постачання енергоносіїв (вода, тепло, електрика тощо)	46	25,3
	Медичне забезпечення	87	47,8
	Охорону виправних колоній	9	4,9
	Нічого не можна передавати	25	13,7
25.	Як Ви ставитесь до приватизації виправних колоній (тобто до передачі функції виконання покарань приватними компаніями)?		
	Позитивно	42	23,1
	Негативно	87	47,8
	Важко відповісти	53	29,1
26.	Як Ви ставитесь до передачі функції виконання покарань некомерційним організаціям?		
	Позитивно	7	3,8
	Негативно	139	76,4
	Важко відповісти	36	19,8
27.	Як Ви вважаєте, хто повинен утримувати в чистоті приміщення для перебування засуджених?		
	Засуджені	166	91,2
	Технічний персонал	9	4,9
	Клінінгові компанії	7	3,8

² Аутсорсинг – це угода, згідно з якою замовник доручає підряднику виконати певні завдання, зокрема, частину виробничого процесу або повний виробничий процес, надання послуг щодо добору персоналу, допоміжні функції.

Додаток Б

**Узагальнені результати
опитування засуджених до позбавлення волі
(в опитуванні взяли участь 288 засуджених до позбавлення волі)**

№ з/п	Запитання	Кількість	Відсотки
1.	Ваша стать		
	Чоловіча	226	78,5
	Жіноча	62	21,5
2.	Вид покарання, що Ви відбуваєте		
	Позбавлення волі на певний строк	277	96,2
	Довічне позбавлення волі	11	3,8
3.	Рівень безпеки виправної колонії (або сектору), де Ви відбуваєте покарання		
	Мінімальний рівень безпеки	94	32,6
	Середній рівень безпеки	135	46,9
	Максимальний рівень безпеки	59	20,5
4.	Який із варіантів тримання засуджених є, на Вашу думку, найбільш оптимальним?		
	У приміщеннях казарменого типу	68	23,6
	У приміщеннях блочного типу	187	64,9
	Одиночне тримання (надання окремої камери на нічний час із залученням засуджених до спільних виховних, спортивних та інших заходів у денний час під контролем адміністрації)	26	9,0
		7	2,4
	По дві особи		
5.	Чи є актуальною на сьогодні проблема матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі?		
	Так	89	30,9
	Ні	89	30,9
	Частково	110	38,2
6.	Які з проблемних питань у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі є на сьогодні найбільш актуальними?		
	Неналежне забезпечення	156	54,2
	Невідповідність умов тримання засуджених міжнародним стандартам	82	28,5
		50	17,4
	Проблемних питань немає		

7.	Чи відповідає, на Вашу думку, сучасний стан матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні міжнародним стандартам? Так Ні	79 209	27,4 72,6
8.	Якщо відповідь «ні», то які фактори, на Вашу думку, перешкоджають запровадженню міжнародних стандартів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в національне законодавство? Відсутність у повному обсязі матеріального забезпечення Низька популярність покращення прав та свобод засуджених серед громадськості Неготовність національної системи виконання покарань сприймати міжнародний досвід	130 36 48	62,2 17,2 23,0
9.	Чи обізнані Ви з вимогами щодо матеріально-побутового забезпечення засуджених, що закріплені в міжнародних стандартах? Так Ні Неналежним чином	225 19 44	78,1 6,6 15,3
10.	Як Ви вважаєте, чи повинна Україна повноцінно використовувати у вітчизняній пенітенціарній системі міжнародні стандарти матеріально-побутового забезпечення засуджених незалежно від соціально-економічного розвитку країни? Так Ні Важко відповісти	209 22 57	72,6 7,6 19,8

11.	<p>До якого з суб'єктів, визначених абз. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України, засуджені найчастіше звертаються із заявами і скаргами щодо порушеного під час відбування покарання права на належне матеріально-побутове забезпечення?</p> <p>До адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів</p> <p>До Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини</p> <p>До Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій</p> <p>До суду</p> <p>До органів прокуратури</p> <p>До інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань</p>	<p>223</p> <p>28</p> <p>10</p> <p>16</p> <p>27</p> <p>5</p>	<p>77,4</p> <p>9,7</p> <p>3,5</p> <p>5,6</p> <p>9,4</p> <p>1,7</p>
12.	<p>Чи розумієте Ви зміст матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі (які елементи входять до нього)?</p> <p>Так</p> <p>Ні</p> <p>Частково</p>	<p>208</p> <p>11</p> <p>69</p>	<p>72,2</p> <p>3,8</p> <p>24,0</p>
13.	<p>Як Ви сприймаєте сучасний стан матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі?</p> <p>Відображає каральний бік покарання</p> <p>Сприяє виправленню і ресоціалізації засуджених</p> <p>Відображає базові потреби засуджених, необхідні для життєдіяльності (в належних умовах проживання, достатньому харчуванні, збереженні здоров'я)</p>	<p>28</p> <p>64</p> <p>196</p>	<p>9,7</p> <p>22,2</p> <p>68,1</p>
14.	<p>Який з елементів матеріально-побутового забезпечення є для Вас найбільш значущим (становить найбільшу цінність)?</p> <p>Житлові умови</p> <p>Харчування</p>	<p>167</p> <p>169</p>	<p>58,0</p> <p>58,7</p>

	Забезпечення одягом, білизною і взуттям	102	35,4
	Забезпечення предметами першої потреби	118	41,0
15.	Хто із суб'єктів найбільшою мірою надає Вам допомогу у побутових проблемах, покращенні побутових умов тощо?		
	Адміністрація установи	217	75,3
	Родичі	95	33,0
	Громадськість (правозахисні, релігійні, громадські, благодійні організації тощо)	22	7,6
	Інші засуджені	1	0,3
16.	Чи достатньою, на Вашу думку, є нині закріплена в ч. 1 ст. 115 КВК України норма жилої площі на одного засудженого?		
	Так	257	89,2
	Ні	31	10,8
17.	Чи відповідають жилі приміщення колонії санітарно-гігієнічним нормам?		
	Так	238	82,6
	Ні	9	3,1
	Частково	41	14,2
18.	Чи повною мірою Ви розумієте значення терміна «приміщення блочного типу»?		
	Так	237	82,3
	Ні	6	2,1
	Частково	45	15,6
19.	Чи задовольняє Вас якість харчування, що Ви отримуєте в установі?		
	Так, повністю	184	63,9
	Скоріше так, ніж ні	77	26,7
	Скоріше ні, ніж так	26	9,0
	Не задовольняє	1	0,3
20.	Скільки разів на день Ви приймаєте їжу, що надає Вам установа виконання покарань?		
	3 рази на день	263	91,3
	2 рази на день	16	5,6
	1 раз на день	7	2,4
	Не приймаю	2	0,7
21.	Чи підтримуєте Ви пропозицію, у якості експерименту, дозволити засудженим до позбавлення волі самим готувати їжу?		
	Так	225	78,1
	Ні	63	21,9

22.	Чи хотіли б Ви, щоб Ваше харчування в колонії було покращено за додаткову плату з Вашого боку? Так, оскільки маю фінансову можливість Так, але не маю фінансової можливості Ні, оскільки харчування в колонії мене цілком влаштовує	86 83 119	29,9 28,8 41,3
23.	Чи маєте Ви доступ до якісної питної води? Так Ні Частково	243 20 25	84,4 6,9 8,7
24.	Хто фактично забезпечує засуджених до позбавлення волі одягом і взуттям? Адміністрація установи забезпечує засуджених одягом єдиного зразка і взуттям Засуджені носять власні одяг і взуття, придбаний за свої кошти або з інших джерел Отримали від громадських, благодійних організацій	158 118 15	54,9 41,0 5,2
25.	Чи забезпечені Ви адміністрацією установи відповідними засобами, включаючи туалетні приналежності, а також приналежностями та матеріалами для підтримання чистоти? Так Ні	218 70	75,7 24,3
26.	Чи відомі Вам випадки забезпечення адміністрацією засуджених предметами першої потреби у разі відсутності у засудженого коштів на їх придбання або соціальних зв'язків? Так Ні	235 53	81,6 18,4
27.	Із якою частотою Ви маєте можливість приймати гарячий душ? Раз на місяць Два рази на місяць Кожного тижня Два рази на тиждень	3 7 190 88	1,0 2,4 66,0 30,6
28.	Із якою частотою здійснюється зміна постільної білизни засуджених? Раз на 7 днів	266	92,4

	Раз на 14 днів	7	2,4
	Раз на місяць	15	5,2
29.	Які з умов відбування покарання було б бажано покращити за додаткову плату з боку засуджених? Житлові (побутові) умови Медичне обслуговування Харчування Все влаштовує	104 167 69 15	36,1 58,0 24,0 5,2
30.	Чи відомо Вам, що таке аутсорсинг (outsourcing)? Так Ні	124 164	43,1 56,9
31.	Як Ви ставитесь до аутсорсингу в установах виконання покарань (пенітенціарній системі)? Позитивно Негативно Важко відповісти	67 49 172	23,3 17,0 59,7
32.	Як Ви ставитесь до приватизації виправних колоній (тобто до передачі функції виконання покарань приватним компаніям)? Позитивно Негативно Важко відповісти	54 89 145	18,8 30,9 50,3
33.	Як Ви вважаєте, хто повинен утримувати в чистоті приміщення для перебування засуджених? Засуджені Технічний персонал Клінінгові компанії	189 57 42	65,6 19,8 14,6
34.	Зазначте, чого Вам найбільше бракує для організації та підтримання нормальної життєдіяльності під час відбування покарання? Повноцінного харчування Якіснішого медичного обслуговування Покращення умов відбування покарання (житлово-побутових умов) Забезпечення роботою (працевлаштування) Збільшення рівня оплати праці Спілкування з рідними, дружби в колективі Спортивного інвентарю	31 46 3 26 9 13 6	10,8 16,0 1,0 9,0 3,1 4,5 2,1

Інтернет класу	9	3,1
Збільшення часу відпочинку (вільного часу)	1	0,3
Особистого простору та психологічного розвантаження	1	0,3
Все влаштовує	151	52,4

Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України

З метою приведення нормативно-правових актів Державної Кримінально-виконавчої служби у відповідність до Кримінально-виконавчого кодексу України, Закону України «Про державну кримінально-виконавчу службу України» та створення належних санітарно-гігієнічних умов відповідно статей 107, 115 Кримінально-виконавчого кодексу України, пункту 10 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02 липня 2014 року № 228, **НАКАЗУЮ:**

1. Затвердити Зміни до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України, що додаються.
2. Департаменту публічного права (Кравченко Л.) подати цей наказ на державну реєстрацію відповідно до Указу Президента України від 03 жовтня 1992 року № 493 «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади».
3. Цей наказ набирає чинності з дня його офіційного опублікування.
4. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступника Міністра юстиції України Висоцьку О.

Міністр

Денис МАЛЮСЬКА

ЗМІНИ

до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України

1. У наказі Міністерства юстиції України від 10.02.2012 року № 233/5 «Про норми витрат мила та мийних засобів для осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, курсантів і слухачів

навчальних закладів, осіб рядового і молодшого начальницького складу та працівників Державної кримінально-виконавчої служби»:

Розділ 1. Норм витрат шампуню, мила на туалетні, санітарно-гігієнічні потреби, миття в лазні, засобами особистої гігієни для осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах викласти в такій редакції «Забезпечення твердим або рідким милом, шампунем, миючими, чистячими та дезінфекційними засобами».

Доповнити норми такими позиціями:

«4. Для підтримання приміщень де утримуються засуджені до позбавлення волі, а також особи, що тримають в слідчих ізоляторах в чистоті:

миючий засіб для вологого прибирання підлоги – з розрахунку витрат за нормами виробника;

миючий засіб для миття посуду – з розрахунку витрат за нормами виробника;

засіб для дезінфекції приміщень – з розрахунку витрат за нормами виробника;

засіб для чищення (унітаз) – з розрахунку витрат за нормами виробника;

засіб для чищення (умивальники) – з розрахунку витрат за нормами виробника;

засіб для чищення від сечового каменю – з розрахунку витрат за нормами виробника».

1) Затвердити перелік (додається) дезінфекційних засобів, які використовуються у закладах охорони здоров'я, навчально-виховних та учбових закладах різних рівнів акредитації, пенітенціарних закладах, об'єктах комунально-побутового обслуговування, місцях загального користування, на інших епідемічно-значимих об'єктах, діяльність яких вимагає проведення дезінфекційних робіт відповідно до діючих санітарно-гігієнічних та протиепідемічних норм і правил.

2) При використанні дезінфікуючих засобів за основу норм витрат використовувати рекомендації кожного конкретного виробника даної продукції. Забезпечення, зберігання та видачу дезінфекційних засобів передбачених для санітарно-гігієнічних потреб установ виконання покарань, слідчих ізоляторів рекомендується покласти на Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України. У разі відсутності таких служб в пенітенціарних установах пропонується наказом керівника, органу чи установи призначити позаштатного дезінфектора, в функціональні обов'язки якого включити неухильне додержання санітарно-гігієнічних та протиепідемічних норм і правил.

3) Контроль за додержанням санітарно-гігієнічних та протиепідемічних норм і правил покласти на територіальні відділи Центрів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України. Додатково при проведенні дезінфекційних заходів необхідно забезпечити наявність засобів індивідуального захисту, з розрахунку на одну особу: захисний комбінезон – 1 комплект, рукавиці гумові – 1 пара, чоботи(калоші) – 1 пара, маска для обличчя – 1 штука, захисні окуляри.

Перелік

дезінфекційних засобів, які вносяться до державного реєстру

дезінфекційних засобів

(відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 17.02.2022 року № 323 «Про державну реєстрацію (перереєстрацію) дезінфекційних засобів»

1. Засіб дезінфікуючий «АМІНОРМ» (д.р. 1,3-Пропандіамін, № (3-амінопропіл); №-додецил 2,0 %–3,0 %, алкіл (C12–C16) диметилбензиламонійхлорид – 8,0 %–10,0 %).

2. Засіб дезінфікуючий «АМІНОРМ ПЛЮС» (д. р. 1,3-пропандіамін, № (3-амінопропіл) № додецил 8,0 %–10,0 %, алкіл (C12–C16) диметилбензиламонійхлорид – 18,0 %–20,0 %) – пропанол – 3,0 %–5,0 %.

3. Засіб дезінфікуючий «МЕГАБРИЗ» (д. р. 1,3-пропандіамін, № (3-амінопропіл), додецил 1,0 %–1,5 %, алкіл (C12–C16) диметилбензиламонійхлорид – 0,8 %–1,0 %).

4. Засіб дезінфікуючий «СТЕРИДОЛ» (д. р. 2 – пропанол (спирт ізоприловий) – 60 %–65 %, алкіл (C12–C16) диметилбензиламонійхлорид – 0,08 %–0,1 %).

5. Засіб дезінфікуючий «ДЕЗфарм» (д. р. якого є 3 аніпропіл 0 – додецилпропан – 1,3 діамін у межах 7,5–9,5 %).

6. Засіб дезінфікуючий «Дезасепт» (д. р. якого є спирт ізопропіловий (2 – пропанол) у межах 68,0–72,0 %, та дидецилдиметиламоній хлорид у межах – 0,22–0,25 %).

7. Засіб дезінфікуючий «ДЕЗред» (д. р. якого є спирт ізопропіловий (2 – пропанол) у межах 68,0–72,0%, та дидецилдиметиламоній хлорид у межах – 0,22–0,25 %).

8. Засіб дезінфікуючий «SOLNEXGALAXY» (д. р. – полігексаметилегуанідин гідро хлорид – 0,1%).

2. У Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року № 2823/5, зареєстрованих в Міністерстві юстиції України 05 вересня 2018 року за № 1010/32462:

1) Додаток 5 до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (пункт 1 розділу V) доповнити такими позиціями:

I. Продукти харчування:

замінник цукру (фруктоза); какао, цикорій, сухі фрукти фабричного розфасовування, чайний напій фабричного розфасовування, консервовані суп фабричного розфасування, консервовані фрукти та овочі фабричного

розфасовування, мед фабричного розфасування, джем фабричного розфасування, згущене молоко.

II. Предмети першої потреби та засоби особистої гігієни:

їжа для домашніх тварин (за умови офіційно отриманого дозволу на утримання);

засоби від бліх (для тварин);

електронні сигарети та зарядні пристрої до них;

електронна книга;

тример;

вологі серветки (не на спиртовій основі), сухі серветки, туалетний папір, ватні палички та диски;

зубна нитка;

гель для душа;

паперовий посуд одноразового використання (стакан, тарілка, контейнер для їжі).

**Директор Департаменту
публічного права**

Л. Кравченко

Закон України**«Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі»**

Верховна Рада України постановляє:

I. Унести такі зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380):

1. Частини 5 та 6 статті 115 викласти у такій редакції:

«5. Норми харчування осіб, позбавлених волі, встановлюються Кабінетом Міністрів України. Засуджені можуть в спеціально облаштованих місцях готувати легкі страви з продуктів придбаних за власні кошти, або які надійшли у вигляді посилок та передач.

6. Засуджені з дозволу адміністрації можуть з коштів, які знаходяться на особових рахунках, додатково придбавати взуття і одяг, у тому числі спортивний, оплачувати лікувально-профілактичні послуги, що надаються додатково за призначенням лікаря, отримувати необхідне за медичними показаннями дієтичне харчування.

За бажанням засуджена особа, має право придбавати через мережу Інтернет за власні кошти шляхом безготівкового розрахунку продукти харчування і напої (за винятком спиртних, слабоалкогольних напоїв і пива, виробів на спиртовій основі, а також напоїв енергетичної дії), а також доставку готових страв».

Доповнити статтю 115 частиною 7 такого змісту:

«7. Адміністрації установи виконання покарань дозволяється здійснювати закупівлю послуг (аутсорсинг) з організації харчування або

інших послуг у порядку, встановленому Міністерством юстиції України».

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності через шість місяців з дня його опублікування.

2. Доручити Кабінету Міністрів України впродовж шести місяців привести свої нормативно-правові акти у відповідність до цього Закону.

**Голова Верховної Ради
України**

Руслан СТЕФАНЧУК

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ**Комітет з питань правової політики**

01008, м.Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

Аспіранту Академії Державної
пенітенціарної служби
І. БРОШКУ
вул. Брацлавська, буд. 2-а,
м. Вінниця, 21001

Шановний пане Брошко!

У Комітеті Верховної Ради України з питань правової політики розглянуто Ваше звернення з пропозиціями щодо внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України.

Відповідно до статті 16 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» комітети при здійсненні законопроектної роботи вивчають громадську думку, розглядають звернення громадян, об'єднання громадян, результати всеукраїнського референдуму, будь-які пропозиції, що свідчать про потребу в прийнятті нових законодавчих актів або у внесенні змін до законодавчих актів, і, в разі необхідності, готують відповідні проекти актів та вносять їх на розгляд Верховної Ради України.

Дякуємо за надані пропозиції та інформуємо, що Ваше звернення доведено до відома народних депутатів України – членів Комітету з питань правової політики як суб'єктів права законодавчої ініціативи для можливого врахування у законодавчій роботі.

З повагою

Голова Комітету

Д.В. МАСЛОВ

САС ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Підписувач: Маслов Денис Вячеславович
Сертифікат: 3FAA9288358EC003040000005D153100E534B400
Дійсний до: 08.03.2025 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
04-26/18-2023/166642 від 01.08.2023

1274541

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта Академії Державної пенітенціарної служби
БРОШКА Івана Михайловича
на тему «Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення
засуджених до позбавлення волі в Україні»
на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Результати дисертаційного дослідження БРОШКА Івана Михайловича представлені у вигляді узагальнення теорії та практики матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі та являють собою проєкти змін до нормативно-правових актів у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні, а саме до:

– наказу Міністерства юстиції України від 10.02.2012 року № 233/5 «Про норми витрат мила та мийних засобів для осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, курсантів і слухачів навчальних закладів, осіб рядового і молодшого начальницького складу та працівників Державної кримінально-виконавчої служби»;

– наказу Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року № 2823/5 «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань».

Запровадження змін до зазначених нормативно-правових актів дасть змогу покращити якість матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні, приведення місць несвободи до вимог міжнародних стандартів у сфері поводження із засудженими та ув'язненими.

Загалом результати дисертаційного дослідження БРОШКА І. М. «Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні» є актуальними і можуть бути використані у подальшій нормотворчій діяльності Міністерства юстиції України за напрямом удосконалення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі.

Начальник Департаменту
полковник внутрішньої служби

Сергій ГРЕЧАНЮК

Додаток Ж

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Південно-Східного
міжрегіонального управління з питань
виконання кримінальних покарань
Міністерства юстиції
полковник внутрішньої служби

Вадим КІРІЄНКО

«29» 06 2023 року

м. Дніпро

№ 9-34

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Брошка Івана Михайловича
«Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення
засуджених до позбавлення волі в Україні»
на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»
у практичну діяльність

Комісія у складі:

голови – першого заступника начальника Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції Халавки В. І.;

членів комісії:

заступника начальника міжрегіонального управління з питань стратегічного розвитку Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції Бобрової І. Ю.;

начальника управління персоналу Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції Григорчука І. М.;

виконуючого обов'язки начальника відділу соціально-виховної роботи та забезпечення прав засуджених Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції Сурмила Д.В.;

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Брошка Івана Михайловича «Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні» використовуються у практичній діяльності органів і установ виконання покарань Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції, зокрема у процесі організації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі за такими напрямками: створення таким особам необхідних житлово-побутових умов; організація харчування засуджених; надання їм індивідуального спального місця і постільних речей; забезпечення осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, одягом, білизною і взуттям; надання засудженим комунально-побутових послуг та ін.

Голова комісії:

Володимир ХАЛАВКА

Члени комісії:

Ірина БОБРОВА

Ігор ГРИГОРЧУК

Дмитро СУРМИЛО

Додаток Й

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник державної установи
«Солонянська виправна колонія (№21)»
полковник внутрішньої служби
Олександр ПУСТОВІТ

« 4 » 07 2023 року

с. Аполлонівка

№ 11

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження з теми:
«Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення
засуджених до позбавлення волі в Україні»
аспіранта Академії Державної пенітенціарної служби Брошка Івана Михайловича

Комісія у складі:

першого заступника начальника державної установи «Солонянська виправна колонія (№21)» підполковника внутрішньої служби Олішевського М.А.;

заступника начальника державної установи «Солонянська виправна колонія (№21)» із соціально-виховної та психічної роботи підполковника внутрішньої служби Головатюка В.В.;

заступника начальника державної установи «Солонянська виправна колонія (№21)» з інтендантського та комунально-побутового забезпечення підполковника внутрішньої служби Третяка М.В.;

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Брошка Івана Михайловича на тему: «Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні» були використані у практичній діяльності державної установи «Солонянська виправна колонія (№21)», зокрема у процесі організації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі за такими напрямками: створення таким особам необхідних житлово-побутових умов; організація харчування засуджених; надання їм індивідуального спального місця і постільних речей; забезпечення осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, одягом, білизною і взуттям; надання засудженим комунально-побутових послуг та ін.

Перший заступник начальника державної установи
«Солонянська виправна колонія (№21)»
підполковник внутрішньої служби

Микола ОЛШЕВСЬКИЙ

Заступник начальника державної установи
«Солонянська виправна колонія (№21)»
із соціально-виховної та психологічної роботи
підполковник внутрішньої служби

Володимир ГОЛОВАТЮК

Заступник начальника державної установи
«Солонянська виправна колонія (№21)»
з інтендантського та комунально-побутового забезпечення
підполковник внутрішньої служби

Микола ТРЕТЯК

Додаток К

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник державної установи
«Покровський виправний центр (№79)»
підполковник внутрішньої служби

Інна МИЦЮК

«28» 06 2023 року

м. Покров

№ 23

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження з теми:
«Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення
засуджених до позбавлення волі в Україні»
аспіранта Академії Державної пенітенціарної служби Брошка Івана Михайловича

Комісія у складі:

голови – заступника начальника установи із нагляду і безпеки та оперативної
роботи Лінкевича В.В.;

членів комісії:

заступника начальника установи із соціально-виховної та психічної роботи
Гуцало О.С.;

начальника сектору по роботі з персоналом Білової А.В.;

психолога відділу соціально-виховної та психологічної роботи установи
Іващенко Ю.О.;

склала цей акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного
дослідження здобувача ступеня доктора філософії в галузі знань 081 «Право» аспіранта
Академії Державної пенітенціарної служби Брошка Івана Михайловича за темою:
«Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до
позбавлення волі в Україні», результати даного дисертаційного дослідження
використовуються в практичній діяльності державної установи «Покровський виправний
центр (№79)» в процесі організації харчування засуджених, створення засудженим
необхідних житлово-побутових умов, надання засудженим комунально-побутових послуг
тощо.

Голова комісії:

Віктор ЛІНКЕВИЧ

Члени комісії:

Ольга ГУЦАЛО

Анна БІЛОВА

Юлія ІВАЩЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ
В.о. Начальника державної установи
«Дніпровська виправна колонія (№89)»
майор внутрішньої служби

Олександр ЄРЕМЕНКО

« 11 » _____ 2023 року

м. Дніпро

№ 2/1

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження з теми:
«Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення
засуджених до позбавлення волі в Україні»
аспіранта Академії Державної пенітенціарної служби Брошка Івана Михайловича

Комісія у складі:

голови – першого заступника начальника державної установи «Дніпровська виправна колонія (№89)» підполковник внутрішньої служби Калінчука Р.М.;

членів комісії:

заступника начальника державної установи «Дніпровська виправна колонія (№89)» із соціально-виховної та психологічної роботи підполковник внутрішньої служби Кагайкова М.С.;

начальника відділу нагляду та безпеки державної установи «Дніпровська виправна колонія (№89)» підполковника внутрішньої служби Баранника Е.Ю.;

заступник начальника установи, начальник відділу комунально-побутового та інтендантського забезпечення Плескач Р.В..

склала цей акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження аспіранта Академії Державної пенітенціарної служби Брошка Івана Михайловича, здобувача ступеня доктора філософії з галузі знань 081 «Право», за темою: «Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні» у вигляді науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, які були використані у процесі організації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі за напрямками: створення необхідних житлово-побутових умов; організація харчування; забезпечення засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі одягом, взуттям та білизною, а також надання засудженим комунально-побутових послуг та ін.

Голова комісії:

Члени комісії:

 Роман КАЛІНЧУК

 Микола КАТАЙКОВ

 Євген БАРАННИК

 Роман ПЛЕСКАЧ

Додаток М

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Західного
міжрегіонального управління з питань
виконання кримінальних покарань
Міністерства юстиції
капітан внутрішньої служби

Ігор ТИМОЧКО

2023 року

м. Львів

№ 57/Вак/683

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Брошка Івана Михайловича
«Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення
засуджених до позбавлення волі в Україні»
на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»
у практичну діяльність

Комісія у складі:

голова комісії – перший заступник начальника Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції Хома М.В.;

члени комісії: заступник начальника Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції з питань стратегічного розвитку Гейц О.О., заступник начальника Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції з питань ресоціалізації та дотримання прав засуджених Коваль Ю.І.,

склала даний акт в тому, що результати дисертаційного дослідження Брошка Івана Михайловича на тему «Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні», використовуються у практичній діяльності органів і установ виконання покарань Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції, в тому числі в процесі організації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі за такими напрямками:

створення необхідних житлово-побутових умов засуджених та осіб, взятих під варту;

організація харчування засуджених;

надання засудженим індивідуального спального місця та постільних речей;

забезпечення осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, одягом, білизною і взуттям;

надання засудженим комунально-побутових послуг та ін.

Голова комісії:

Члени комісії:

 Микола ХОМА
 Олександр ГЕЙЦ
 Юрій КОВАЛЬ

Додаток Н

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник державної установи
«Дрогобицька виправна
колонія (№40)»
полковник внутрішньої служби

Олександр КУПЕЦЬ

« 08 » _____ 2023 року

№ 207/2

м. Дрогобич

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Брошка Івана Михайловича
«Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення
засуджених до позбавлення волі в Україні»
на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»
у практичну діяльність

Комісія у складі:

голова комісії – перший заступник начальника державної установи «Дрогобицька виправна колонія (№40)» Петренко Р.І.;

члени комісії: заступник начальника установи з інтендантського та комунально-побутового забезпечення - начальник відділу інтендантського та господарського забезпечення Білинський В.Б., заступник начальника – начальник відділу соціально-виховної та психологічної роботи Гром І.Ю.,

склала даний акт в тому, що результати дисертаційного дослідження Брошка Івана Михайловича на тему «Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні», використовуються у практичній діяльності органів і установ виконання покарань Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції, в тому числі в процесі організації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі за такими напрямками:

створення необхідних житлово-побутових умов засуджених та осіб, взятих під варту;

організація харчування засуджених;

надання засудженим індивідуального спального місця та постільних речей;

забезпечення осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, одягом, білизною і взуттям;

надання засудженим комунально-побутових послуг та ін.

Голова комісії:

Роман ПЕТРЕНКО

Члени комісії:

Василь БІЛИНСЬКИЙ

Ігор ГРОМ

Додаток П

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник державної установи
«Личаківська виправна колонія (№30)» -
начальник арештного дому
полковник внутрішньої служби

Олег ПАУК

« 7 » 07 2023 року

м. Львів

№ 129/2

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Брошка Івана Михайловича
«Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення
засуджених до позбавлення волі в Україні»
на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»
у практичну діяльність

Комісія у складі:

голова комісії – виконувач обов'язків першого заступника начальника установи – заступника начальника установи з нагляду і безпеки, охорони та оперативної роботи державної установи «Личаківська виправна колонія (№30)» підполковник внутрішньої служби Бурич С.С.;

члени комісії: заступник начальника установи із соціально – виховної та психологічної роботи – начальник відділу соціально – виховної та психологічної роботи державної установи «Личаківська виправна колонія (№30)» підполковник внутрішньої служби Хлопик Ю.О., заступник начальника установи з інтендантського та комунально – побутового забезпечення – начальник відділу інтендантського та господарського забезпечення державної установи «Личаківська виправна колонія (№30)» підполковник внутрішньої служби Кузбит І.І.

склала даний акт в тому, що результати дисертаційного дослідження Брошка Івана Михайловича на тему «Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні», використовуються у практичній діяльності органів і установ виконання покарань Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції, в тому числі в процесі організації матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі за такими напрямками:

створення необхідних житлово-побутових умов засуджених та осіб, взятих під варту;

організація харчування засуджених;

надання засудженим індивідуального спального місця та постільних речей;

забезпечення осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, одягом, білизною і взуттям;

надання засудженим комунально-побутових послуг та ін.

Голова комісії:

Степан БУРИЧ

Члени комісії:

Юрій ХЛОПИК

Іван КУЗБИТ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Харківського національного
університету внутрішніх прав

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Олександр МУЗИЧУК

08 2023 року

АКТ

про впровадження у наукову діяльність Харківського національного університету внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби Івана Михайловича Брошка «Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні» на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі:

завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Орлов Ю. В. (голова);

завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів, доктор юридичних наук, професор Бугайчук К. Л.;

завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування, доктор юридичних наук, професор Шатрава С. О.;

начальник відділу організації наукової діяльності та захисту інтелектуальної власності Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Абламський С. Є.

склала цей акт з приводу вивчення наукових положень, пропозицій і рекомендацій, сформованих у дисертаційному дослідженні І. М. Брошка на тему «Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні».

Комісією проаналізовано основні результати, які висвітлені в наукових працях, та які складають теоретичну основу дисертації, зокрема:

1. Брошко І. М. Методологія дослідження кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 4. С. 260-265.

2. Брошко І. М. Харчування засуджених до позбавлення волі як один з елементів матеріально-побутового забезпечення. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави* : матеріали Х заочної Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Чернігів, 02 грудня 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський ; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2022. С. 41-45.

3. Брошко І. М. Правова основа матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану* : тези Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 24 листопада 2022 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2023. С. 561–562.

4. Брошко І. М. Шляхи удосконалення матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 1(5). С. 3-8. DOI <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-1>

5. Брошко І. М. Сучасний стан реалізації в Україні міжнародно-правових стандартів матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2023. № 1(13). С. 89-94.

6. Брошко І. М. Елементи матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 336-340. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/78>

7. Брошко І. М. Позитивні зарубіжні практики матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі. *Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів, породжених російською воєнною агресією: теорія, практика, перспективи розвитку* : зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький – м. Кривий Ріг, 19 травня 2023 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2023 С. 293-297.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що подані наукові праці І. М. Брошка містять науково-обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх у наукову діяльність Харківського національного університету внутрішніх справ. Зокрема, представлені матеріали можуть бути використані для подальшого вивчення загальних і спеціальних питань, пов'язаних із дослідженням кримінально-виконавчих засад матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні

Члени комісії:

Юрій ОРЛОВ

Костянтин БУГАЙЧУК

Сергій ШАТРАВА

Сергій АБЛАМСЬКИЙ

Додаток С

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Харківського національного
університету внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор

Михайло БУРДІН

08 _____ 2023 р.

АКТ

про впровадження в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби Івана Михайловича Брошка «Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні» на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі:

Романюк В. В. – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (голова);

Орлов Ю. В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Бугайчук К. Л. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів;

Рязанцева І. М. – кандидат юридичних наук, начальник навчально-методичного відділу Харківського національного університету внутрішніх справ.

Комісія склала цей акт з приводу розгляду та використання в освітньому процесі наукових положень та висновків, викладених у дисертаційному дослідженні Брошка І. М. на тему «Кримінально-виконавчі засади

матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні». Викладені матеріали можуть бути використані при підготовці та проведенні лекцій і семінарських занять з навчальних дисциплін «Основи кримінального права», «Кримінально-виконавче право».

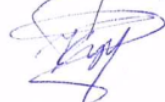
Члени комісії:

Віталій РОМАНЮК

Юрій ОРЛОВ

Костянтин БУГАЙЧУК

Ірина РЯЗАНЦЕВА